

C. W. CERAM

TANRILARIN
VATANI
ANADOLU

Remzi Kitabevi

TANRILARIN VATANI
ANADOLU

C . W . C E R A M

TANRILARIN VATANI ANADOLU

Türkçesi:
ESAT NERMİ ERENDOR

7. Basım

Remzi Kitabevi

Büyük Fikir Kitapları Dizisi

TANRILARIN VATANI ANADOLU / C. W. Ceram

Özgün adı: *Enge Schlucht, Schwarzen Berg*

©1955 Kurt W. Marek (Ceram) mal varlığı

Türkçe yayın hakları © Remzi Kitabevi, 2008

Bu kitabın yayın hakları ONK Ajans

aracılığıyla alınmıştır.

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı
sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak: DPN

ISBN 978-975-14-0356 -8

BİRİNCİ BASIM: 1983

YEDİNCİ BASIM: Haziran, 2008

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri

100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul

İçindekiler

I — VAROLUŞUN SIRRI.....	7
1. Keşif ve Seziş	9
2. Kutsal Kitap ve Yeni Araştırı	23
3. Winckler'in Boğazköy Kazısı	37
II — YAZILARIN SIRRI	51
1. Yazıların Esrarını Çözme Sanatı	53
2. Hititler, Hititçe mi Konuşuyorlardı?	63
3. Hiçbir Şeyden Hiçbir Şey Çıkarılamaz	69
III — EGEMENLİĞİN SIRRI	81
1. Hattusas Kralları	83
2. Tarihleri Saptama Bilimi.....	91
3. Kadeş Savaşı ve Sonsuz Barış	105
4. Şehir ve Ülke — Halk ve Töre	135
IV — ARTAKALANLARIN SIRRI	145
1. Karatepe'nin Keşfi	147
2. Asitavandas Konuşuyor.....	159
3. Son Görünüm	167
HİTİT İMPARATORLUĞU KRONOLOJİSİ.....	169
AÇIKLAMALAR.....	173
DİZİN	179

I

VAROLUŞUN SIRRI

Keşif ve Seziş

ÇOK ESKİ ZAMANLARDA Genç Leander, sevgilisi Hero'nun¹ kollarına atılabilmek için her gece Çanakkale Boğazı'nı yüzerek geçerken, aynı zamanda Asya'dan Avrupa'ya geçmiş oluyordu. Greklerin *Hellespont*, Avrupalıların *Dardanel* dediği, bir yandan Akdeniz'e, bir yandan Marmara'ya açılan bu dar boğaz; bir su engeli değil, Küçükasya ile Avrupa arasında bir köprüdür. Bunun böyle olduğunu Ege uluslarının göçleri gösterdiği gibi, I. Serhas (M.Ö. 480)² ve Büyük İskender (M.Ö. 336) de tanıtılar.

Böylece Küçükasya dediğimiz bugünkü Türkiye, tarihin ilkçağlarından beri insan kitlelerinin geçiş ülkesi, çeşitli ulusların çatıştığı alan ve giderek içinde kaynayıp eridiği bir pota olmuştur.

Burada tarih, sadece dökülen kanları, salt ölüm kalım çabalarını anlatır. Doğu'yla Batı çatıştığında bu hep böyle olmuştur; günümüze kadar, hatta Stalingrad'a kadar. Burada yalnızca kesin çözümlemeler vardır; İskender'in Gordium³ düğümü'nü kılıcıyla parçalayışı gibi kesin çözümlemeler.

Bu yüzden Indo-German⁴ kökenli Hititler'in tarih sahnesine çıkıp İsa'nın doğumundan 20 yüzyıl önce bu topraklarda yaptıkları işlerde, İsa'nın doğumundan 20 yüzyıl sonrasının insanları bizler için de, ibret alınacak çok şey bulunmaktadır. Çünkü Hititolog Albrecht Götze'nin dediği gibi, "*Avrupalı ulusların kültür dünyasında görünmeleri Hititler'le başlar; bu da onların ilginçliğini daha da artırmaktadır.*"

Dünya tarihinin böylesine önemli bir hareketini başarmış bu ulusun, bilim tarafından ancak çok kısa bir süre önce keşfedilmiş olması, tarih biliminin tarihinde gerçekten ender rastlanır bir olaydır. Bugün bilimin, bu ulusun tarihini birçok bakımlardan ayrıntılarına girerek yazacak duruma gelebilmesi de *mucize* diye nitelendirilebilecek bir olaydır; çünkü böylesine bir iş, üç bin yıldan fazla bir zaman önce göçüp gitmiş bir ulusun dilini öğrenmeyi, yazısını okuyup anlamayı gerektiriyordu. Bu çapta bir bilgi düzeyine çok kısa zaman-

(1) Bkz.: Açıklamalar bölümü.

(2) M.Ö. 486-465 arasında Pers Kralı. Gemilerden köprü kurarak Çanakkale Boğazı'nı geçti. Atina'yı yaktı. Salamis deniz savaşında yenilerek geri çekildi.

(3) Polatlı yakınında Frigya'nın başkenti.

(4) Bkz.: Açıklamalar bölümü.

da erişilmiş olması hayranlığımızı uyandırıyor. Bu düzeye erişmek yolunda bilim adamları hangi yöntemlere başvurmuşlardır, hangi araştırmaları ve kazıları yapmışlardır?

İşte kitabımızın konusu bunlardır.

İlk büyük ansiklopedik sözlüğün, bütün bilimleri, bütün sanatları kapsayan büyük *Fransız Ansiklopedisi*'nin yayımlanmasından bu yana iki yüzyıl geçti. O zamandan beri bilimler, alanlarını çok genişlettiler. Bu genişlemenin belirli bir zaman dilimi içinde nereden nereye geldiğini anlamamız için en iyi rehber, yine eski ansiklopedilerdir. Bu konuda bize 1871'de yayımlanmış *Meyer Ansiklopedik Sözlüğü*'nün *Hitit* maddesi yararlı bir örnek olacaktır.

Burada Hititler şöyle anlatılıyor: *"İsrailoğulları'nın Filistin'de karşılaştığı bir Kenan Ülkesi ulusudur. Hebron'un aşağı kesiminde, Amoritler'e komşu oturlardı; sonraları Bethel'in kuzeyine geçtiler. Hazreti Süleyman'ın egemenliği altına girdiler. Bir süre Suriye'de bir Hitit Krallığı da varolmuştur."*

Ansiklopedide bu bilgi yedi satırdır. Sadece kısa oluşu bakımından değil, üstelik birçok önemli noktadaki yanlışları nedeniyle kusurlu bir bilgidir. Aslına bakılırsa bu satırlar Kutsal Kitap'ın (Ahd-i Atik – Tevrat)¹ gelişigüzel de bulunduğu şeylerin olduğu gibi aktarılmasıdır, o kadar!

O halde tarihçiler, 1871 yılında Hititler hakkında hiç denecek derecede çok az bilgiye sahiptiler. Bugün bu ulusun M.Ö. 2. binyılda çok büyük bir siyasal güç olduğunu, egemenliğini bütün Küçükasya'dan sonra Suriye'ye de yaydığını, Babil'i² fethedip Mısır'la başarılı savaşlar yaptığını öğrendiğimiz zaman, kendine özgü yazısıyla, kendine özgü hukuk düzeniyle köklü kültürünü kanıtlamış böylesine dev bir gücün arkeologların kazmasından, tarihçilerin karşılaştırmalar yapan gözünden 20. yüzyıla varıncaya dek nasıl kaçmış olduğuna insanın bir türlü aklı ermiyor.

Ya sonunda bir avuç bilim adamının, yirmi kişiden az insanın, ilk kazmanın vurulduğu andan itibaren 15-20 yıl içinde, o zamana kadar bilinmezliğin karanlığında kalmış bir kültürü aydınlatmaları, hayran olunacak bir iş değil midir? Bu alanda ilk kazmayı vuranın çok şanslı kişilerden biri olduğunu, bu işin onu bir arkeolog yaptığını da belirtmek gerek. Ancak bunu anlatmazdan önce, tarihini örten esrar perdesini araştırmacılarla birlikte açacağımız ülkeye de şöyle bir göz atmalıyız.

KÜÇÜKASYA... Büyük Asya kıt'asının eklemesi. Sadece bir uzantısı, bir devamı değil, aynı zamanda bir modeli. Eskiler, Küçükasya – *Asia Minor* adını vermekle, burasının, büyük Asya'nın biçim ve çizgilerini tekrarlayan bir yer

(1) Bkz.: Açıklamalar bölümü.

(2) Güney Mezopotamya'da M.Ö. 1830-539 yıllarında yaşamış, başkenti Babil olan devlet. 1. Babil devletini Hititler M.Ö. 1530'da, 2. Babil devletini İskender, M.Ö. 331'de yıkmıştır.

olduğunu belirtmek istemişler: Orta kesimde yüksek yayla, etrafını kuşatan sıradağlar ve her yanda sekiler halinde vadilere doğru inen bir arazi.

Aslında bu tam bir Asya kıt'ası modeli değildir; eskiler, büyük Asya'nın kuzey ve doğu sınırlarını bilmediklerinden böyle bir benzetmeye kalkmış olmaları.

Bugün Küçükasya'dan trenle, kamyonla, otobüsle ve Amerikan taksileriyle geçiliyor. Kimi zaman da atla gitmek zorunluluğu doğuyor. Altınızda çatırdayan tahta eğerin üstünde doğrulup burasının nasıl bir ülke olduğunu seyrettiginizde, aynı anda bir zamanlar nasıl bir ülke olduğunu da seyretmiş olursunuz. Bugün hâlâ Anadolu'nun içlerinde yekpare tahta tekerlekli öküz arabalarına, kağınlara rastlayabilir, gıcırtılı inmesini millerce öteden duyabilirsiniz.

Bugün güneşin altında uzanan boz renkli köylerin durumu, üç binyıl önce zengin Asur'dan¹ Anadolu'nun bağrına alışveriş için ilk Asurlu tüccarların sokulduğu zamandakinden pek farklı olmasa gerek. Bu köylerin evleri hâlâ kerpiçtendir. Kavurucu güneşte bel veren, arada bir görülen sağanaklarda parça parça eriyip giden kerpiç ... Bu yüzden köyler acayiplikleri seven bir hayal gücü tarafından yaratılmışcasına çirkin görünümündedirler. Yirmi yıl bile ömrü olmaz kerpiç evlerin; yıkılıverirler, yıkıntısı üzerine torunlar yenilerini yaparlar. İşte "*arkeolojik tabakalar*" da böyle oluşur.

Küçükasya, İspanya'dan, Almanya'dan, Amerika'dan, Kaliforniya'dan daha büyük değildir. Avustralya'daki Queensland eyaletinden biraz küçüktür.

Cöğrafyası bakımından merkez noktası sayılan Kayseri'de, Amsterdam'daki gibi kış, Toulouse'deki gibi de yaz olur. Toros boğazlarında bugün de yaban hayvanları dolaşır; kurt sürüleri koyun ağıllarına saldırır ve Afrika sürüngenleri, kayalarda güneşlenir. Ve karanlık çökünce sırtlanlar katırtırnağı ormanlarında dolaşmaya, çakallar gece şarkılarını söylemeye başlar.

Kuzeydoğuda çay yetiştirilir, güneybatıda pamuk ve turuncğiller. Adana'da bir köylü gördüm; Antikçağ'dan kalma bir duvarı rüzgâr siperi yapmış, küçük bahçesinde limon yetiştiriyordu.

Yazılıkaya'da, Hititler'in Boğazköy'ündeki² bu kutsal yerinde bir bekçi vardır; tapınağın avlusunda tanrı kabartmalarının dibinde özenle yetiştirdiği acı soğanları toplar, karısına götürürdü.

İrmak vadilerinde ve dar ovalarında tütün yetişir; afyon, tahıl ve zeytin yetişir. Ama böyle yeşil vadi ülke boyunca kaç tanedir?

Küçükasya'da gemi trafiğine elverişli bir tane bile akarsu yoktur. En büyüğü Kızılırmak'tır; Antikçağ'ın *Halys*'i. Kral Krezus buradan geçmezden önce kâhinlere danışmış; ırmağı geçerse, kehanet gerçekleşecek, büyük bir devlet yıkılacaktı. Dedikleri gibi de olmuş, Krezus kendi devletini yitirmiş.

(1) Kuzey Mezopotamya'da kurulmuş ve M.Ö. 2104-612 yılları arasında yaşamış devlet. Başkenti Musul yakınında Ninova'ydı. Sınırları savaşlara göre değişmiştir. Babilliler ve Medler, Asur egemenliğine son vermiştir.

(2) Ankara'nın 150 km. doğusunda, Yozgat'ın kuzeyindedir.

Küçükasya'nın bitki örtüsü

Kızılırmak doğudan gelerek Orta Anadolu'da kocaman bir yay çizer, sonra da kuzeydeki dağları yarıp Karadeniz'e dökülür. Öteki ırmaklar daha da önemsizdir.

Küçükasya'nın üçte biri yüksek yayladır; susuz, bitkisiz, yer yer çıplak kayalarla delinmiş bozkırdan bir halıdır. Arada bir, mavi mavi parıldayan büyük bir su birikintisi göze çarpar; bir tuz gölüdür bu. Bu topraklarda yüce soylu bir tekdüzelik vardır, renkler kavruk ve mine gibi yanıktır. Çoğu zaman ürperti verir insana. Yalnız başına giden bir atlı karşınıza çıktığında, sanki bir tehlike geliyormuş izlenimini uyandırır. Bir dağ dizisine yaklaşıncı ürküntüler sarar her yanınızı, sanki orada çok daha kötü şeyler sizi tehdit edecektir; sanki çok daha bilinmezlerle dolu bir dünya beklemektedir.

Kerpiç köylerden birine varırsınız, ilkin bir mezarlık gibi görünür; titreşen ışık oyunları ile yakıcı sıcaklığın altında evlerin kapıları ölü gözleri gibi bakar. Sonra adamlar çıkar ortaya, kadın göremezsiniz; birkaç meraklı çocuk bir el işaretleriyle kovalanırlar. Ve adamlar ağır adımlarla yanınıza gelir, çizgileri oynamayan yüzlerinde meraklanmanın en küçük belirtisini bile göremezsiniz. Yabancıların çevresinde halka olurlar, sonra da hiç konuşmadan ona bakarlar. Derken bir bardak çay yabancıya uzatılır, yabancı da susan yüzlerin çemberini gözden geçirip sıkıntıyla gülümser.

Burada Yakındoğu insanların kulak tırmalayan patırtısı yoktur, burada masallardaki Doğu ülkelerinin renkli görkemi yoktur. Burada garip bir onur, bir ağırbaşlılık gözünüze çarpar; aynı duygu bu topraklara, bu dağlara, bu yaylalara baktığınız zaman da içinizde belirir. Burada insan davranışlarına toprak yön vermiş, onları kendisine benzetmiştir.

Küçükasya'dan geçen ulusların sayıları da, çeşitleri de öylesine çoktur ki, Eskiçağların başlarında – sadece bir tanesini saymazsak – uzun süre ayakta kalabilecek büyük devletlerin kurulması olanağı bulunamamıştır. Bunlar, 4.

binyıla kadar hep birbirleriyle dövüşüp durmuş uluslar, boylar, insan sürüleridir.

Ele aldığımız konu, genel tarih ve coğrafyadan daha çok arkeolojik araştırmaların anlatımıyla ilişkili olduğundan, gözlemlerimizi artık bu noktada kesiyoruz.

Bunlar, öğreneceğimiz tarihsel gerçekler karşısında duyacağımız hayreti biraz daha artırmaya yarayacaktır. Tarihsel gerçek ise, böylesine paramparça bir ülkenin ilkçağlarında çeşit çeşit boyların bir araya gelip bir ulus oluşturmasıdır; birleşik bir devlet kurmak için hiç de elverişli ön koşullar bulunmadığı halde, kısa süre içinde Önyasya'nın en büyük siyasal gücü düzeyine erişmesidir; üstelik kültürel etkisini Grek dünyasına kadar uzatması, belki de bunu henüz bilemediğimiz bir derinlikte yapmasıdır.

Modern araştırmanın bu ulusla ilk rastlaşması, hem de bunu dolaylı yollardan değil de doğrudan doğruya, onun eski başkentine el atarak yapması ayrı bir garip hikâyedir.

GEÇEN YÜZYILIN 30. yılı başlarında bir Fransız araştırmacı, İç Anadolu'ya yapacağı geziyi özene bezene planlıyordu. Daha sonra, *"amacım, eski Tavium'ı kentinin yerini bulmaktır"* diye yazar; *"bütün ipuçları, bu kentin eski Halys'in – Kızılırmak'ın – kıyısında verimli bir bölgede bulunması gerektiğini gösteriyordu."*

Fransız'ın ön hazırlıkları sırasında yakındığı türlü işler olur. Gezi notlarında bunları okuyoruz. Önemli değildir bizim için. Ama sonunda Türkiye'ye gelmeyi başarıyor: *"Her ne kadar derlediğim bilgilerin hepsi eksik şeyler idiysede, ben, yine kervanımı 28 Temmuz 1834'te harekete geçirdim. Kuzeye gidiyoruz."*

Kısa bir süre sonra Kızılırmak'ın büyük yayı içinde küçük bir köy olan Boğazköy'dedir. Burada tek başına atla dolaşırken birdenbire harabelerle karşılaşır. Soluk kesen bir görünümdür bu. Burasını tarihte bir yerlere bağlamaya kalkışırsa da bu kez büsbütün çaresiz kalır.

Arkeolog ve gezgin Charles Felix-Marie Texier (1802-1871), bilim aşkıyla çeşit çeşit geziler yaptı; 19. yüzyıl onun gibi geçmişin patikalarına sapabilmek için can atan insanlarla doludur. Yine bu yüzyıl, teknik bilimlerin evrimini yansıtan bir ayna gibidir, aynı zamanda o güne kadar tarihin dayandığı temellerin artık bu yüklü taşımaya gücü yetmeyeceğini de gösteren geleceğe yönelik bir objektiftir.

Tavium'u arayan Texier, Boğazköy'de dikkatini çeken birkaç şey öğreniyor ve bunların doğruluk derecesini denetlemek istiyor. Yıkık kerpiç evlerin arasından tepeye doğru giden berbat bir yola sapıyor, yalçın kayalarla kaplı

(1) Yeri kesin olarak saptanamamış, fakat çoğunlukla Kayseri yakınında, Kültepe'de bulunduğu kabul edilen Antikçağ kenti.

tepeye tırmanıyor. Ve birden gördüğü manzara karşısında afallayıp duruluyor:

Önüne, sıra sıra dizilmiş dev taş bloklar çıkmıştır; karşısında binlerce yılın aşındırmasına rağmen yine de sanki ezelden beri varmışçasına bir yapının temelleri yatmaktadır. Devler tarafından yapılmış gibi ölçülere sığmaz büyüklükte bir yapıdır bu.

Tepeye tırmanmaya devam ediyor, pervasızca mahvedilmiş bir arazide çevreyi seyreliyor; bir duvar kalıntısına rastlıyor, adımıyor, uzunluğu bir kilometredir.

Tepenin doruğuna vardığında dört bir yanını gözden geçirir. Görebildiği kadarıyla bütün bu harabeleri zihninden pergele vurur ve bu yıkıntıların bir zamanlar bir şehir meydana getirmiş olduğunu anlar; hem de *“en parlak çağındaki Atina kadar büyük bir şehir.”*

Böyle bir şehri kimler kurmuştu? Burası Tavium olabilir miydi?

Yoluna devam ederek duvarda iki heybetli kapı buluyor. Birinde bir insan vücudu kabartması vardır, belki bir kralın kabartmasıdır; insandan büyük, hiç bilinmeyen bir üslupta yapılmış, o güne kadar gördüklerinin hiçbirisiyle karşılaştırmaya girişemeyeceği bir kabartmadır. Öbüründe taştan bir aslan heykeli vardır.

Bunların resimlerini yapar, sonra da yanındakilere kopyalarını çıkarttırır. Ancak ne var ki, ressamın kendi çağlarının çocuklarıdır; onlardaki burjuva ruhu, Fransız restorasyon döneminin biçim verdiği bu ruh böyle anıtlara sadece hayranlık duyabilir, fakat onu kavrayamazdı. Bu yüzden de onların bize resim halinde bıraktığı aslanlar hayal ürünüdür. Hele cepheden bakıldığında 19. yüzyılın ilk yarısında moda olan Biedermeier¹ stiliyle yapılmış yakıştırma aslanlardır.

Gördükleri karşısında Texier ilk yorumu yapacak gücü kendinde buluyor:

“Tepeden tırnağa eski Tavium’u bulmak düşüncesiyle yüklüydüm; bu harabelerde bir Jüpiter tapınağını, yanbaşımda Strabo’nun anlattığı düşkünler yurdunu göreceğimi umuyordum... Ama bir süre sonra bütün bu düşüncelerden vazgeçmek zorunluluğunu duydum.”

Arkasından da şunları ekliyor: *“...burada Roma çağlarından herhangi birine yerleştirilebilecek cinsten hiçbir yapı yoktu. Harabelerdeki bu kendine özgü ve görkemli karakter, şehre tarihsel adını vermeye kalkıştığımda beni olağanüstü sıkıntılara uğrattı.”*

Daha sonraları resimlerini baskıya vereceği sırada, kendisinden bir yıl sonra Boğazköy’ü görüp aynı şekilde burayı Tavium sanan İngiliz William Hamilton’un notlarını gözden geçirdi ve ayrıca Antikçağ yazarlarının verdiği bütün bilgileri bir kez daha inceleyip kendi görüşüyle karşılaştırdı. Arkasından da yeni bilgilere dayanarak harabeleri Tavium sanan görüşlere karşı çıktı ve

(1) 1815-48 yılları arasında etkili olmuştur. Mobilyada rahatlık ve sadeliği, resimde mutlu aile hayatını ve hoş doğa görünümünü tasvir etmeyi amaçlamıştır.

burasının Krezus¹ ile Keyhusrev'in² önünde ünlü savaşlarını yaptıkları *Pteria* olduğunu ileri sürdü.

Ne var ki Texier'i başka sürprizler bekliyordu. Köylülerden biri, onu Boğazköy'den hayli ötelere götürdü; güçlükle yürünülen bir patikadan derin bir ırmak vadisine indiler; karşı tepelerdeki düzlüğe varmaları iki saat sürdü. Ve orada *Yazılıkaya* dediğimiz yeri buldu.

Yalçın bir kaya kitlesi dimdik göğe yükseliyordu. Geniş bir yarık açılmış ve bu yarıktan bakıldığında kabaca düzeltilmiş yontma taşlar üstünde garip resimler göze çarpıyordu. Texier bu duvarların üstünde tören alayı halinde yürürken taşlaşmış tanrılar gördü; başlarında sivri külahları vardı, elbiselerin belleri kemerliydi.

Kaya yarığından sağa sapınca, bu defa da başka resimlerle karşılaştı. Bunlar, değişik elbiseli, değişik kişilerdi; kafalarında sivri külahlar yerine takke biçimi başlıklar vardı. Figürlerden ikisi kanathıydı, ötekiler de, ellerinde ne olduğu pek seçilmeyen bir şeyler tutuyorlardı; arka arkaya sıralanmışlardı ya da artlarından hayvanlar geliyordu.

Texier gördüğü bu taştan garip geçit alayından afallamış bir halde çıkış yerini aradı. O zaman sol yanda dar bir aralığın, daha dar bir kaya yarığına açıldığını fark etti. Giriş yerinde olduğu yerde mihlanıp kaldı, geçitte sağlı sollu taşlara oyulmuş kanatlı iki dev vardı. İnsanüstü bu iki varlık, girişin bekçiliğini yapıyor gibiydiler.

Texier duraksadı, ama yine de içeri girdi. Batı yönündeki düz duvarda yenden bir geçit alayı gördü. On iki savaşçıydılar, kimbilir belki de tanrıydılar; arka arkaya dizilmişler, sert adımlarla yürüyorlardı. Hedeflerine erişmek çabasıyla kendilerinden geçmiş, korkunç bir katılık içindeydiler. On iki kişiydiler; başlarında sivri külahları, omuzlarında eğri kılıçları, uygun adım yürüyen on iki kişi.

Bunların çaprazlama karşısındaki taşa çok iri bir figür vardı; korumak istencesine daha küçük bir figürü kucaklıyor, onun üzerinden uzattığı kolu, çiçeğe benzer bir şekli boşlukta tutuyordu. Bu şekil ise hiyeroglif benzer bir yığın işareten oluşmuştu. Besbelli bir şeyin simgesiydi bu... ama neyin?

Texier bunları seyretti, sonra tekrar büyük avluya döndü. O zaman aynı işaretlerin burada da bulunduğunu gördü. Bazıları havanın ve zamanın etkisiyle öylesine hırpalanmıştı ki, birer işaret olduğunu seçmek bile güçleşmişti. Bütün bu işaretler bir süsleme, birçok bezek miydi? Yoksa bir yazıtın parçaları mı?

Yazılı kayalardan ayrılırken Texier, giriş yerinin önündeki düzlüğü şöyle bir gözden geçirdi. O zaman bir duvar kalıntısı fark etti. Neyin duvarı olabilirdi? Bir yapının mı? Yarık kayaya giriş için yapılmış büyük bir kapının mı?

(1) Kroisos, M.Ö. 560-540'ta Lydia'nın zenginliğiyle ünlü son kralı.

(2) Büyük unvanlı Pers Kralı. Anadolu'yu ve Babil'i fethetti. M.Ö. 6. yüzyıl İran dilinde adı Kuruş'tur.

Artık kesinlikle anlamıştı. Burası çok eski çağlardan kalma kutsal bir yerdi. Her şeyi kendine özgü bir kaya tapınağıydı.

Peki ama, kimler yapmıştı burasını? Hangi ulusun din törenleri için kullanılmıştı?

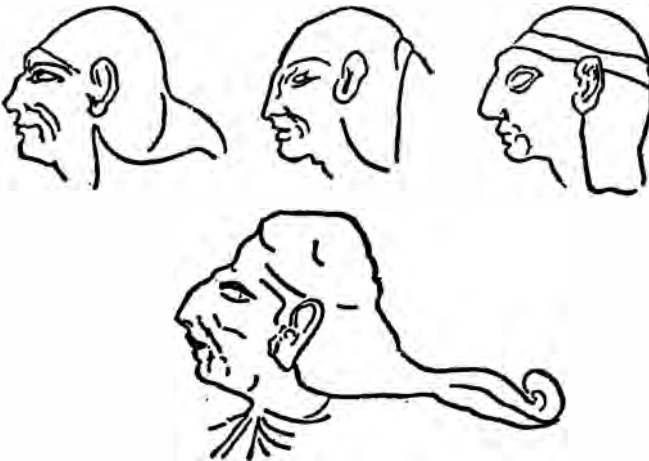
Boğazköy harabelerine doğru baktı; vadinin ötelerinde inişli çıkışlı görüntüsüyle yamaçlara doğru yayılıyor, üstünde yakıcı bir güneş parlıyordu. Burası Tanrı'nın yumruğunu sıkarak işe koyulup yarattığı topraktı. Daha sonra buralarda bir ulus yaşamış, doğadaki yalçın kayaları taş bloklarla daha da yükseltip daha da yalçınlaştırmıştı. Şu anda bile karşıdaki duvar kalıntısına bakılınca dimdik yükselen kısımlardan, buranın eskiden çatıyla örtülü olduğu anlaşıyordu. Böylesine heybetli bir yapıyı dikme hevesi ancak çok kudretli krallarda, zengin ve güçlü uluslara egemen olmuş kişilerde bulunabilirdi.

Texier, birkaç cilt tutan anıtsal eseri, "*Description de L'Asie Mineure – Küçükasya Üzerine*"yi, 1839'da ve Paris'te yayımladı. Bu eserinde şu gerçeği kabul etmek zorunda kaldığını belirtiyordu: Boğazköy harabeleri, büyük kültürü olan bir ulusun varlığını kanıtlamaktadır.

Fakat, 19. yüzyılın tarih bilimi, bütün M.Ö. 2. binyıl boyunca Küçükasya bölgesinde böyle bir ulusun yaşadığından habersiz bulunmaktaydı.

TEXIER, çağının bilimi için bütünüyle can sıkıcı olan şeyler göstermişti. Harika bir yazı ve resim malzemesi elde et, sonra da bunları açıklamak için en küçük bir dayanak noktası bile gösterme!

Görölmüş iş değildi bu ve her uzmanı daha başlangıçta çileden çıkarmaya yeterdi. O sıralarda henüz genç bir bilim olan arkeolojinin ilgisi, 1839'dan sonraki yıllarda Mısır ve Mezopotamya'da yapılmış şaşırtıcı kazılara yönel-

Hititler – Mısır anıtlarında böyle tasvir ediliyor.

miş; Lepsius ve Mariette, firavunlar ülkesinde olağanüstü eserler keşfetmiş, Botta ve Layard da Asur kültürünü aydınlığa çıkarmıştı. Heyecan uyandıran bu kazılara rağmen, araştırmacılar, Anadolu'daki esrarlı harabeler karşısında susup durma yoluna gidemediler, çünkü durmadan yeni haberler gelmekteydi.

Texier'den kısa bir süre sonra Hamilton, yalnızca Boğazköy'e gitmekle kalmamış, buradan pek uzakta olmayan *Alacahöyük*¹ köyünde yeni bir harabe alanı da keşfetmişti. Alman gezginleri H. Barth ile A. D. Mordtmann, 1859-1861 arasında Boğazköy'ü inceleyip Texier'in tıpkısı bilgiler vermişler ve onun kabataslak yaptığı planları da düzeltmişlerdi.

Fransız Langlois, aynı yıllarda Tarsus dolaylarını dolaşmıştı. 1862'den itibaren Fransız bilgini Georges Perrot, bütün Anadolu'yu kapsayan bir inceleme gezisi yapmış ve çok ilginç bir dizi yeni anıt keşfetmişti. Bu arada eski Boğazköy kenti sınırları içinde, üstü işaretlerle kaplı eğik bir kayayı, *Nişantepe*'yi bulmuştu. Gerçi işaretler iyice silinmiş ve yer yer taşın üstünde kazıntılara dönüşmüştü ama, yine de Texier'in *Yazılıkaya*'da keşfetmiş olduğu özelliklerin aynısını göstermekteydi.

Bu taşın çok önemli bir keşif sayılması gerekirdi, fakat malzemenin bolluğu nedeniyle Perrot, bunu ancak, ressamı E. Guillaume'un çabasıyla 1872'de yayımlamıştır.

On yıl sonra Alman Karl Humann, *Yazılıkaya*'daki birkaç kabartmanın ilk kalıplarını çıkardı. Arkasından da Boğazköy ören alanının doğru ölçülere göre ilk kez tam planını yapmayı başardı. Bu başarısını biraz da eski mesleğine borçluydu, zira arkeolojinin büyüüne kendini kaptırmazdan önce demiryolu mühendisliği yapmış, sonra da Bergama sunağı kazısını bitirerek dünya çapında üne erişmişti.

1887'de Perrot, *o zamana kadar Anadolu'da bulunan esrarlı anıtlarda keşfedilmiş ne varsa hepsini büyük bir toplu-eserde bir araya getirdi: "Histoire de L'Art Dans L'Antiquité – Antikçağ Sanat Tarihi"*. Anadolu eserleri arasında ancak birkaç resim ve işaret kümesi hakkında bazı sanılar ileri sürebilmekteydi. Sanı dediğimiz bu görüşler, aslında ötekiler için de gerçeğin ta kendisiydiler.

1870'te iki Amerikalı, Suriye'de yaptıkları bir geziden sonra birkaç taş hakkında bilgi vermişlerdi. Söz konusu bu taş plakalar, bulundukları yere göre "*Hama Taşları*" diye adlandırılmış ve Anadolu harabelerinin esrarını çözme çabasında yeni bir dönemi başlatmışlardı. Ancak Amerikalılar bu taşların hiç de asıl kâşifleri değillerdi. Bunlar, daha 58 yıl önce keşfedilmişlerdi; hem de 19. yüzyılın en ilginç bir gezgini tarafından.

1809 YILINDA Doğu ülkelerine özgü kılığıyla sakallı bir adam, Malta'dan Suriye'ye giden bir gemiye bindi. Adının Şeyh İbrahim olduğunu ve Doğu Hindistan Kumpanyası'nda tüccar olarak hizmet gördüğünü söylüyordu.

(1) Çorum-Sungurlu'nun 24 km. kuzeybatısında.

Suriye’de üç buçuk yıl kaldı. Çok garip bir tüccardı bu Şeyh İbrahim; kimi zaman Halep’te, kimin zaman Şam’da oturuyor, alışveriş yapacağı yerde yöresel dilleri inceliyor; tarihle, coğrafyayla ve özellikle de Kur’an’la uğraşıyordu. Bu çalışmalarına yalnız geziye çıkmak için ara vermekteydi. Güneyde Kutsal Topraklar’a, doğuda Fırat boylarına gitti; Antakya’da, Asi ırmağı vadisinde dolaştı; Hazreti Musa’nın kardeşi Aron’un öldüğü kutsal Hor dağına çıktı; bir Habeşistan gezisinde casus diye tutuklandı, sınırdışı edildi ve Mısır’a geldi. Bir paşa, onu iki Arap doktorun karşısına oturtup sınava çekti. Bu sınavda müslüman yasalarını bilip bilmediği, tanıtlaması gerekiyordu. Sınavı öylesine parlak şekilde başardı ki, dört ay süreyle “*yasak şehir*” Mekke’ye gitmek olanağını elde etti. Seksen bin hacı adayıyla birlikte Arafat dağında şeytanı taşılayıp hacı oldu. O günden sonra da adının başına “hacı” unvanını koymak hakkını kazandı. 1817 yılında yeni bir geziye hazırlanırken, 33 yaşında Kahire’de öldü; hem hacı, hem şeyh olmasının gerektirdiği saygıların hepsi kendisine gösterilerek müslüman mezarlığına defnedildi.

Bu Şeyh Hacı İbrahim’in asıl adı Johann Ludwig Burckhardt’tır. 1784’te doğmuştu; günümüze kadar önemli diplomatlar ve tarihçiler yetiştirmiş Baselli eski bir soylu ailedendi. Ölümünden sonra Doğu ülkelerine ait orijinal el-yazmalarından oluşan 350 ciltlik derlemesi ile günlük defteri Cambridge Üniversitesi’ne miras kaldı. Günlük defteri; coğrafya, eski diller filolojisi ve arkeoloji için eşsiz bir kaynak oldu. Olağanüstü ilginçlikteki bu defter taranıp yeni eserler hazırlanmıştır.

Bu çeşit kitaplardan birinde, Londra’da ve 1822’de yayımlanmış “*Travels in Syria and the Holy Land* – Suriye ve Kutsal Ülkede Geziler”de Asi ırmağı vadisindeki Hama şehrinde bir taş yüzünden kalışını anlatır. Pazarda, bir evin köşesinde bulunan bir taştır bu. Taşı şöyle tasvir eder: “*Üzerinde küçük figürler ve işaretler olan bu taş, bir çeşit hiyeroglif gibi görünüyordu, ancak Mısır hiyerogliflerine de hiç benzemiyordu.*”

1822’de, Texier’in büyük eseri yayımlanmazdan 17 yıl önce, kimsenin bu sözlerden haberi olmayışı doğaldır; o yüzden de anlattığı şey, çok ilginç bir gezi macerasının olay bolluğu içinde kaybolup gitmiştir.

Aradan 58 yıl geçer; iki Amerikalı, Konsolos Augustus Johnson ile misyoner Dr. Jessup, tıpkı Burckhardt gibi Hama çarşısını gezmektedir. Bunlar da en az Şeyh İbrahim kadar meraklıdır. Ve, İbrahim’in keşfettiği “*yazılı taşlar*”dan sadece bir tane değil, “*üstü bir yığın küçük figür ve işaretlerle kaplı*” üç tane taş bulurlar.

Johnson, bir yıl sonra *American Palestine Exploration Society* – Amerikan Filistin Araştırma Kurumu önünde buluntular üzerine bilgi verir; fakat elinde ne taşların kalıpları vardır ne de tıpkı eskizleri. Çünkü, ellemek amacıyla taşlara yaklaştıkça, her seferinde yerli halktan feryatlar kopmuş, vahşi gösteriler başlamış ve insanların yüzlerinde eyleme geçeceklerini gösteren çizgiler belirmiştir.

Bu esrarlı işaretler zamanın akışı içinde batıl inanca dayalı bir dokunul-

mazlık değeri kazanmıştı. Bu batıl inanç ögesi, kısa bir süre sonra Halep'te buldukları, üstünde aynı "hiyeroglif" yazılı taşta daha da belirgindi. Yerliler bu taştaki işaretlerde hastalık iyileştirme gücü bulunduğuna inanıyor, özellikle göz hastalığı olanlar uzak yerlerden gelerek, artık iyice aşınıp düzleşmiş taş alınlarını sürüyor, böylece dertlerinden kurtulmayı diliyorlardı.

Bu taşları yakından incelemeyi kafasına koyan bir araştıracının, başına bir şey gelmeden amacına ulaşması için tam bir yıl beklemesi gerekmiştir. Bu araştırmacı William Wright'tı; o zamanlar Şam'da oturan İrlandalı bir misyoner.

Kendisine bir rastlantı yardım ediyor. Böyle bir rastlantı sonucu şans yüzüne gülmeseydi, yığınla keşiflerden hiçbirini yapamayacaktı. 1872'de Suriye Valisi değişiyor; bu vali tutucu, bağınaz, Batı biçimi araştırma girişimlerine karşı çıkan bir adamdı. Yerine gelen Suphi Paşa ise, aksine, açık düşünceli, liberal biriydi. Hama Taşları'nı duymuş ve rahip William Wright'a inceleme yapması için izin vermişti.

Wright, 25 Kasım 1872'de, bu arada bilim çevrelerinde artık tanınmış bulunan taşları üçüncü kez buluyor (aslına bakılırsa, beşinci kez buluştur bu; bu arada başka iki gezgin grubu daha Hama'ya gelip gitmiştir). Wright'ın kendinden öncekilerden farklı bir durumu vardı; vali paşanın himayesi altındaydı. Bu himaye yalnız sözde kalmamış, paşa, onun yanına askerler de katmıştı. Onların yardımıyla Wright taşları evlerin duvarlarından çıkartır. Çok da güç bir iş olur bu; ikide bir yerlilerin başlattığı gösterilerle aksar. Çünkü, Halep'teki taşın göz hastalıklarını iyileştirdiğine inanılması gibi, bura halkının da taşların romatizmayı geçirdiğine inancı kesindir.

Taşlar, paşanın Hama'ya geldiğinde kaldığı konakta muhafaza altına alınınca, hamallardan biri, yerlilerin küme küme toplandığı haberini getiriyor. Arkasından bağınazların konağı basacakları ve taşları yabancılara vermekten se, parçalamaya kalkışacakları söylentisi duyuluyor. Üstelik polis de Hamalılar'dan yanadır.

"Bir bunalımın oluşmakta olduğunu görüyordum," diye yazar Wright. Askerler tarafından korunarak Hama sokaklarından geçiyor, halk galeyan halindedir; onlarla konuşuyor ve paşanın taşları ertesi sabah tarttırıp buna göre parasını ödeyeceğine dair söz verdiğini söylüyor. Halk, alaylı cevaplar veriyor, çünkü devletin parayla ilgili vaatleri konusunda hayli acı tecrübelere sahiptirler.

O zaman Wright, askerle gözlerini korkutup, eğer zorbaca hareketlere yeltenirlerse paşanın şiddetli cezalar vereceğini söyleyerek tehdit ediyor. Sonunda sinirleri harap olmuş bir halde evine varıyor. Notlarında "uykusuz uzun bir gece geçirdim" diye yazar.

Ama, hiçbir olay çıkmıyor. Ertesi sabah Suphi Paşa söz verdiği gibi parayı ödeyerek, yerlileri büyük bir şaşkınlığa uğrattıyor. Ne var ki tehditle yatıştırılmış ve parayla geçiştirilmiş olan öfke, birden tekrar kabarmıştır. Geceleyin görülmemiş parlaklıkta bir göktaşı düşmüştür; bu olay ateşler saçan bir yıldız

zın gökten inişi şekline dönüşüyor; sokaklarda koşuşan dervişler, bilen bilmeyen herkese bunu bir felaket habercisi olarak duyuruyorlar. Yerliler hemen bir topluluk meydana getirip, paşanın huzuruna çıkıyorlar: Bu olay, taşların buradan uzaklaştırılmaması gerektiğini gösteren göksel bir belirti değil midir?

Paşa uzun uzadıya düşündükten sonra, göktaşının herhangi bir zarar verip vermediğini, insan ya da hayvanın ölümüne yol açıp açmadığını soruyor. Hayır, böyle bir şey olmamıştır; topluluk da bunu doğruluyor. O zaman paşa, kurnazca bir soru yöneltiyor: “*Böyle görülmemiş parlaklıkta bir ışık, acaba yapılan işi göklerin de onayladığına işaret değil midir?*”

Böylece taşlar ilk postayla İstanbul’a sevk ediliyor. Fakat William Wright daha önceden kalıplarını çıkarmak iznini koparmıştır. Ve bu kalıplar Londra’ya, *British Museum*’a gidiyor.

TEXIER, Anadolu’nun kuzeyinde harabeler gördü, ama bunların ne olduğunu bir türlü kestiremedi. Wright, Hama yazılarının kalıplarını çıkardı, ama bunların neyi gösterdiğini anlayamadı. O zamanlar Anadolu harabeleri ile Suriye’deki taşlar arasında bir ilişki olabileceğinin akla gelmeyişi doğa karşılamak gerekir. Çünkü bunun için zorunlu olan bağlantı zinciri henüz takılmış değildir.

Bu sırada *British Museum*’dan W. H. Skeene ile George Smith, Fırat’ın sağ kıyısında bulunan *Cereblus*’da büyük bir ören-tepesi keşfettiler (*Cereblus*, *Euphrat*’tan gelir, Grek-Suriye döneminde kentin adı böyleydi). Bu öreni inceleyen İngilizler, burasının Asur kaynaklarında adı geçen Carchamish – Karhemiş – *Karkamış* olduğu sonucuna vardılar. Nitekim bunda da haklı oldukları kısa bir süre sonra kesinlikle anlaşıldı. Daha toprağın yüzeyine ilk kazmalar vurulunca, aynı esrarlı işaretlerle kaplı bir yığın figür gün ışığına çıkıvermiş. Bu figürler, bütün araştırmacıların ilgisini her geçen gün biraz daha çeken insan başları, eller, ayaklar, hayvan başlarıydı; halkalar, hilaller, kancalar ve sütunlarla karışık haldeydiler. Her şey bu işaretlerin bir yazı olduğu kanısını güçlendiriyordu. İşin en şaşırtıcı yanı da, bunların yayılma alanının hiç de sadece Kuzey Suriye sınırları içinde olmadığıydı.

Karkamışlı savaşçı

E. J. Davis, bu işaretleri *Tarsus* dolayında *İvriz*’de anıtsal bir kabartmada bulmuş; ayrıca üstünde yine bu işaretler bulunan mühürler ele geçirmiş, bir süre sonra da Texier’in *Yazılıkaya* tanrı figürleri yanında keşfettiği hiyerogliflerin, Suriye’dekilere benzediğinden kimsenin kuşkusu kal-

Alacahöyük'te bulunmuş altın kupa

mamıştı. Hatta bu esrarlı yazılar *İzmir* dolaylarında bile bulunmuştu.

Ortaya kelimenin tam anlamıyla şaşırtıcı bir olgu çıkmaktaydı. Çünkü bu işaretlerin gerçekten bir ve aynı kökeni vardı. Öyleyse bir zamanlar Ege kıyılarından Suriye'nin içerlerine kadar bütün Anadolu'da yazısını kullandıracak derecede güçlü bir ulus yaşamıştı. Ortaklaşa bir yazısı olan böyle bir ulusun bir de ortaklaşa kültürü olmalıydı. Ne var ki, bu yazı işaretleri ile aynı üslupta olduğu besbelli birkaç anıt bir yana bırakılırsa, böyle bir ulusun varlığını gösteren başka hiçbir belirti, onlardan söz eden tek bir kaynak yoktu.

Acaba gerçekten yok muydu? Yoksa bazı kaynakların verdiği bilgilere o güne kadar gerektiğince dikkat mi edilmemişti?

Tartışmaların herhangi bir olumlu sonuca varmadığı 1879 yılında, bir İngiliz bilgini İzmir dolaylarındaki tepeleri inceliyordu. Bir yıl sonra da Londra'da, *Society for Biblical Archaeology* – Kutsal Kitap Arkeolojisi Kurumu'nda bir konferans veriyor ve kutsal kitabın çeşitli yerlerini tanık göstererek, bilimsel açıdan gözüpek bir tez ortaya atıyordu. Bu bilgin, o zamanlar 34 yaşında bulunan ünlü İngiliz arkeoloğu Archibald Henry Sayce idi ve *Britannica Ansiklopedisi* yaşayan kimselere çok ender yer verdiği halde, onun hakkında daha sağlığında "...Doğu bilimlerine yaptığı hizmetleri bir bir anlatma olanağı yoktur" diye yazmıştı.

İşte bu Sayce, son onyıllar içinde Küçükasya ve Suriye'de ortaya çıkarılan anıtlarla yazıtların hepsinde belirli bir karakterin bulunmasını, bunların Hitit ulusuna ait olmasıyla açıkladı. Bu ulustan Kutsal Kitap'ta açıkça söz edilmekteydi; ancak o güne kadar önemsiz sayılmış, hiçbir zaman tarihsel araştırma konusu yapılmamıştı.

Kutsal Kitap ve Yeni Araştırı

ARCHIBALD HENRY SAYCE doğru olanı daha 1876'da sezmişti, hem de masa başında. Bir yıl sonra Hama Taşları hakkında yazdı; bu garip işaretlerin bir yazı olduğunu ileri sürdüğü gibi, *bustrophedon* satır sırası gibi birkaç ayırt edici özelliği bulunduğunu da belirtti (*Bustrophedon*'un ne olduğunu daha sonra öğreneceğiz). 1879'da bir makale yayımladı, çok kesin bir başlığı vardı: “*Küçükasya'da Hititler*”.

Ama ancak 1880'de, Suriye gezisinden bir yıl sonra, Londra Kutsal Kitap Arkeolojisi Kurumu'nda heyecan uyandıran ve kendisine bir süre “*Hititlerin Kâşifi*” adının takılmasını sağlayan konferansını vermişti.

Aslına bakılırsa, bu adın ona verilmesi bir bakıma doğru değildi; çünkü kendisinden iki yıl önce misyoner Wright, bir evangelist dergisinde (*British and Foreign Evangelical Review*'de) yayımladığı kısa bir makalede, Küçükasya'daki bu yeni buluntuların sahibi olarak Hitit ulusunu göstermişti. Fakat, onun makalesi dikkati çekmemişti.

Sayce'in tezini ortaya atmasından sonra bilim çevrelerinde ateşli tartışmalar başladı ve bu tartışmalar kısa zamanda kamuoyuna da sıçradı. Üç binyıl önce göçüp gitmiş bir ulusla ilgili başlıklar gündelik gazetelerin birinci sayfalarında boy gösterdi. Böyle bir olay zaten ancak İngiltere'de; halkının arkeoloji sorunlarına duyduğu ilgi, Avrupa ülkelerinin hiçbirinde görülmeyen ölçüde derin olan bu ülkede olabilirdi.

Her bakımdan yetersiz olan az sayıda kanıtlara dayanılarak sürdürülen tartışmalar, William Wright'ın 1884'te, Londra'da bir kitap yayımlamasıyla doruk noktasına erişti. Kitap yalnız yeni malzemeler ortaya koymakla kalmıyor, ayrıca bir kışkırtıcı ad da taşıyordu: “*Hititlerin Büyük İmparatorluğu – Prof. A. H. Sayce tarafından okunmuş bir Hitit yazısıyla birlikte.*”

İçerliğini bugün yetersiz bulduğumuz ve bu nedenle de üzerinde pek durmak gereğini duymadığımız bu kitapla, Hititbilim – Hititoloji tarihi başlamaktadır. Ortaya attığı cesur tezlerle Hitit sorununun susuşla geçirilmesine olanak vermemiştir; Doğu bilimlerinin bir yan dalından yavaş yavaş, fakat tek bir konuya yönelik özel bir bilimin oluşmasını sağlamıştır.

Bu yayınların heyecan uyandırıcı etkiler yapması doğaldı; zira, eğer ileri sürülenler doğruysa, o zaman bu kendine özgü olayda bilim, önceden biline-

ni ya da sezileni sistemli kazılarla yalnızca zenginleştirmekle kalmayacak, üstelik tek başına ıssız yerlerde rasgele ele geçen buluntuların karşılaştırılmasına dayanarak bütün bir ulusu yeniden keşfetmiş olacaktı; hem de Önasya'nın üçüncü büyük devletini kurmuş bir ulustu bu. Varlığı Grekler ve Romalılar'ın hatırasından ikibin yıldan fazla bir zaman önce silinmiş bir ulus.

Bu atakça tezin meydan okuyuşu, kanıtlarının inanılmaz derecede basit oluşundan ileri gelmekteydi. Fakat bir kanıtlamada böylesine basit ve rahatça öne sürülmüş hareket noktasından yola çıkılınca, hemen çok kısır bir alana gelinmekteydi. Evet. Kutsal Kitap gerçekten Hititler'den söz etmişti, ama...

İbranice Kutsal Kitap'ta adları *Hittim*'di. Dr. Martin Luther bunu *Hethit* diye Almancaya aktardı; İngilizceye çevirenler *Hittites* diye yazdılar: Fransızcada ilkin *Héthéen* kullanıldı, bugün *Hittites*'dir. Ne var ki, kitapların kitabı bu adı sadece çok önemsiz ulusları sayarken kaydeder. Josua 3,10'da şöyledir: "Kenan ulusu, Hititler, Ferezitler, Girgazitler, Amoritler ve Yabuzitler." I. Musa 15, 19-21'de şöyle: "Kenitler, Kenisitler, Kadmonitler, Hititler, Ferezitler, Amoritler, Girgazitler, Yebuzitler ve Kenan ulusu."

Hazreti İbrahim'in (I. Musa 23,3'te) bildirdiği, biraz daha fazla: "Heth Çocukları" önünde kendini yabancı olarak tanıtır ve "önümde yatan cenazemi gömeyim" diye onlardan ölü gömmek için izin ister. Bu da belirli bir zaman dilimi içinde Hititler'in, kutsal topraklara – Filistin'e – egemen olduklarını açıkça gösteriyor. Başka bir yerde de Kutsal Kitap, ulusların bir hayli geniş coğrafyasını vermektedir. (4. Musa 13,19): "Amalekitler güney taraflarında oturur; Hititler, Yebuzitler ve Amoritler dağlarda oturur. Kenan ulusu ise deniz kıyısında ve Ürdün dolaylarında oturur."

Bugüne kadar keşfedilmiş Hitit harabelerinin, anıtlarının, yazıtlarının ve yazılı tabletlerinin buluntu yerleri (hepsi 70 kadardır), haritada noktalı alanlar içinde gösterilmiştir.

Kutsal Kitap'taki bu ve daha başka birkaç kayda göre; Hitit ulusundan sadece Suriye'de yerleşmiş ve hiçbir özelliği olmayan tek bir boyun kastedildiği anlaşıyor.

Yalnız bir kayıt var ki, Kutsal Kitap'ın henüz güvenilir bir kaynak olarak nitelendirilmediği 19. yüzyılda, birçok araştırmacı Sayce'dan çok önce hayrete düşürmüş olmalıdır. Bu kayıt 2. Krallar 7,6'da bulunuyor:

“Çünkü Rab, Suriyelilere atların, arabaların ve büyük bir ordunun gürültüsünü duyurdu; öyle ki, aralarında şöyle konuştular: Bakın, İsrail Kralı üstümüze saldırın diye yine Hitit kralları ve Mısır kralları ile anlaşmış.”

Kutsal Kitap daha önce Hititler'i hiçbir zaman hiçbir yerde tarihsel rolü olmamış önemsiz uluslar arasında sayarken, burada Hitit kralları birden Eskiçağ dünyasının en güçlü hükümdarı olan Mısır krallarıyla birlikte anılmakta, hem de onlardan daha önce yer almaktadır.

Ancak Kutsal Kitap'ın bildirdiklerinin hepsi sadece bu kadardır. Bu da bir *“Hitit İmparatorluğu”*, bir büyük devlet tezini ayakta tutmaya yeter mi?

Sayce ile Wright elbette başka dayanaklar aradılar. Başlattıklarını yürütmek zorundaydılar. *“The Empire of the Hittites – Hitit İmparatorluğu”* yayımlanır yayımlanmaz karşı çıkanlar da oldu, benimseyenler de. Şimdi yapılacak iş, bu yeni tezi bir kez de Antikçağ'ın bütün kaynaklarına, özellikle o çağların Mısır ve Asur belgelerine dayanarak gözden geçirmekti.

Tek tek araştırmacıların bu konudaki çalışmalarını ayrı ayrı belirtmek sıkıcı bir iş olur; birkaç örnek göstermemiz yeter, çünkü 1880'de Asur belgelerinde yapıldığı gibi, kaynakların karşılaştırılması, sadece çalışma alanını genişletmeye zorlamış, fakat doyurucu hiçbir yeni bilgi sağlamamıştı.

Ama bu defa iki olayın yepyeni birer anlam kazandığı görüldü. Asurlular sık sık Hatti ülkesinden söz edip, Mısırlılar'ın Heta ile sürüp giden savaşlarını anlatmaktaydılar.

Heta, Mısır hiyeroglif kelimesi (*Ht*) nin okunuşudur; Mısır yazısında sesli harf yoktur; bu durumda Mısır adlarının bugün kullanılagelmekte olan okunuş biçimlerinin Mısır dilinde oldukları da kesinlikle iddia edilemez, daha doğrusu bunlar Mısırbilimle uğraşanların tahminleridir; Mısırcı değil, Mısırbilimcedir.

Gerçekten de bir kez tarih ırmağının üstünü kapatan buz tabakası kırıldıktan sonra, kaynak dereleri ortaya çıkıverdi. Bu kaynaklar M.Ö. 15. yüzyılda Firavun Thutmosis'e bir Hitit ulusunun haraç ödemek zorunda kaldığını bildiriyor; Mısır tapınak duvarlarındaki ayrıntılı yazıtlar büyük firavun II. Ramses'in Suriye'de Hititler'e karşı yaptığı ve kazandığı şanlı savaşları anlatıyor. Ayrıca bu duvarlarda Mısır-Hitit savaşlarına son veren ve inanılmaz derecede modern bir havası olan barış antlaşmasının tam metni de var. Üstelik bu antlaşma bir Hitit prensesinin firavunla evlendirilmesiyle de bezendirilmiştir.

Mısırlılar'ın böbürlenene bir edayla yazılmış savaş haberlerinin bazı ayrıntıları ve özellikle barış antlaşmasının karakteri araştırmacıları hayli şaşırtmış ol-

malıdır. Ancak bunlara çok benzeyen, yani Mısırlılar'ın anlatıklarını doğrulayan bilgileri Asur metinlerinde buluyoruz. I. Tiglat-pileser (M.Ö. 1100 yılları) Hatti ülkesiyle yaptığı başarılı savaşları anlatır. 400 yıllık bir zaman kesiti içindeki savaş haberlerinde sürekli olarak Hititler'e rastlanıyor. Bunlara göre, Hititler, küçük şehir krallıkları halinde örgütlenmiş bir ulustur. Başlıca krallıkları; Suriye'nin kuzeyinde *Zamal*, *Karkamış* ve *Malatya*'dır. Bunlar hiçbir zaman tehlikeli birer hasım durumuna gelememiş ve Önasya dünyasını titreten bir güçleri de olmamıştır; dolayısıyla da M.Ö. 717'de *Karkamış*'ın düşmesiyle Asur İmparatorluğu içinde eriyip gitmişlerdir.

Bu metinlerde hep yenilen bir hasım olarak gösterilen böyle bir ulus, Ege'den Suriye'ye kadar geniş bir alan içinde kendine özgü güçlü bir kültürü kurmuş olabilir mi? Bugün konuyla ilgili bilgilere sahip bizler için, Hitit ulusunun gerçek durumunu anlamak için, Mısırlılar ile Asurlular'ın onlardan söz edip durduğu zamanın uzunluğuna – *Thutmosis*'ten *Karkamış*'ın düşmesine kadar yedi yüzyıldan fazla sürmüş zamana – dikkat edilmesi gerekirdi, demek kolaydır.

Bilgilerin alacakaranlıkta bocaladığı 19. yüzyıl sonlarında ise, ancak yarım açıklamalar yapılabilir; özellikle Sayce'a karşı aydan aya yeni makaleler yayımlanıyor, fakat hep başka gerçeklerle ilgili alanlarda bilgi zenginleştiriliyordu. Bugün yanlışlığını kesinlikle bildiğimiz, Hititler'i bir Kuzey Suriye ulusu sanan ve bunların bazı nedenlerle yavaş yavaş kuzeye doğru ilerlediklerini öne süren görüşler, o günlerde eleştiriye uğramadan benimsenmekteydi. Bu teori, askerlik dalında olsun, kültür alanında olsun tüm girişimlerini coğrafya açısından aksi yönde yorumlamış oluyordu. O zaman da Hititler, savaşlarını hep güney yönünde yapan, buna karşılık kültürel yayılmalarını tam bir barış içinde kuzeye ve kuzeybatıya doğru gerçekleştiren garip bir ulus kimliği kazanıyordu.

Burada aksayan bir şey olduğu besbelliydi. Ama neydi bu aksaklık? (O zamanlar birisi işin gerçek yanını sezmiş ve söylemiş olsaydı, hiç kuşkusuz deli diye alaya alınırdı.) Böylece 1880 yılında Hitit ulusu henüz akla yatkın bir tarihsel tabana oturtulmuş değildi. Bilimsel araştırı büyük keşfini yapmazdan önce, bir ölü noktada çivilenip kalmıştı.

Bu durumdan kurtulması, 1887'de yine bir rastlantı sayesinde oldu. Karanlıkta duran şeyler bir anda aydınlığa kavuştu, bir anda yepyeni ufuklar açılıverdi. Aslında gülünç bir rastlantıydı bu; başka bir kıtada Mısır Afrikası'nda meydana geldi, fakat Hitit sorununu çözmede sanıldığından çok daha fazla bir yol göstericilik yaptı.

BU RASTLANTIYI hazırlayan, bir fellah karısının öfkesidir. Nil'in doğu yakasında, Kahire'den 300 km. güneyde, *Tell-el-Amarna*'da bir fellah karısı, kendini rahatsız eden yabancılara karşı son savunma çaresi olarak birkaç toprak tabağı fırlatmıştı; amacı onların meraklı bakışından kurtulmaktı; ama sonuç

bunun tam tersi oldu. Yabancıların kafasına fırlatılanlar, Mısır'ın şimdiye kadar bulunmuş en büyük ve en önemli kil levha arşiviydi. Mısır tarihinde yeni din kurmuş, bu yüzden "Dönme" diye adlandırılan Firavun IV. Amenophis zamanına ait *Tell-el-Amarna* arşivi böyle bulundu.

Bu bulunuşu yansıtan hikâyenin doğru olup olmadığını kesin olarak bilemiyoruz, çünkü bu arşivden bilimsel yararlanma da o zamana kadar görülmemiş bir gariplikte olmuştur. Aslında, değerine paha biçilmez bu arşivin ilk parçalarını bulduğunu hiçbir bilim adamı söyleyemez. Kesinlikle bilinen, bu kil tabletlerin 1887 yılının sonlarında satışa çıkarıldığı, Kahire'ye kadar getirilerek antikacı dükkânlarında tanesi 10 kuruşa satıldığıdır. O zamanlar çok sert bir eski eserler yasası vardı; böyle şeyleri bulan yerliler, mallarını hükümete haber vermeden el altından satmak için her çareye başvurmaktaydılar. Çünkü kazanç farkı çok büyüktü.

1888'de, Kahire çarşısında 200 kadar parçanın satışa arzedildiği biliniyor. Sayce, bunları çarşıda görmüş ve haklarında bilgi vermiştir. Enstitüler ve koleksiyoncular hemen ilgilenmeye başladılar; o yılın birinci ayı içinde ilk parçalar Londra ve Berlin'e geldi.

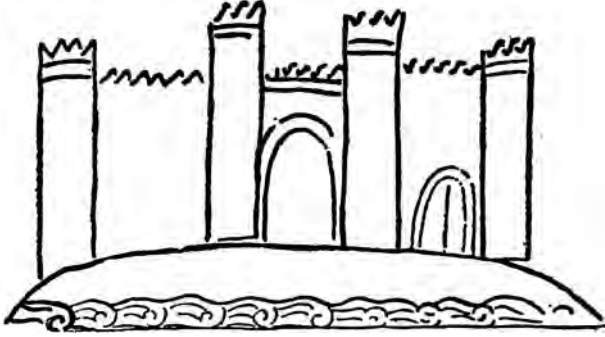
Bu arada garip olaylar da oluşmakta gecikmedi. Arap tüccarı, Abd-ül-Hac, eline geçirdiği tabletleri Gizeh'de, Bulak Müzesi görevlilerinden birine gösteriyor (o zamanlar Bulak'da kurulmaya başlanan bu müze şimdi Kahire'dedir). Görevli, bu tabletlerin sahte olduğunu söylüyor ve satın almak istemiyor. Bunun üzerine tüccar da onları Avusturyalı koleksiyoncu Theodor Graf'a götürüp satıyor; Allah'tan ki tabletler sahibidir.

Bugün Amarna tabletlerinin sahibi olduğunu biliyoruz. Berlin Müzesi, Graf'ın koleksiyonunu satın aldı; hepsi 160 parçadır, bir kısmı şimdiye kadar görülmemiş büyüklüktedir.

Büyük İngiliz arkeoloğu William Flinders Petrie konuyla ilgili bütün bilgileri derledikten sonra, *Tell-el-Amarna*'da 1891 Kasım'ından 1892 Mart sonuna kadar süren kazılara girdi; önemli şeyler buldu. Artık arşiv konuşmaya başlamıştı ve M.Ö. 2. binyılın ortalarının belirli bir zaman şeridiyle ilgili çok ilginç ayrıntıları anlatıyordu.

AMARNA tabletleri esrarı hayli zaman önce çözülmüş çivi yazısıyla yazılmıştır; rahatça okunmaktadır ve Eskiçağ'da Önasya'nın ülkelerarası ilişkilerde kullandığı Akadça ile kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Mısırbilimciler için buluntular heyecan verici nitelikteydi; çünkü bu arşiv, Mısır'da egemen olmuş firavunların en ilginçlerinden birinin dış politika yazışmalarını içeriyordu.

Amarna, IV. Amenophis'in (M.Ö. 1370-1350) yıkılmış sarayının toprakları içindeydi. Bu firavun hükümdarlık tahtı kendisine dar gelen bir aydın, siyasal gerçekleri görmeyen, daha doğrusu görmek istemediği için görmeyen bir hayalperestti. İnsanlarla tanrılar arasında yeni ilişkiler görmüş ve Mısır'ın eski tanrılarında da, tapınak düzeninden de yüz çevirmişti. Ona göre, sadece

Karkamış kalesini gösteren bir Asur tasviri (Balavat'da bir tunç kapı üstündedir).

tek bir tanrı vardı: Güneş tanrı! Bu yüzden kendi adını değiştirmiş, Amenophis'i Ehnaton, "güneş tanrı Aton'a tapan" yapmıştı. Üstelik kendi özel dinini bütün Mısır'a kabul ettirmeye de kalkışmıştı. Mısır'daki bütün tutucu rahipler kendisine düşman kesilmeseydi, bir mucize olmaz mıydı? Bir firavunun dinsel reformları ülkenin savunmasından daha önemli sayması nedeniyle, sadece iç huzursuzluklara yol açmakla kalmayıp, her zaman savaşa istekli sınır uluslarına yeni çatışmalara girişmek fırsatı vermesi, elbette beklenmez bir durum değildi.

Ehnaton'un dinsel reformunun aslında çok derin bir anlamı vardır, fakat siyasal açıdan tam bir başarısızlıktır. İşte Mısırbilimcilerin ele geçirdiği, sonradan adlandırıldığı üzere bu "dönme" firavunun yazışmalarıydı; hem sadece ele geçirmekle kalmamışlar, çok çabuk okumayı da başarmışlardı.

Mektuplar o zamanın Mısır'ıyla Önasya'nın siyasal durumunu ayrıntılı bir tablo halinde göz önüne sermekteydi. İyi ama, bu mektupların Hititbilimcilerle verdiği nelerdi?

Sayısı çok kabarık bir toplama yükselen *Amarna* yazışmaları arasında Hitit krallarından firavuna yazılmış iki mektup göze çarpıyordu; bundan başka, Hitit savaş birliklerinin Suriye'nin dış sınırında giriştikleri eylemler hakkında yazılmış bir yığın da rapor var. Başka birkaç mektup da, örneğin Mitanni gibi diğer ülkelerin kiminin adı hiç bilinmeyen, kiminin sadece adı duyulmuş krallarının değeri hakkında bilgi kazanmamızı sağlıyor. Bunların arasında en arsız biçimde yalvarıp yakarmalara kalkışan kral mektupları da var; Mısır firavununa küstahça "kardeşim" diye hitap eden prens mektupları; kendi kızlarını sık sık Mısırlılar'ın haremine göndermek zorunda kaldığı halde, bu kez birden şımarıp işi firavun kızlarından birini haremine istemeye kadar vardır, fakat horlanarak reddedilenlerin mektupları, vb. de var.

Mitanni Kralı Tushratta ise, Ehnaton'un öncülü Firavun III. Amenophis'e şöyle yazıyor: "*Sen benim babamla çok, çok yakın dostluk kurmuştun. Şimdi bizim kurduğumuz dostluk ise babamla olandan on defa daha büyüktür. Ve şimdi ben, kardeşim olan sana derim ki: Kardeşim, bana babamınkinden on defa daha*

fazla pay ayırmalıdır. O halde kardeşim, bana çok altın göndermeli; sayılmayacak kadar çok altın göndermeli.”

Bu, kötü niyetle kaleme alınmış bir mektup değildir, tipik bir mektuptur. Bu dilenci mektupları Önyasya tarihinin kronolojisi açısından her ne kadar çok değerliyseler de, Hititbilim araştırmacılarına yardımcı olacak nitelikte değillerdi. Önemli olan, bunlar arasındaki Hitit mektuplarıdır. Özellikle Suppiluliuma diye kulağa hoş gelen bir ad taşıyan bir Hatti kralının, “dönme” firavun Ehnaton’a tahta çıkışı dolayısıyla gönderdiği kutlama mesajının bulunduğu tablet en ilginçidir.

Bütününüyle Amarna mektupları, ilk defa Hititler’in sadece büyük bir devlet olmaları gerektiğini kanıtlamakla kalmıyor, ayrıca o güne kadar sanıldığı gibi, Kuzey Suriye’de yerleşik bir ulus olmadıklarını da gösteriyordu. Bir de henüz kestirilemeyen bir zamanda Küçükasya’dan Suriye’ye göçtüklerini de ortaya çıkarıyordu. Amarna mektupları bu şekilde iki önemli bilgiyi vermektedirler:

Birincisi, tarih açısından zamanı kesinlikle saptanmış firavun Ehnaton’a hitap eden Suppiluliuma’nın mektubuyla bir Hitit kralının yaşadığı yılları öğrenmemizi sağlıyor.

İkincisi, Sayce ile Wright’ın görüşlerini; yani, Hititler’in büyük bir siyasal güç olduğunu ve kuzeyden güneye göç ettiklerini doğruluyordu.

AMARNA mektuplarının çoğunlukla hemen okunabilir durumda olması, Doğubilimi için bir şanstı. Fakat bunlar arasında ötekilerden farklı iki mektup vardı; okunamayan iki mektup. Bu mektupların özellikle Hitit araştırmaları açısından çok önemli olduğu kısa bir süre sonra anlaşıldı.

Bunlara “*Arzava Mektupları*” adı verilmişti, çünkü o güne kadar adı duyulmamış bir Arzava kralına hitap ediyordu. Gerçi okunması bilinen çivi yazısıyla yazılmıştı, ama hiç bilinmeyen bir dil kullanılmıştı. Arzava’nın birçok nedenlerle Güney Anadolu’da bulunduğu sonucuna varıldı. Gelgelelim, mektuplar bir türlü okunamıyordu.

Okunamayan bu mektuplar, 1893’te Fransız arkeoloğu E. Chantre, *Boğazköy*’de aynı bilinmeyen Arzava diliyle yazılmış başka tabletler bulmasaydı, belki de müze arşivlerinde kaybolup gidecekti. Böylece yepyeni bir sorun ortaya çıkıverdi: Bu Arzava dilini kullanan bir ulus mu vardı? Bu ulus, Kızılırmak yayının kuzeyi ile Anadolu’nun Akdeniz kıyılarına aynı zamanda mı ege-men olmuştu?

Bu sorun öylesine zorlayıcı nitelikteydi ki, birkaç yıl sonra aslında kendisi Asurbilimci olan bir bilgini bunun çözülmesine bütün gücünü harcamaya yöneltti. Sonunda çözdü de.

Bunu anlatmazdan önce, bilgilerin yeterince açıklığa kavuşmadığı bu dönemde kazıların nasıl düzenlendiğine bir örnek vermek gerekiyor. Bu iş sağlam temellere dayalı bilgi olmadan, sadece bir şeyler keşfetme aşkıyla gerçek-

leştiriliyordu. Bizim şimdi burada vereceğimiz örneğin, sıralayıp durmak istemediğimiz birçok başka olay için de geçerli olduğunu hatırlatalım.

ADLARI Otto Puchstein, Karl Humann ve Dr. Von Luschan'dı. Üçü de arkeologdu. Birlikte Türkiye'nin güneydoğusunda gezi yaparlarken *Zincirli*'nin hayli ötesinde bir yerde çok ilginç kabartmaların açıkta durduğunu öğrendiler.

Gezilerinin bitmesine iki gün kalmıştır, zamanları yoktur, ama yine de Puchstein ile Von Luschan, söz konusu şeylerin ne olduğunu görmek için söylenilen yere giderler.

Varır varmaz da sekiz tane kabartmalı levha bulurlar. Bu levhalar doğal durumda; yani, ilk konuldukları yerde ve ilk konuldukları haldeydiler. Ancak bunları keşfetmiş olmalarının sevinci çok kısa sürdü, çünkü Türkiye Müzeler Genel Müdürü *Hamdi Bey*¹, kısa bir süre önce bu levhaları bulup ortaya koymuştu (Bu *Hamdi Bey*, Türkiye'de ilk kazıları yapan ve bu alanda günümüze kadar çalışan Türk bilim adamları içinde hizmetleri unutulmaz, önemli bir bilginidir). Böyle olmasına rağmen, ortada açıkça anlaşılmış bir gerçek vardı: Henüz el değmemiş bu topraklarda başarılı kazılar yapılabilir ve daha pek çok şey meydana çıkarılabilirdi.

Dört yıl sonra, 1884'te (Berlin'de kurulmuş *Doğu Komitesi*'nin desteğini de sağlayan) Humann'a, Krallık Müzeleri Genel Müdürlüğü'nce İstanbul'a giderek bir kazı seferi hazırlığı yapmak ve bununla ilgili izin dilekçesini yetkili makamlara sunmak görevi verildi.

Nice umutlarla bağlandıkları bu kazının hazırlığı için Humann'ın neler yaptığına değinirsek, o çağı yansıtan tipik bir örnek de vermiş oluruz. Bu tarihten birkaç yıl önce hiç kuşkusuz bir dâhi olan Schliemann'ın Troya'da nasıl hoyratça kazı yaptığını biliyoruz; ve yine birçok kazı yerinde tam bir yağma kazısı yapıldığını, bilimsel araştırma yerine define aranması amacı güdüldüğünü de biliyoruz.

Humann'ın düzenlediği ise, kelimenin tam anlamıyla bir arkeoloji araştırma seferiydi. Çadırlar, portatif karyolalar, mutfak takımları hazırlamıştı; bekçiler, taşçılar, marangozlar, demirciler ve aşçılar bulmuştu; kazıda kullanılabilecek ne kadar araç gereç ve fotoğraf malzemesi varsa hepsi tamamıydı. Berlin Krallık Müzesi'nden Dr. Von Luschan ile Atina Arkeoloji Enstitüsü'nden arkadaşları Franz Winter, kendisine yardımcılık yapacaklardı.

Karl Humann ile Felix von Luschan'ın iyi bir çift meydana getirdiklerini ayrıca belirtmek gerekir. Humann, 1839'da Steele'de doğmuştu; yani, Ren Prusyalısı'ydı ve buralara özgü hareketli insanlardandı. O tarihte de hayli gün görmüş ve ün kazanmış biriydi. Sağlığının bozulması bu eski demiryolu mü-

(1) (1842-1910) Osman Hamdi, Türkiye'de müzeciliği ve arkeolojiyi başlatan seçkin bir bilim adamı ve ressamdır.

hendisini güneyin yumuşak iklimine sığınmaya zorlamıştı (Kırk yıl sonra aynı neden, sporcu Lord Carnarvon'u Mısır'a gitmeye zorlayacak, o da orada Carter'le birlikte Tut-enh-Amun'un mezarını bulacaktır).

Humann'ın, Sisam adasında rastlantı sonucu kazandığı başarı, onda birden arkeoloji tutkusu yaratmıştı. Birkaç harita çizme görevini yerine getirmiş ve 1867'den 1873'e kadar Önyasya'da yol yapımı işini yönetmişti.

Bu süre içinde arkeolojiden asla vazgeçmemiş ve *Bergama* üzerinde durarak, burada kazılar yapmıştı., 1878 Eylül'ünde başladığı kazıları 1886'da bitirdiğinde, Antikçağ'ın en görkemli sunak'ı ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu sunak, şimdi Berlin'de ve ayrı bir müzededir.

Ötekisi, Felix von Luschan ise aslen Avusturyalı'ydı. 1854'te Aşağı Avusturya'da, Ober-Hollabrunn'da doğmuştu. Bütün benliğiyle kendini antropolojiye adanmış bir insandı; ayrıca hekimdi. Avusturya ordusunda askeri doktor olarak hizmet görmüştü. Humann'ın her keşif seferinde onun yanbaşında yer almış, büyük yararlar sağlayarak tamamlayıcı bir eleman olmuştu.

Aslında bu girişimin olanakları sınırlıydı; ancak bugün böyle işlerde çoğu zaman nasıl az bir donatım sağlandığı düşünülürse, Humann'ın kazısına ne kadar cömertçe hazırlandığı daha iyi anlaşılır. Bu hazırlığı, Humann, yuvarlak hesap 100 işçiyle 3-4 ay sürecektir bir çalışmaya göre yapmıştı. O günlerde bir kazı seferine neler götürüldüğünü öğrenmek herhalde ilginç olacaktır: 20 kazma, 12 tırmık (bunlar için 100 adet yedek kazma sapı), 55 kürek, 12 el arabası, 57 toprak taşıma sepeti, 2 bucurgat, 2 demir kaldıraç, 2 ağır çekiç, 3 halat, 1 makaralı planga, 1 çelik dingilli ağır araba, 1 demirhane ve ayrıca el sanatlarının her çeşidi için gereçler, çiviler, ipler vb.

Kendisi, "Böylece" diyor; "170 kişi, hatta daha fazlası için gereç sağlamıştım, ayrıca eskiyen her şeyi yedekleyebilecek durumdaydım." Ancak sefere katılanlara nasıl bir konfor sağlandığı konusunda tek kelime söylemiyor. Bilimsel keşif seferinde buzdolapları ve bira makinelerinin hayati önemde araştırma donatımı sayıldığı zamanlar henüz gelmemişti.

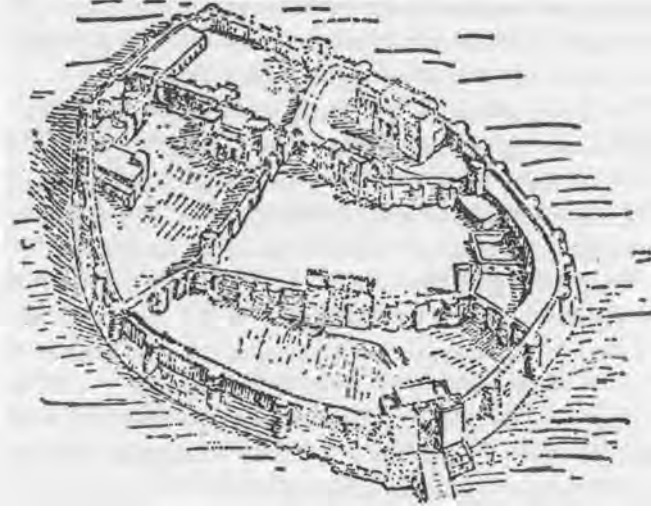
5 Nisan 1888'de sefer heyeti İskenderun'dan hareket etti. Haçlı ordularının geçtiği yoldan gidiliyordu, onlardan çok daha önce, 2000 yıl önce genç Kurus (Keyhusrev) ve Büyük İskender bu tozlu yolda at koşturmuştu.

Yol, tek kelimeyle kötüydü. Üstelik yağmur yağıyordu. Ancak 7 Nisan'da akşam üzeri *İslahiye*'ye varıldı. Burası bir ilçe merkeziydi; "sağlığa aykırı elli kadar pis kulübeden meydana gelmiş bir kasaba."

Çevrede buradan daha iyi başka bir yer de yoktu. İlçe yöneticisi kaymakam, Humann'a gerekli her çeşit yardımı esirgemedi. Planlanmış barakaların yapımı için kereste ısmarladı, ayrıca yeniden iki dülgere buldu.

8 Nisan Pazar günü tekrar yola çıkıldı, daha doğrusu asıl sefer heyeti yola çıktı. Akşama doğru *Zincirli*'ye vardılar; işin tuhafı, tam 13 kişiydiler.

Ertesi sabah ilk gördükleri hiç de iç açıcı değildi. Karşılarında yumurta biçimi bir tepe vardı – sonradan ölçüldü: 335 metre uzunluğu, en geniş yerinde 240 metre eni vardı. Batı eteğinde yamrı yumru kulübeler bulunuyordu, bu-

“Zincirli” kent ve hisarının varyapımı. Kalenin kuruluşuna dikkat edilirse, parça parça ele geçirilebilecek şekilde yapıldığı görülür. Kral sarayı en yüksek kesimdedir.

rada “korkunç derecede pis insanlar, Kürtler ve Ensariler oturmaktaydı. Köyün her yanı ıslak çamur içindeydi.” Bu da köyün 80 kadar kulübesinin arasından kıvrılarak akan balçıklı bir dereден ileri geliyordu.

Humann, birkaç yıl önce *Hamdi Bey*’in ortaya çıkardığı ve Luschan ile Puschstein’in da görmüş olduğu kabartmaları arayınca, bunların çoğunun yenden toprakla kaplanmış bulunduğunu fark etti.

Kazı 9 Nisan’da başladı. Çevrede yabancıların acayip çalışması konuşuluyordu. Ören molozlarına kazma vurma karşılığında çok yüksek para ödendiği, hatta yontulmuş bir taş bulana ayrıca bahşış verildiği ağızdan ağıza yayılmıştı. Bunun sonucu öğleye doğru 34, ertesi sabah 96 kişinin işçilik yapmak üzere çıkıp gelmesi oldu.

Daha ilk kazı akşamı yalnızca *Hamdi Bey*’in daha önce bulduğu beş kabartma ortaya çıkartılmakla kalınmamış, ayrıca dört tane de yeni kabartma bulunmuştu. Biri kılıç kalkanlı mızraklı bir savaşçı, biri elinde ayna tutan bir kız, biri bir savaş arabası atıydı. Ayrıca bir avlu, bir büyük kapı ve bu kapının yolu meydana çıktı.

Kazının ikinci günü akşamı 26 tane kabartmalı levha elde edilmiş bulunuyordu. Bunlarda görülen tanrılar, insanlar ve hayvanlar o zamana kadar görülmuş olanlardan bambaşkaydı. Fakat Fırat ile Kızılırmak arasında orada burada bulunmuş parçalarla belirgin bir benzerliği olduğu da besbelliydi. Ancak o güne kadar hiçbir yerde, buradaki gibi böyle konuşan resimler bolluğu keşfedilmiş değildi.

Humann, karşısındaki moloz yığını sakladığı esrarı böyle birden cömertçe açığa vurunca, kendinden önceki ve sonraki her kazıcı gibi heyecanlanarak

şunları yazıyor: *“Birinci hafta böyle bitti ve buluntular zenginliği karşısında duyduğumuz sevinç, bize, çadırımızın Batı rüzgârından yırtılmış olmasını da, yataklarımıza yağmur yağmasını da, bir elimizde şemsiye tutarak uyuduğumuzu ve çadırlarda pislik içinde yüzdüğümüzü de unutturmuştur.”*

Meydana çıkmakta olan şey, bir hisardı. Yuvarlak bir hisar, olağanüstü büyük, yüklerde, olağanüstü bezeklerle dolu; Humann gibi, Sayce ve Wright’ı okumuş, onlardan yana ve onlara karşı söylenmiş her şeyi bilen bir araştırmacı için, burada gün ışığına çıkan hiç kuşkusuz *“Hititliliğin”* ta kendisiydi. Hem de bu Hititler’e özgü oluş sadece hisarın sınırları içinde kalmıyor, bütünüyle tahkimat düzeninde bile kendini gösteriyordu.

Bir Ermeni ilkokul öğretmeni, Luschan ile Winter’i daha uzakta bulunan bir köye, orada Hititler’e ait olduğu besbelli bir kabartmaya götürdü. Kabartmada bir kadın masa başında oturuyor, bir adam da karşısında ayakta duruyordu. Bundan başka, *Zincirli*’nin kuzeyinde atla bir saat uzaklıkta bir Hitit yazıtı bulundu.

Ancak, tepe daha başka sırlar saklamaktaydı. İnsan geçmişe dalarsa, simgelerle oynamaktan hoşlanır; bu bakımdan tepenin özellikle tek bir çeşit çiçekle, Akdeniz zambaklarıyla kaplı olduğunu söylememiz gerekir. Bu çiçek, ölüler ülkesinin çiçeğidir. Bu kadar azgınca yaygınlaşmış olmasında gizlenen sır neydi acaba?

4 Mayıs 1888’de Humann, günlüğüne: *“Bu seferimiz bir yoklama olabilir”* diye yazar. Berlin’e de buna yakın şeyler yazmıştır. *“Sadece eski bir sarayın varlığını saptayabilirsem dahi, bu seferlik erişilmesi gereken yere erişmiş olacağım ve sonra da daha sağlam hesaplarla ikinci bir seferi düşüneceğim.”*

Fakat hava koşulları güçlükler yaratıyordu. İlkin serin ve yağmurluydu. Arkasından, mayısın ortalarına doğru boğucu sıcaklar bastırdı ve sıcakla birlikte yılanlar, akrepler, zehirli örümcekler de ortaya çıktı ve binlerce sivrisinek dört bir yanı kapladı.

Buna karşılık, kazı çalışmaları alabildiğine verimli geçiyordu. 3 Mayıs’ta dev bir aslan buldular. Yan yatmış, yüzü yukarıya dönüktü; zambakların, ölüm ülkesi çiçeklerinin beş metre altındaydı.

Ve Human, tepeyi kuzeyden güneye, doğudan batıya yoklayıp durdu. Ancak bu yoklamalarla buranın durumu hakkında açık bir kanıya erişemiyordu. Bir büyük kapı desteği buldu, fakat normal olarak onun yanında bulunması gereken yan girişler ortaya çıkmıyordu. Bir heykel buldu, fakat bütün arkeolojik görgülere göre tek parça olmaması gerekirken, burada bu heykelin gerçekten tek başına durduğunu kabul etmek zorunda kalıyordu.

Bilimsel açıklama bakımından durum ne kadar bulanık olursa olsun, Humann yine de bulunan parçaları taşıma sorunuyla karşı karşıyaydı. Kendinden öncekilerin tecrübelerinden yararlanacaktı. Bu konuda başlıca zorluk, hep buluntuların ağırlığı olmuştur. Burada ise, gelişigüzel ağırlıklar değil, olağanüstü ağırlıklar söz konusuydu. Ayrıca, başka bir garip durum daha vardı: Buranın sanatçıları kabartmalarını plakalar üstüne yapmamışlar, doğrudan

doğruya heybetli taş bloklara işlemişlerdi. Bu da korkunç ağırlıkta parçalar demekti.

Mayısın ilk haftasında büyük yuvarlak hisarın giriş kapısındaki 8 kabartmayı Humann çıkarttırdı. Taşların arka kısmını kestirdi. Böylece kabartmaların kalınlığı 15 cm.'ye inince, ağırlıkları da 250-800 kiloya düşürülmüş oldu.

Bu defa da yeni bir güçlük çıktı karşılarına: *Maraş* ve dolaylarındaki Çerkezler, beher araba için 90 mark taşıma parası istiyorlardı. Oysa, sefer heyetinin bu işe ayırdığı para en çok 65 marktı. Humann, 2,5 saat ötedeki *Elbistan*'a bir adam gönderdi. Oradan sağlanan ilk on araba hemen geldi; bunlar 65 marka kiralanmıştı.

Ne var ki, sıkıntılardan bir türlü kurtulamıyorlardı. Doğu sanki onlardan öç alıyordu. 28 Mayıs'ta sefer heyetinde ilk ateş nöbetleri görüldü. Humann'ın kendisi de akciğerlerini üşüterek 5 gün yatağa serildi. Hastalığın çok şiddetli biçimde nüksetmesinden bir gün sonra *Hamdi Bey*'den telgraf geldi (Bu araştırma seferinin gerçekleştirilmesinde *Hamdi Bey*'in ilgisine ve korumasına çok şey borçluydular). Telgrafta çok dostça bir ifadeyle Humann'dan 7 Haziran'da *İskenderun*'da buluşmalarını rica ediyordu.

Humann, hasta hasta ayın beşinde at sırtında yola çıktı; Luschan, hekim sıfatıyla kendisine eşlik ediyordu. Ayın yedisinde *Hamdi Bey*'in karşısındaydı; kazıların sonucunu açıkladı. *Hamdi Bey* de gördüklerini ve yaptıklarını bir kez de *İstanbul*'a anlatması gerektiğini bildirdi. Humann hâlâ hastaydı, ama yine de vapurla yolculuk yapmayı göze aldı.

İstanbul'da 23 kabartma, 1 dikilitaş ve bütün küçük buluntuları *Berlin*'e gönderme iznini kopardı. Arkasından hemen vapura atlayıp tekrar *İskenderun*'a döndü. Ayın on birinde karaya çıktı, ayın on üçünde yine *Zincirli* deydi.

Ancak orada sadece tek bir sağlam adam bulabildi: Dr. Von Luschan'ı. Geri kalan herkes ateşler içinde yatmaktaydı.

Luschan hiç dinlenmeden çalışmıştı. Tepenin güneyinden ilerleyerek "*hiç el değmemiş yanık molozun*" içine girmiş bulunuyordu. Bu kesimde çalışma hayli güç olmuş ve pek az ürün vermişti.

Ancak haziran sonunda duvarlar ortaya çıktı, hem de dördü birden. En alttakinin kalınlığı 4 metreye yaklaşıyordu. Ne var ki, ateşli hastalığın yaygınlaşması düzeni altüst etmişti, disiplin diye bir şey kalmamıştı. Haziranın son haftasında işbaşı yapabilen işçi sayısı sadece 60'tı. Humann gündelikleri bir kuruş artırdı (o zaman 1 kuruş 18 fenikti). İki gün sonra yeniden 101 işçi gelmişti.

Buluntular, köken bakımından acayipleşmeye başlamıştı. 3,45 metre yüksekliğinde bir kral dikilitaşının yanı başında bir *Grek sikkesi* bulunuyor, bir *Konstantin* parasının yanından bir *Hitit figürü* çıkıyor, bir *Hitit yazısının* yakınında bir *Helen fil başı* görülüyordu. Bir *Kürt gelip*, uzun uzadıya "*konusan resimler*"i anlattı ve Luschan ile *Winter*'i *Ördeköl*'e götürdü. Orada, 1,20 metre yüksekliğinde bir dikilitaş buldular; üzerinde *Hititler*'e özgü bir ölü yemeği tasviri vardı, ayrıca da dokuz satır *Fenike yazısı*.

Tanrı Teshub

Bütün bunlar, bu toprakların çeşitli tarihsel olaylara sahne olduğuna tanıklıktı. Yalnız, henüz belirgin biçimde bir şeyler anlatmaya başlamış değillerdi.

Ateşli hastalığın etkisi çok kötü biçimde gittikçe artıyordu. Ustalardan birkaçı hava değişimi için yaylaya gönderildi. Geriye kalanlar günden güne çöküyorlardı. Hava sıcaklığı korkunç derecede artmıştı. “Öğleden sonra 37-38 derece olursa, bugün hava serin diyoruz.” Bu koşullar altında bir de büyük buluntu parçalarını sevk etmek zorundaydılar. Hemen hemen olmayacak bir işti bu.

13 Haziran’da 12 öküz arabalık ilk kafiye yola çıkardılar. *İslahiye* yolunda iki saatlik bir yerde arabaların üçü kırıldı. Geri kalan dokuzuna ise pek kibirli bir Kürt olan kaymakam vekili el koydu. Kendisine *Hamdi Bey*’in mektubu gösterildi, hiçbir etkisi olmadı. Ancak tehdit yoluna sapılınca olumlu sonuç alınabildi ve arabalar serbest bırakıldı.

Ateş nöbetlerinden sarsılmış adamlar umutsuzluğa düşmek üzereyken, ayın 14’ünde daha önce fazla para istemiş Çerkezler’den biri çıkageldi. İki de sağlam at arabası getirmişti. Bu sefer uygun bir ücret istiyordu. Ardından öteki Çerkezler de sökün etti. Arabalar arka arkaya dizilip yola çıktılar, daha doğrusu ağır taş yükleriyle *İskenderun* yollarında dansa koyuldular.

82 balya yükleri vardı. Toplam ağırlıkları 30 bin kilo kadar tutuyordu. Bir bakıma bunlar yontulmuş ve yanmış taş parçalarından başka bir şey değillerdi, ama işin erbabı için aslında bilinmeyen, bilinmediğinden dolayı da heyecan uyandıran çok eski bir kültürün resim albümü gibiydiler.

Yolda işçibaşılardan biri nöbetlere dayanamayıp yıkılıverdi. Ama insanlar ve hayvanlar hüzünlü bir alay halinde tozdan kıpır kıpır yolda sürüklenircesine ilerlemelerine devam ettiler. Ayın 23’ünde deniz kıyısına vardılar. Bir pazartesi yola çıkmışlardı, bir çarşamba öğle üzeri denizi görüyorlardı. *İskenderun*’dan 6 kilometre ötedeydiler. Yol kenarında küçük bir kahve vardı, becerikli bir zenci işletiyordu, yanı başında da suyu buz gibi bir çeşme şırıldamaktaydı.

Fakat, ilk gemi ancak on gün sonra kalkacaktı.

Son 6 kilometrede dize gelmişlerdi; çadırlarını kurup yerleştiler. Böylece Humann’ın yazdığı gibi “mavi denize baka baka dinlenmeye koyuldular.”

Ona şu satırları yazdıran iyimserliği besbelli bu dinlenme sayesinde kazanmış olmalıdır: “Amacımız olan hedefe varmıştık. Aranılan Hitit yapısını bulmuş-tuk, hem de toprak yüzeyinin pek derinlerine inmeden. Bu durumda yeni bir çalışmanın hazırlıklarına güvenle girişebilecektik. Çünkü tepede artık derinliği

olan moloz yığını kalmamıştı; üstünü kapatan örtünün ucu kaldırılmıştı, yapılacak iş bu örtüyü büsbütün sıyrıp atmaktı..."

Burada hemen söyleyelim ki, Humann kendi çalışmasıyla ve özellikle geleceğe yönelik umutlarıyla ilgili tahminlerinde abartılıydı. Aynı nitelikte abartıyı ilk *Karkamış* kazılarını yapanlarda da görürüz. Bu kazılar 1878'de amatör işi üstünkörü başlamış, sonra Ramsay, Hogarth, Lawrence, Woolley gibi uzmanlarca ele alınarak bilimsel doğrultuda geliştirilmişti. Meydana çıkarılanlar, hep M.Ö. 1. binyıla aitti; M.Ö. 2. binyıla ait hiçbir şey yoktu; yani, Hitit kültürünün en son dönemini yansıtıyordu.

Gerçi hepsi ilginçti, ama Hititler'in gerçekten bir Önasya imparatorluğu kurup kurmadıklarını saptamayı amaçlayan ve henüz araştırma ve inceleme safhasında bulunan genç Hititbilim'e pek az bilgi sağlamaktaydı.

Humann'inki gibi güzel yönetilmiş bir kazı çalışmasının sadece ikinci de-recede önemli olan bilgiler sağlamış bulunması da çok gariptir. Oysa, bundan 20 yıl sonra çok kötü düzenlenmiş ve çok kötü yönetilmiş başka bir kazı, gerçekten heyecan verici buluntuları gün ışığına çıkarmış, Önasya tarihinde Hititler'in oynadığı rolün kesinlikle açıklanabilmesi olanağını vermiştir. Yöneticisi Alman bilgini Dr. Hugo Winckler olan bu kazının sadece bir siyasal rastlantı sayesinde yapılmış bulunması, işin garipliğini daha da artırmaktadır.

İngiliz arkeologlarının en iyilerinden biri, Texier'in keşfettiği şehir *Boğazköy*'de kazı yapmak izni için Winckler'den daha önce Türk hükümetine başvurmuştu. Fakat bu sırada silahlarını şakırdatan Alman İmparatoru II. Wilhelm, Türk Sultanı II. Abdülhamit'le İngiltere Kralı VII. Eduard'tan daha iyi ilişkiler kurmuş bulunuyordu. Siyasal dostluk ekonomik bir renk de kazanmış, 1899'da "*Alman Bankası*" dünyanın en büyük demiryolu projelerinden biri olan "*Bağdat Yolu*"nun yapım imtiyazını almıştı. Bu bakımdan *Boğazköy*'de kazı yapmak için izin fermanını İngiliz'in değil de, Alman'ın almasına pek şaşmamak gerekir. Bu izin, Sultan'ın, arkeoloji meraklısı Alman Kayzeri-ne aynı zamanda bir dostluk gösterisiydi. Kayzer, kendisini arkeolojinin koruyucusu olarak göstermekten hoşlanıyordu, ama burada koruyucu olmak için parmağını bile oynatmak gereğini duymamıştı.

Bizim yazmak istediğimiz, bu ilişkilerin değil, arkeolojinin hikâyesidir. Onun için hemen şunu belirtelim: Hitit sorununu aydınlatmak amacıyla Berlin'den kalkıp gelen Alman araştırmacıyı, dünyanın o günkü ekonomik ilişkileri tıpkı İngiliz meslektaşı gibi pek az ilgilendirmekteydi; onun yerinde İngiliz meslektaşı bulunsaydı izni alan bu kez de o olacaktı.

O sırada böylesine bir siyasal yakınlaşmanın meydana gelmesi, belki de kaderin bir cilvesiydi. Gelgelelim, bu yakınlaşmanın özelliklerinden bizim araştırmacının haberi bile yoktu. Fakat araştırmamız bu sayede, her geçen gün biraz daha önem kazanan Hitit sorununa çözüm getirecek belirleyici adımı atma olanağını kazanıyordu. Üstelik bu işte öylesine yanlış yöntemler kullandı ki, daha ilk andan itibaren çok verimli sonuçlar, elde ettiği halde, biz yine de yaptığı kusurlu davranışları bugün bir türlü hoşgöremiyoruz.

Winckler'in Boğazköy Kazısı

HİTİTLER'LE İLGİLİ SORUNLAR giderek erginleşiyordu. İlk araştırmaların yanlışlıklara sapan çok yanlış yorum karmaşıklığı içinde, aslında daha başlangıçtan itibaren saklı bulunan ve bugün daha açıkça anlaşılır duruma gelmiş gerçekleri, aradan hayli zaman geçtikten sonra göstermesi kolaydır.

1907'lerde ise, konuyla ilgili sorunların nasıl tanımlandığını göstermek için bu tarihlerde ilk önemli kazıyı yapacak olan adamı yardıma çağıralım. Hugo Winckler, Kasım 1907'de "*Alman Doğu Kurumu Haberleri*"nin 35. sayısında şunları yazıyor:

"Doğrudan doğruya saf Küçükasya ya da Hitit kültürüne ait anıtların yanı sıra, bu ülkede Babil özelliklerinin güçlü etkisini gösteren tanıklar da vardır. Bir rastlantı, Tell Amarna belgeleriyle Küçükasya'nın çivi yazılı kil tabletlerinin aşağı yukarı aynı tarihlerde ortaya çıkmasını sağladı. Bu tabletlerin buluntu yeri Kayseri'nin üç saat kadar doğusunda Karahöyük köyü yakınlarındaki Kültepe adlı örentepesidir. Gerçi içerik bakımından az verimliydi ve güç anlaşılır nitelikteydi, ama yine de çivi yazısı kullanan ülkelerin Küçükasya'daki kültür etkisini gösteriyordu. Böylece bunlar, Tell Amarna'nın firavuna gönderilmiş Küçükasya mektuplarına uyum gösteren belgeler oluyorlardı. Bunlardan Hatti Kralı Suppiluliuma'nın içerik zenginliği bakımından yetersiz birkaç parçası ile başka iki parça eldedir. Bu iki parça bilgi vermekten çok bilinenleri daha karmaşık hale sokuyor. Birincisi Firavun III. Amenophis'in Arzava Kralı Tarhundarous'a gönderdiği bir yazıdır. Arzava ülkesinin Küçükasya'da bir yerlerde olması gerektiği sonucu çıkarılıyorsa da kesin yeri belli değildir. İkincisi Lapava adlı bir prensin yazısıdır. Bu yazıdan ayrıca prensin Yerusalem-Kudüs Krallığı'nın kuzey komşusu olduğu da anlaşılıyor. Bu durumda prensin yurdunu Batı Ürdün'de Karmel Dağı dolaylarında aramak gerekmektedir. Bu olguların nasıl bir araya getirileceği ve Arzava ülkesine ait olduğunu kabul ettiğimiz bir dilin kullanılmasını nasıl açıklamak gerekeceği, çözülmesi güç sorunlar halinde karşımıza dikiliyor."

Dikkatli okuyucular burada çetrefil bir profesör ağzıyla değinilen şeyi, daha önceki bölümde Arzava mektuplarından söz ederken kısaca ele aldığımızı hemen hatırlamışlardır.

Arzava mektupları konusunda bugünün okuyucusunu, o zamanın araştırmacısından daha hazırlıklı kılmak için bunların Hitit diliyle yazıldıklarını söy-

leyebilir miyiz? Bu sorunun cevabı, arkeolojik araştırmalar izlene izlene kendiliğinden verilsin istiyoruz.

Winckler'in ilk keşif seferi daha önceki büyük örneklerle göre düzenlenebilirdi. Bir iki yıl önce Arthur Evans, *Girit* adasında Knossos sarayı kazılarına başlamış; ondan kısa bir süre önce de Robert Koldewey, *Babil*'de kazmasını vurmuştu. Her iki kazı da örnek olacak derecede kusursuz yönetilmişti.

Bu kazının yıldızı, başlangıçtan itibaren parlak olmadı; bunda da Winckler'in kişiliğinin payı olsa gerek. 1863'te Saksonya'da, Grafenhainichen'de doğan Winckler, Anadolu'ya geldiğinde, tanınmış bir Asurbilimciydi; 1903'ten 1904'e kadar *Sidon*'da kazılar yapmıştı. Bir yıl sonra kendisinin asistanı olmuş bulunan Ludwig Curtius üzerinde bıraktığı izlenim, hemen herkes için de geçerli sayılabilir: *"Bu çapta bir Doğubilimciyle birlikte çalışma olanağı bulduğum için mutluydum. Onun görmüş geçirmiş ve çok geziler yapmış bir insan olarak hayalimde canlandırdığım bir kişiliği vardı; bu bakımdan İstanbul'da silik haliyle karşıma çıktığı zaman hayretim hiç de az olmadı. Kestane rengi bakımsız sakalı, sırtına geçirdiği kırmızı ipek kurdelaı spor gömleği ve Doğu'da güç bulunan küçük burjuva kibarlığıyla dünya çapında bir adama hiç de benzemiyordu."*

Sadece bu kadar da değil. Winckler her zaman düşmanı çok, dostu az olmuş şanssızlardandı. *"Kendisinden daha başarılı herkese karşı hınç duyardı."* Üstelik bilimsel alandaki hasımlarına karşı tam anlamıyla hoşgörüsüzdü. Her şeyi Babil'e dayanan bir dünya görüşü vardı. Ona göre, dünyada bir işe yaraayan ne varsa, hepsinin kökeni Babil'deydi. Grek kültürü ile Batı uygarlığı arasında çözülmez bağlardan söz etmeye kalkışacak her hümanist, onun gözünde hemen iğrenç bir varlık haline geliverirdi.

Üstelik çok hırslı bir Yahudi düşmanıydı. Doğubilimlerine böylesine tutkuyla gönül vermiş bir insanda bu düşmanlık şaşırtıcı oluyordu. Kendisinde görülen çeşitli uyumsuzlukların, direnme yetersizliğinin ve iki yanlı kişilik belirtilerinin etmeni, herhalde 1913'te ölümüne yol açacak uzun süren bıktırıcı hastalığı olsa gerektir.

Yahudi düşmanı olduğu halde, ilk gezilerinin giderlerini hep Yahudi para babalarına ödetmiştir. Ancak, onun Yahudilikten tiksime duygusu her zaman bir ırk kuramcılığından uzak kalmıştır. Bu konuda kendisinden beklenenlerin tersine davranışları da olmuştur. Nitekim bütün hırslı Yahudi düşmanları ve ırk kuramcıları bellesinler diye yazılmış şu cümle de onun kaleminden çıkmıştır:

"Kültür yaratmış uluslar ırk bakımından asla saf değildir, aksine her çağda kültür hep çeşitli ırkların az ya da çok karışımından meydana gelen birikimin ürünü olmuştur."

Şimdi sefer hazırlığı yapan, işte bu iki ruhlu Hugo Winckler'di; daha doğrusu hazırlık filan yaptığı yoktu; hele bir yola çıkalım gerisi kolay, diyordu.

Karkamışlı rahibe

Seferin parasını veren Kont Wilhelm von Landau, Winckler'in öğrencisiydi, daha önce *Sidon* kazısının giderlerini de o karşılamıştı. Bir de *Theodore Macridy Bey* vardı, Winckler'in çalışma arkadaşı, can yoldaşı, hükümet görevlisi ve resmi yöneticiydi. *Sidon* kazılarına da aynı şekilde katılmıştı. İstanbul'da, Osmanlı Müzesi'nin memuru ve ayrıca Winckler'in de Doğu işi bir başka benzeriydi.

Ludwig Curtius, "*Almanlar ve Antik Dünya*" adlı beş yüz sayfalık anıların da tek bir kişiyi bile hoşla gitmeyecek çizgilerle tasvir etmediği halde, bu "sinnekkaydı traşlı, sıtmadan benzi solmuş yüzünde ne ifade ettiği kestirilemeyen siyah gözleri ışıldayan" adam hakkında şunları yazar:

"*Macridy Bey, hem bilgin geçinen bir yarıyaydım, hem coşkulu heyecanların adamıydı; hem amiri Halil Bey'e derin sadakatla bağlı bir memur, hem de sinsi sinsi çıkarını kollayan bir tüccardı. Kimi zaman kâşiflere özgü huzursuzluklarla kıvranır, kimi zaman da hiçbir şeye aldırış etmez, keyfine bakardı. Bir bakarsınız bugün cömert ve kibar olmuş, bir bakarsınız ertesi gün şüpheli entrikalara yönelmiş.*

Gün olurdu, kendisini Otello'daki Yago'ya benzetirdim."

WINCKLER ile arkadaşları bu işlerin yabancısı olmadıkları halde, ilk kazı seferine acemi avcılar gibi başladılar. *Ankara*'ya kadar trenle gittiler. Kendileri için her şeyi buradan sağlamak niyetindeydiler. Üstelik acele ediyorlardı. Acele eden bir kişinin Doğu ülkelerinde doğru dürüst hiçbir şey satın alamayacağı gerçeği bir yana, o tarihlerde *Ankara* bugünkü gibi modern ve bir büyük şehirde değildi. Bir tepenin üstüne kondurulmuş eski bir kalenin çevresinde kümelenmiş toprak kulübelerin meydana getirdiği zavallı bir bozkır kasabasıydı.

Alacakları şeylerin hepsini tamamlayabilmek için üç gün oyalanmak zorunda kaldılar. Çevreye uyma yeteneği pek az olan Winckler, yapılan pazarlıklar sırasında çıldırarak hale geliyordu. Bir tane bile iyi at bulamadılar; satın aldıkları lağar beygirlerdi. "*Eyer diye kullandığımız nesne, Doğu işi bir işkence aracıydı, Avrupa'nın işkence odalarında rahatça yer alabileceğine hiç kuşkunuz olmasın!*"

Sonra da hemen yola çıktılar, 14 Ekim günüydü. Yapacakları işin hiç de mevsimi değildi, geç kalmışlardı. Doğubilimci Winckler, Doğu'yu düşman görüyor, gündüzleri sıcağından, geceleri soğuğundan yakınıyor; ama yine de her şeyi en küçük ayrıntısına kadar not etmekten de geri kalmıyordu. Ancak bunu nefretle yapıyor ve herkese, her şeye kızıp bağıırıyordu.

At sırtında yolculukları beş gün sürdü.

Geceleri ya bir ateş yakıp bunun yanbaşında yatıyorlar, ya da bir "*misafir odası*"nda kalıyorlardı. Misafir odaları en küçük yerlerde bile yolcular için hazır tutulan barınaklardı. Gelen yabancıları bir gün süreyle ağırlamak buraların töresi idi. Gerçi yol boyunca *han* denilen eski kervansaraylar vardı, ama

Winckler misafir odalarını tahtakurusu kaynayan hanlara tercih ediyor, o zaman da yerini çoğu kez sığırlarla paylaşmak zorunda kalıyordu.

"Bu sırada sığırların yerli halka oranla çok daha geçimli olduğunu" fark ediyor, *"ayrıca bura insanların başkalarına karşı yardımseverce davranışları o kadar rahatsız ediciydi ki, böylesini daha önce sadece Hristiyan Suriyeliler'de görmüştüm"* diye yazar.

Boğazköy'de ise her şey bambaşkaydı. 71 yıl önce Charles Texier'in buraya gelişinden bu yana hiçbir şeyin dış görünüşü değişmemişti. Bura halkı son yirmi yıl içinde gelir gelmez hiç de kibar olmayan bir telaşla, hemen eski duvarları soran yabancıları sık sık görmüştü.

Gelenlerin hepsi de aynı konuya ilgi duyan bir ev sahibi bulmuşlardı; büyük toprak sahibi *Ziya Bey*'di bu. Ölçüye sığmaz derecede geniş toprakları vardı, fakat eski Selçuklu beylerinden birinin soyundan gelmesine rağmen, evhamlı ve ürkek Sultan Abdülhamit kendisinden hâlâ kuşkulandığı için, bulunduğu ilin sınırlarından dışarı çıkamıyordu. Köylü ile bey karışımı bir adamdı; cins atlara binip dolaşır, yanından ayırmadığı uşağı İsmail, hep sırmalı elbiseler giydiği halde, kendisi yakasız bir köylü mintanıyla yetinir, çizme giymez, çapulayla gezerdi. Kısa bir süre önce, köylülerinden birinin getirdiği bir kil levhayı İstanbul'a göndermiş, böylece Macridy'nin, dolayısıyla da Winckler'in dikkatini çekmişti.

Yani bütün bunlar, kazı ekibinin *Ziya Bey* tarafından iyi kabul göreceği anlamına geliyordu. Nitekim gelir gelmez onlara saygı gösterilen yabancılar olarak ipekli yataklar gönderildi. Winckler, kaşınmak için yerinden ilk fırlayanın Macridy olduğunu anlatır. Bu durumda Winckler, yatakların değiştirilmesini istedi. Eliçabuk uşaklar hemen yeni yatakları getirdiler; bir yandan da iki tane küçücük böcekten huylanan bu garip yabancılar hakkında aralarında konuşup duruyorlardı. Ama, yeni gelen yataklarda bulunan tahtakurularının canlılığı öncekilerden hiç de aşağı değildi.

19 Ekim'de işbaşı yapıldı. Winckler ile Macridy, harabeleri incelediler; Texier'in ve ondan sonra gelen başkalarının geçtiği yollardan geçtiler. Yalnız bu sefer onlar belirli bir şeyi aramaktaydılar; acayip işaretli levhaların bulunduğu yerleri.

Boğazköylüler bu yeni yabancıların ne aradığını anlayınca, tam bir açık yüreklilikle kil levha parçaları getirmeye başladılar. Aslında bunları değerli şeyler de saymıyorlardı. Koyunları eski surlar boyunca otlar ve içlerinden biri sürüden ayrılmaya kalkışınca, hayvana fırlattıkları bu tablet parçalarından biri oluyordu. Her yanda bunlardan yeteri kadar vardı.

Winckler ile Macridy sabahın erken saatlerinde yollara düşüyor, akşamın geç saatlerine kadar dolaşiyor, başlıca buluntu yerleri arasında mekik dokuyorlardı. Bu arada yerlilerin ifadesine göre, özellikle büyük parçalar halinde yazılı levhaların bulunmuş olduğu yerde daha önce bir kazı çalışması yapıldığını da anladılar.

Winckler, *"Fakat bu durum, bizde hiç de düşmanca duygular uyandırma-*

dı,” diye yazar. Bunun nedeni, yapılmış bulunan kazının gelişigüzel ve yüzeysel nitelikte oluşuydu. Bu şekilde Winckler önce buraya el atanın ne kadar çabuk cesaretini yitirdiğini de anlamış oluyordu; bunu anlaması onda sevinç uyandırıyordu. Çünkü, büyük bir keşfin eşiğinde durduğunu sezmekteydi.

Ateşli bir coşkuyla işe koyuldular. Fakat, bu iş sadece üç gün sürdü. Yağmur mevsiminin birden bastırmasından şaşkına dönmüşler, çamur deryası haline gelen ovada yattıkları yerin yolunu bulamaz olmuşlardı.

Kazı çalışmalarını kesmek zorunda kaldılar. Ancak yine de Hitit tablet parçalarından 34 kadarını özenle sandıklamış ve taşınmaya hazır hale getirmiş bulunuyorlardı. Kazı yapanlarda yaygın göreneğe göre, tek bir tablet bile önemli buluntu sayıldığından, bunları çok büyük ve heyecan verici nitelikte bir başarıydı. Ama Winckler burada çok daha başka hazineler ortaya çıkarabileceğini sezmişti.

Dönüş yolculuğunu not ederken, *Nefesköy*’de kaldığı evde her zamanki gibi mızımızlandığını, Anadolu toprağının vahşi güzelliğine gözünün ucuyla bile başını çevirip bakmadığını; uykusuzluğunu ve geleceği düşünmek için kapının önüne çıkıp yıldızları seyre koyulduğunu anlatır.

ARADAN tam bir yıl geçti ve Winckler hiç kimsenin kendisinden beklemediği bir keşfi gerçekleştirdi.

1906 seferinin masrafı “*Önasya Kurumu*” ve “*Berlin Doğu Komitesi*”nce karşılandı; ayrıca, bilim koruyucusu birkaç zengin de yardımlarda bulunmuştu. 17 Temmuz 1906’da, Winckler ile Macridy Bey bir kez daha Ziya Bey’in konağı önünde attan iniyordu; bu kez eski dostlar olarak buluşuyorlardı.

“*Bey’le iyi arkadaşlık kurmuştuk. Bu arada bizden istedikleri de olmadı değil; bunlar bir şişe iyi konyaktan, ansızın beliren sıkıntılı durumda yardım etmeye kadar çeşitli şeylerdi. Buna karşılık, onun da bize kendine özgü biçimde hizmetleri oldu. İşçilerin topluca işi bırakmaları girişimi, onun bir sözüyle anında önlendi. Küçük dostluk hizmetleri, Doğu’da her zaman mükâfatını görür.*”

Çadırlarını *Büyükkale*’de kurmuşlardı. Hastalığının nöbetlerini geçiren Winckler, sıcaktan çok rahatsız oluyor, buna bir de Bulgar aşçısının hazırladığı kötü yemekler eklenince, rahatsızlık azap halini alıyordu (bu Bulgarları da sırf bir parça Almanca konuştuğu için tutmuşlardı). Hasta bilgin, yapraklı dallardan yapılmış bir kameriyede oturuyor, başında ensesini bir bezle güneşten koruyan şapkası, ellerinde eldivenleri, inleyip acılar çekerek durmadan önüne getirilen kil tabletleri kâğıda aktarıyordu.

Winckler kazı yapan olarak çalışmasının bilgisini hemen kazı yerinde elde edebildiği için başkalarından çok farklı bir durumdaydı. Çünkü, arkeologların aynı zamanda eski diller filoloğu olması çok ender görülen bir olaydı; burada ise kazıyı yapan bir dil araştırmacısıydı. Ayrıca, kısa bir süre öncesine kadar hiç bilinmeyen bir ulusun siyasal yazışmalarını, hiç değilse bunların önemli

bir kısmını, ortaya çıkardıkları anda okumuş olması da ilk kez *Boğazköy*'de görülen bir olaydı.

Boğazköy Hititleri, önemli belgeleriyle mektuplarının bir kısmını, o çağlarda ülkelerarası ilişkiler dili olarak kullanılan Akadça ile yazmışlardı (bilim adamları bu dili hayli zamandan beri bilmekteydiler). Ayrıca, yayılma gücü bundan hiç de aşağı olmayan bir alfabeyi, Babil-Asur çivi yazısını kullanmışlardı (bu yazı da hayli zaman önce okunmuş bulunuyordu).

Yapraklı dallardan yapılmış kameriyesinde oturan Winckler'e günün birinde getirilen tablet de bu çeşit bir tabletti. Ne var ki tablette yazılanları okuyunca, hayatı kendine zehir etmiş bu hasta adam birden canlandı. O anda duyduğu heyecanı tasvire çalışırken kalemini ilk kez bambaşka bir biçimde kullandığını görüyoruz. Winckler gibi bir adamı böylesine değiştiren yazının niteliğini açıklayabilmek için şunları hatırlamak zorundayız:

Bu sistemli kazıdan önce bilginlere bir *Hatti* (ya da *Heta*) ulusu hakkında ilk bilgileri vermiş olan anıtlar ve yazılı belgeler arasında, hiyeroglifle yazılmış Mısır metinleri de bulunmaktaydı. Bunlardan biri *Karnak*'ta bir tapınağın duvarındaydı ve büyük firavun Ramses ile Hatti Kralı II. Hattusilis arasındaki bir antlaşmayı anlatıyordu (o zaman bu kral adı *Hetsar* okunmuştu, Winckler ise *Hatusil* olarak yazmıştır). İlkçağ dünyasında da antlaşmalar bugün olduğu gibi birkaç nüsha halinde ve ilgili ülkelerin dilleriyle yazılıyordu.

Fakat aradan 3100 yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra bu antlaşmanın uzun bir mektup halinde bulunması, hem de Mısır'daki gibi taş kazılmış değil, kolay kırılır kil tabletlere yazılmış olması, üstelik taş yazıttan 2000 kilometreden fazla bir uzaklıkta, antlaşmaya taraf olan ülkede ortaya çıkması doğrusu akıl alacak iş değildir.

Fakat, akıl almaz gibi görünen bu iş olmuştu.

Böylece bu buluntu, mucize diye nitelendirilen arkeolojik keşifler dizisinde yerini alıyordu. Schliemann'ın Homeros'un anlattıklarına dayanarak Troya'yı keşfetmesi bu dizidedir; Layard'ın Nemrud'u bulması bu dizidedir. Fakat Winckler'in buluntusu, sürpriz özelliğiyle daha çok George Smith'in başarısına benzer. O da Gılgamış Efsanesi'nde eksiklikleri tamamlayacak birkaç kil tableti bulmak arzusuna kapılmış ve bu amaçla 1870 başlarında Londra'dan Ninova'ya gelmiş, sonra da bu tabletleri buluvermişti. Galiba şimdi heyecansız bir bilim adamı ve hasta bir insan olan Winckler'in notlarında kendini birdenbire coşkulara kaptırmasını daha iyi anlayabileceğiz:

"20 Ağustos'ta, yirmi günlük çalışmadan sonra, tepenin eteğinde yığılı taş parçaları arasında açtığımız gedikten ilk bölme duvarına kadar ilerlemiş bulunuyorduk. Burada çok iyi durumda bir levha bulundu. Dış görünüşü insanda iyi şeyler vaat eden bir izlenim uyandırıyor. Üstünde yazılı olanları şöyle bir gözden geçirince birden irkildim; ömrüm boyunca edindiğim bütün bilgiler bir anda hiçliğin içine yuvarlanıverdi. Karşımda, insanın sadece bir istek halinde kalacağını bile bile gerçekleşmesini ancak şakacıktan bekleyebileceği bir şey duruyordu. Ramses'in, yaptıkları karşılıklı antlaşma hakkında Hattusil'e yazdığı mektupta

Tell Halaf'tan bir kabartma. Hititlerin evren tasarımını yansıtır: Derinliğin cinleri olan yarı insan, yarı boğa varlıklar yıldızlarla güneşi taşıyarak, yeryüzünü ve gökkubeyi birbirine bağlıyorlar.

bu. Gerçi son günlerde bu iki devlet arasında yapılan antlaşmadan söz eden kırık tablet parçası buluntularının sayısı sürekli artış göstermişti, fakat bu metin tek başına Karnak Tapınağı duvarında hiyeroglifle anlatılanlardan öğrendiğimiz ünlü antlaşmayı tam anlamıyla doğrulamaktaydı. Ramses, unvanlarını, soyunu sopunu tıpkı antlaşma metninde olduğu gibi sayıp dökerek yine aynı şekilde unvanları belirtilen Hattusil'e hitap ediyor ve yazısının içeriği antlaşmanın maddelerine kelimesi kelimesine uyarlılık gösteriyordu."

Winckler sonra şunları ekliyor:

"Böyle bir belgeyi gözden geçirirken çok değişik duygulara kapıldım. El Amarna'nın Arzava Mektupları'nı Bulak Müzesi'nde görüşümden ve Berlin'de Mitanni dilini öğrenişimden bu yana 18 yıl geçmişti. O günlerde El Amarna buluntusuyla açıklık kazanmış olguları incelerken, Ramses Antlaşması'nın da aslında çivi yazısıyla yazılmış olması gerektiği sanısını ileri sürmüştüm. Şimdi ise tarafların karşılıklı olarak birbirlerine gönderdikleri bu yazılardan birini ellerimde tutmaktaydım; hem de temiz çivi yazısı ve Babilce ile yazılmışını."

Durum, kapsamı geniş tutulacak ve daha özenle hazırlanacak bir kazının yapılması için elverişli hale gelmişti. Çünkü daha o yıl; 1906'da Winckler yalnızca rasgele bir Hitit kentinde kazı yapmadığını, Hatti İmparatorluğu'nun eski başkentinde dolaştığını kesinlikle anlamış bulunuyordu.

Çünkü devletin önemli belgelerinin birçoğu buradaydı. Normal koşullar altında devlet arşivi ülkenin başkentinde durmaz mıydı? Fakat bu kentin adı neydi? Çoğu kez ülkenin adının başkentinde de adı olması eski Doğu'da görülen bir özellikti. O halde "Hatti Ülkesi" adından bir "Başkent Hatti" adı çıkartılabilir miydi? Winckler bu kaniya vardı.

Ve bunda da haklıydı.

Eğer bugün bir zamanlar Babil ile Teb'e denk bir siyasal gücün merkezi olmuş bu kentin adını "*Hattusas*" diye söylüyorsak, bunu sadece filoloji bilgileri alanında daha derine inilmiş olmasına ve o sayede aynı kelimenin doğru okunabilmesine borçluyuz.

Winckler kazmasını vurmakla gerçekte Hitit İmparatorluğu'nun kalbini ve beyinini ortaya çıkarmış oluyordu. 1907 yılına ait notlarında bu konudaki güvencesini şöyle belirtir: "...*Bu yeni ortaya çıkarılmış arşiv, bir inceleme olarak çok uzun sürecek çalışmaları gerektirecektir.*"

Ve kendisi çalışmasını sürdürdü. İkinci yıl birinci yıldan daha da başarılı oldu, hem de hiç hoş olmayan koşullara rağmen. Ancak, geleceğe yönelik tahminlerinde haklı çıkmıştı: Bugün *Boğazköy*'de hâlâ başarıyla kazılar yapılmaktadır.

WINCKLER'İN büyülenmişcesine kendini *Boğazköy*'e bağlı hissetmesinde şaşılacak bir taraf yoktur. Zira, 20. yüzyılda arkeolojik girişimler artık sadece esinlenme ve heyecan işi olmaktan çıkmış bulunuyordu; macera kazıları çağı çoktan sona ermişti (1845'te Layard'ın cebinde 60 İngiliz Lirasıyla yola çıkıp Ninova'yı keşfetmesi, Belzoni'nin 1817'de Mısır kral mezarlarını koçbaşları kullanarak açması gibi işler geride kalmıştı). Winckler çalışmasını sürdürmek istiyorsa para bulmak zorundaydı.

Darda kaldığı için üniversitedeki meslektaşlarından yardım istedi; gelgelelim, bizim "Babilci" buralarda pek sevilen birisi değildi. Bu kez Berlin Arkeoloji Enstitüsü'ne başvurdu. Enstitünün müdürü o günlerde Otto Puchstein'di. Huy bakımından Winckler'in tam tersi, olgun bir insan, Alman arkeologlarının belki en kibarı, aynı zamanda seçkin bir bilim adamıydı. Ayrıca, ince şakalardan hoşlanan biri de olmalı ki, Winckler'in planlarını dinlediği zaman bunların öneminden bir an bile kuşku duymadığını, ancak böyle bir seferin donatımını enstitünün sadece kendi başına sağlayacak durumda bulunmadığını söylemekle birlikte, bu konuda para yardımı yapacak tanıdık bir koruyucuya başvurmayı da teklif etti. Yalnız bir şartı vardı, para işini Winckler'in kendisi konuşup bir sonuca bağlayacaktı.

Puchstein gerek yaptığı yardımdan ötürü, gerekse tüm ilkçağ bilimine yararından ötürü başka bir şart daha öne sürmüştü ve bunda da çok haklıydı: *Boğazköy*'deki çalışmalar mimarlık alanını da içine alacak biçimde geniş tutulacaktı. Hiçbir istek bundan daha akla yatkın olamaz, çünkü Texier'in zamanından beri *Boğazköy*'ün kale harabeleriyle, tapınak kalıntılarıyla bir şehir olduğu bilinmekteydi. Yazılarla ilgili araştırmaları sürdürmek gerçi önemliydi, bunu tartışan yoktu, ama Winckler gibi saplantı halinde bir tek taraflılıkla yazıları incelemeye gidenlerin dışında herkes için, buralarda mimarlık açısından araştırmalar yapılması da aynı derecede önemliydi.

Winckler, Puchstein'in önerisini kabul etti, fakat gerçekleştirilmesi yolunda hayli aksiliklerle karşılaştı.

1907 yılının yeni seferi de yine Ziya Bey'in konağından başladı. Bu defa "selamlıkta" verilen büyük bir ziyafetle. Yabancılar ipekli perdelerle donatılmış geniş salonda, çok kıymetli halıların üstüne yan gelip oturdular; ev sahibi Bey'den başka, yerlilerden tek konuk, imamdı. Yeni yetme delikanlılar konuklar ellerini yıkasınlar diye ibrik leğen getirdiler; sonra da hoş kokulu esanslar döktüler. İlk limonatayla küçük kurabiyeler ikram edildi. Arkasından uşaklar iki metre boyunda bakır bir tepsiyi yemek odasına taşıdılar. Tepsinin üstü çeşit çeşit çerezlerle donanmıştı. Bu seferde asistan bulunan Curtius, meraklı genç bilim adamı olarak hemen şu notu alıyor: "...tepsinin üstünde 15. yüzyıldan Kûfi yazısıyla âyetler yazılıydı."

Konuklar sofraya buyur edildi, yemek odasında arkalıksız iskemlelere oturup kaşıklara sarıldılar (bıçak ve çatal yoktu). İlk yemek, yoğurtlu yayla çorbasıydı. Gerisini Curtius'tan dinleyelim:

"Yemeğin uzun sürmesinden kaygılanmıştık. Doğu nezaketinin yasası, konukun çok yemesini gerektiriyordu; öyle ki, ne açık yüreklilikle doyduğunu beyan etmek ne de mide rahatsızlığı gibi bahaneler uydurmak bir işe yarıyordu. Yemeklerin dağıtımını Bey kendi eliyle yapıyordu. Bütün yemekler tek kelimeyle nefisti; daha ilk lokmada fark edilen bu olağanüstü tat, bol yağ kullanılmasından ve buna bizim bilmediğimiz baharatın katılmasından ileri geliyordu. Yemeklerin tabaklarımıza tepelime doldurulması, XIV. Lui'nin Versay Sarayı ziyafetlerinde olduğu gibi elle yemek yenilmesi bizi bunaltıyordu. Son yemek olarak döndürülerek kızartılmış koyun geldi; bütünüyle kocaman bir tepsiye yatırılmıştı. Burarlarda yetiştirilen bir cins koyundu bu, özelliği, kuyruğunun çok yağlı oluşuydu.

Derken Bey, sağ elini uzatıp hayvanın kuyruğundan iri bir parça yağı kopararak bana gösterdiği özel ilginin belirtisi olarak tabağımıza koymaz mı! O anda duyduğum dehşeti kimseler tasvir edemez.

Bey'in yanında dikilen aşçı, sofraya gelen her yemeğin bir defa tadına bakıyordu; bu biraz da bizi zehirlemek kaygısından kurtarmak içindi. Biz yemek yerken Bey'in iskemlesinin arkasında, tek kelime konuşmadan saygılı tavırlarıyla on-on iki kişilik bir grup insan duruyordu; Bey'in akrabaları ve daha alt rütbedeki din adamlarıydı bunlar. Gerçi onlar da konuktu, ama bizden sonra yemeğe oturmak üzere davet edilmiş ikinci sınıf konuklardı.

Yemekten sonra anlatılmaz derecede nefis tadı olan bir hamur tatlısı verildi. Arkasından uşaklar yeniden ibrik, leğen ve havlularla sökün ettiler; çevremizi kuşatıp hepimizin ellerini yıkadılar. Ayağa kalktık, biz kalkınca, o harika tepsi de kaldırılıp döndürülerek dışarı götürüldü."

Ve meraklı bilim adamı genç Curtius hemen şu notu düşünüyor: "Tepsiyi yakından incelemek olanağını o zaman elde ettim."

KARŞILANMALARI pek görkemli olmuştu, ama aklımıza hemen böylesine selamlanan kazı seferi acaba ne ürün verdi? sorusu takılıveriyor. Bu konuda yanlış yargılardan kaçınmak için en iyisi biz yine çalışmalara katılmış bulunan

Curtius'un anılarına başvuralım. Kendisini içtenlikle konuşan bir tanık sayabiliriz. Ayrıca, insan olarak sağlam kişiliği bir yana, klasik arkeolog sıfatıyla da tarafsızdır, üstelik birkaç ay süreyle Winckler'in yanında çalışmıştır. Şunları anlatıyor:

"Winckler yapılan kazılara hiçbir zaman en küçük bir ilgi göstermezdi; bütün gün inceleme odasında oturur, kazı yerlerinden getirilen çivi yazılı kil tabletlerin neden söz ettikleri hususunda bir an önce kaniya varmak için çabuk çabuk okurdu.

Macridy ise bize bu tabletlerin çıkış yerleri, ya da bulunuş biçimleri üzerinde herhangi bir bilgi vermeyi gereksiz görmekteydi. Onun güvenilir adamı ve bir çeşit baş-işçibaşısı her zaman kahverengi yerel kılığıyla dolaşan, dal gibi uzun, yakışıklı bir Kürt genciydi. Adı Hasan'dı. Bizler kazı alanına giden yolda bayır üstüne kurulmuş bir evde kalıyorduk.

Bir sabah, bu Hasan'ın elinde bir torbayla bir kazma olduğu halde evden çıkıp ovada bulunan tapınağın yolunu tuttuğunu görünce merak ettim, arkasına takıldım. Orada ne yapacağını öğrenmek istiyordum. Bir de ne göreyim!.. Büyük tapınağın II sayılı odasında hepsi iyi durumda kil levhalar düzgün sıralar halinde istif edilmiş durmuyor mu?

Bizim Kürt, tarlasından patates toplayan bir köylü gibi levhaları sepetine doldurmaya koyuldu. Sepeti doldurunca da evin yolunu tuttu; sepettekileri Macridy Bey'e verdi; o da zafer kazanmışcasına bir edayla bunları Winckler'in önüne koydu.

Bu en önemli buluntu yerinde kazı işinin sadece Kürt Hasan'a bırakılmış olmasından büyük üzüntü duydum. Onun için Macridy Bey'e, buluntu yerinin temizlenmesinde Hasan'a yardım edeyim ve seramik eşyanın çıkarılmasında incelemeler yapayım... diye ricada bulundum. Macridy Bey bu isteklerimi hiç de hoş karşılamadı, beni tersledi: 'Yaptığınız sözleşme gereğince burada hiçbir şey arayamazsınız!' dedi. Kil tabletlerin kazılarıyla ilgili bilgiyi kendisi verecekti. Oysa, hiçbir zaman bunu yapmadı. Kil tabletlerin dizi dizi sıralanmış durduklarını çok iyi hatırlıyorum.

Gördüklerim, Puchstein'in bu konuda yaptığı açıklamaya ters düşüyordu. Ona göre, bunların yerinin molozla dolmuş olması gerekiyordu. Fakat bulunuş hallerine bakılınca, bunların aslında ambarların üst katındaki arşivde belli bir düzende sıralı durdukları, bir yangın felaketi sonunda da döşemenin çökmesiyle alt kata göçmüş olmaları ihtimali akla daha yatkın geliyordu. Nitekim Macridy Bey bana Kürt'ün her gün kil levhalarla birlikte çanak çömlek kırıkları da çıkardığını söylemişti. Oysa, söz konusu bu yerdeki kil tabletlerle birlikte hiçbir çanak çömlek kırığı bulunamamıştı. Bu da molozların burayı doldurması teorisine karşı başka bir kanıttı."

Bu tür kazı yöntemi bilimsel incelemenin başlangıç ilkelerine de arkeolojik araştırının en basit kurallarına da aykırıydı. Winckler ve Macridy, ilk Troya kazısında Schliemann'ın yaptığı gibi, hoyratça bir tutum izlemişlerdir. Böylesine bir tutum karşısında, Curtius, dehşete düşmekte haklıydı. Bir kere çok gençti, sözünü geçirtcek derecede etkili olamazdı.

Burada önemli buluntu parçaları üst üste atılıp karmakarışık edildi; böylece tek tek parçaların bulunduğu tabakaları not etmek olanağı yitirildi. Bu yüzden karmakarışık duran kil tabletler dağı karşısında kimse çıkıp da, bunların hisardan mı, yoksa tapınaktan mı çıkarıldığını söyleyemez. Ayrıca, birbirine ait olan birçok parçanın da hoyrat işçi elleri tarafından birbirinden ayrılması ihtimali de vardır.

Bununla birlikte: Buluntu alanı öylesine zengin ve arama yöntemlerindeki bütün kusurlara rağmen yine de öylesine verimliydi ki, herkesi heyecanlandırıyordu. Winckler toplam on binden fazla kil levha bulmuştu; bunların arasında pek çoğu sapasağlamdı. Bu buluntular *Tell-el-Amarna* arşivinden ve *Ninova*'da Kral Asurbanipal'in kil tablet kütüphanesinden sonra bir arkeolojik kazıdan elde edilen en büyük üründü.

Mimar arkeologların kazancı beklendiği gibi hiç de az olmadı. Burada kralların, aslanların, sfenkslerin karşısında durduklarında, yayan saatler süren şehir surlarını adımladıklarında Hitit gücünün aşağı yukarı bir tablosu gözlerinin önünde biçimlenmiş, Hitit mimarlığının kendine özgü, orijinal ve yabancı öğelerini tanımışlardı. Bunlarda *"hayal gücünden yana zengin, göze çarpıcı, fakat aynı zamanda hırçın ve biraz da barbarca bir büyüklük" gördüler; bu büyüklük "sürekli canlılığı bakımından eski Yunanistan'ın Miken kültürünü" hatırlatmaktaydı.* Kısa bir süre önce keşfedilmiş Miken harabeleri ise İlkçağ Avrupa tarihinin en heybetli kalıntıları olarak kabul ediliyordu. Çoğunluk ise Hitit yapılarını henüz ne görmüş ne de bu konuyla ilgili bir şey duymuştu; onun için öylesine bir benzetme hem beklenmedik, hem de atakça bir girişim oluyordu.

Tepenin en üstünde bulunan kulelerle donatılmış hisar ile tepenin eteğinde taştan surlar arasında, şehri iç kaleye bağlayan 70 metre uzunluğunda bir tünel keşfedilmişti. İçinden emekleyerek bile geçme olanağı bulunamadı. O zaman temizlenmesine girişildi. Binlerce yılın moloz ve çamuru paklanıp ilk kez normal yürüyüşe buradan geçildiği zaman Curtius'un duyduğu heyecan o kadar güçlüdür ki, elli yıl sonra bunu hatırlayıp şöyle yazmaktadır:

"...molozları temizletip içinden dimdik yürüyerek geçtiğimiz gün, aynı zamanda buranın ikinci kez açılış törenini yapıyor, böylece üç binyıl sonra kendimizi değil, bu görkemli eseri tasarlayıp gerçekleştirmeyi göze almış adı bilinmez büyük mimarı kutlamış oluyorduk."

1907'de Winckler, kazılardan ve ilk kil tabletlerin okunuşlarından elde edilenleri açıklayan eserini, *"Geçici Notlar"*ı yayımladı. Özellikle M.Ö. 1350-1210 arasında egemen olmuş Suppiluliuma'dan IV. Arnuvandas'a kadar Hitit kral adlarının henüz tamamlanamamış listesi önemliydi. Winckler, bu kral adlarının sesli harfle nasıl okunması gerektiğini gösteren ilkeleri saptıyordu, oysa Mısırbilimciler, bu tür ad okumada henüz varsayımsal bir benimseme düzeyindeydiler. Bu sayede – sadece iki örnek verelim – Sapalulu adı düzeltilerek Suppiluliumas, Maurasar adı düzeltilerek Mursilis oldu.

Çok sonraları Winckler'in bu kitabı hakkında seçkin bir uzmanın verdiği

yargı ilginçtir: “Bu göze çarpmayan kitapçık, her zaman için eski Doğu tarihi araştırmalarının en önemli eserlerinden biri olarak değerini koruyacaktır.”

AYNI YIL, 1907’de, genç bir İngiliz arkeoloğu, 31 yaşındaki John Garstang, Suriye ve Anadolu’da dolaşıyordu. Neler yapıldığını merak ettiğinden, Boğazköy’e Winckler’i görmeye geldi. Üç yıl sonra da Londra’da bir kitap yayımladı: “*The Land of the Hittites – Hititlerin Ülkesi. Küçükasya’da yapılan Yeni Kazılar ve Keşifler Hakkında Bilgiler.*”

Ek olarak Hitit anıtlarının tanıtımını, haritalar, planlar, 99 fotoğraf ve bir bibliyografyayı içeriyordu. 400 sayfalık bu güçlü eser, Wright ve Sayce’in varsayımsal tartışmalarından sonra, belgelere ve anıtlara dayanarak Hitit İmparatorluğu’nun kapsamı geniş bir panoramasını çizmek yolunda yapılmış ilk büyük deneme oluyordu.

Kitap yıllarca Hititbilim’in temel kaynaklarından biri olarak kaldı. Başka bir şey yapmak olanağı henüz yoktu, çünkü okunup anlaşılan Akadçayla ve okunur Babil-Asur yazısıyla yazılmış metinlerin sayısı sınırlıydı. O zamanki araştırının eriştiği düzeyde arkeologlar gerçi durmadan yeni anıtlarla karşılaşıyorlardı, fakat henüz doğru yorumlara güçleri yetmiyordu.

Winckler, Boğazköy’de bir de 1911-12’de kazı yaptı; ölüm derecesinde hastaydı; yerlilerin töreleri elvermediği için karım diye tanıtmak zorunda kaldığı hastabakıcısı yanı başından ayrılmıyordu. 1911-14 arasında Suriye sınırındaki Karkamış’da D. G. Hogarth, C. Leonard Woolley ve T. E. Lawrence de kazılar yaptılar. Winckler’in kil tabletleri Berlin Müzesi’ne ulaştırıldı; Karkamış’da elde edilenler, anıtlar ve hiyeroglif yazıları da *British Museum*’a gitti. Ancak büyük bir kısmı daha sonra Ankara’ya gönderildi. Ne var ki, araştırı durgunlaşacağı bir noktaya gelmişti. Yeni bir şeyler olması, yeni bir bakış açısının kazanılması gerekiyordu. Fakat böyle bir bakış açısı gösterilmiş değil miydi? Hamlenin şimdi kazıcılardan dil inceleyicilerine geçmiş olması, kaçınılmaz bir zorunluluk değil miydi?

Boğazköy arşivinden birçok kil tablet Winckler tarafından okunmuştu, ama daha birçok metin okunacağı, daha doğrusu okunabileceği günü bekliyordu; çünkü bilinmez, anlaşılmas Arzava diliyle, yani Hititçe ile yazılmışlardı. O halde eksik olan bilgileri doğrudan doğruya Hitit metinlerinde aramaktan, yani Hititler’e açıklattırmaktan başka çıkar yol var mıydı?

Winckler, 1913’te öldüğünde, vasiyetnamesindeki bazı notlardan Hitit çivi yazısını çözümlemek için yıllarca çalışmış olduğu anlaşıldı, fakat bununla ilgili hiçbir müsveddesi bulunamadı. Sonra da Birinci Dünya Savaşı patladı. Kazılar birdenbire kesildi (sadece birkaç Türk bilim adamı orada burada ve sistemli olmayan biçimde kazı yapıyordu, önemli bir şey de elde edemediler). Kesilen başka bir şey de, Alman ve İngiliz uzmanları arasında bunca yıldır sürdürülen işbirliği idi. Şimdi “*British Museum*” ile Berlin müzeleri arasında silahlar girmişti.

Karkamış'tan bir efsane hayvanı

kit sağlayan subayına elbette çok şey borçluyuz. Onun sadece adını biliyoruz: Üsteğmen A. Kammergruber. Genç bilim adamı Çek asıllı Hrozny, ünlü kitabının önsözünde Kammergruber'in "*çalışmaları sırasında kendisine gösterdiği anlayışlı saygı*"yı haklı olarak minnettarlıkla belirtir.

Araştırmalar çaresizlik nedeniyle kazı alanlarından çalışma odalarına göç etmişti. Ve gencecik bilim, Hititoloji'ye yeni tarihsel ufuklar açacak keşif de böyle bir çalışma odasında gerçekleştirildi: Hitit çivi yazısının dil bakımından dayanakları saptanmıştı.

Dört yıldır Avrupa'ya savaş tanrısı Mars egemendi. Böyle bir zamanda bu keşfi yapan, odacığında oturan bir bilgin değil, bir askerdir. Askerliğini yapan genç bir adam Bedrich Hrozny.

Silahlarını ve toplarını ateşlemek yerine, alt tarafı ölü bir dilden başka şey olmayan bu konuyla uğraşması için ona boş va-

II

YAZILARIN SIRRI

Yazıların Esrarını Çözme Sanatı

ESKİ YAZILARI OKUMAK ilk bakışta sihirbazlık gibi görünür. İlkçağa yönelik bilgiler içinde bundan daha akıl sır ermez iş yoktur. Binlerce yıl kum ve moloz altında kalmış yazılardır bunlar. Yazanı da, yazanın ulusu da binlerce yıl önce kaybolmuştur. Üstelik bu ulusun bizimle ne soyca bir ilişkisi vardır, ne de tarihçe. Gelgelelim, yazılar yine de okunur.

Bu sihirbazlığın bir iki temel ilkesini açıklamak istiyoruz. Ancak ne kadar çaba harcanırsa harcanсын, bu açıklama hiçbir zaman hoş vakit geçirici biçimde yapılamayacaktır. Okuyucunun özellikle dikkat göstermesini ister. Bu yüzden sabırsız olanlara ve Hitit ulusunun yaşantısı hakkında bir an önce bir şeyler öğrenmek isteyenlere şimdilik bu üç bölümü atlamalarını öğütlerim. Daha sonra konuyla ilgili bilgileri biraz daha artmış olarak bu bölümlere dönebilirler.

Ama, konumuzun mantıklı bir sıra içinde gelişimini izlemek isteyen ve bir parçacık kafa yormaktan çekinmeyenler, bu atlamayı yapmadan okumalıdır.

BİLİNMEYEN yazıların okunması sorunu – biz buna kısaca çözümleme diyeceğiz – başlangıçtan bu yana çok farklı biçimlerde ele alınmıştır.

Latince, ölü bir dildir, fakat bugün pek çok kimse tarafından yazılabilir; iki binyıl önce Romalılar'ın zafer anıtları üstüne yazdıkları yazılar okunabilir; birçokları bunları sadece okumakla kalmazlar, aynı zamanda anıtlar da. Latince, bir ulusun dili olarak Roma İmparatorluğu'yla birlikte göçüp gitti, ama eğitim dili olarak yüzlerce yıl varlığını korudu, günümüze kadar geldi. Ölü bir dil olmasına karşılık onunla ilgili bilgiler asla kaybolmadı.

Böylesine ideal bir durum, eski Doğu dillerinin ve yazılarının çoğunda görülüyor. Geçen yüzyılın arkeologları toprağın altından sayısız yazılı belge çıkardılar; taş yazıtlar, kil tabletler, mühürler, tahtadan kitaplar ve papirüsler.

Bu belgelerin kimisinde bilinen bir yazı vardı, fakat kullanılan dil bilinmiyordu.

Kimisinde ise hangi dilde yazıldığı biliniyordu, buna karşılık kullanılan yazı sistemi bilinmiyordu.

Bir de öyleleri vardı ki; bilinmeyen dilde, bilinmeyen yazı sistemiyle yazıl-

mışlardı. Bu yetmiyormuş gibi başka bir zorluk daha yüklenmişlerdi, hiç bilinmeyen bir ulusun yazılı belgeleriydiler.

İşte William Wright "*Hama Taşları*"nı duvardan söktüğü an böylesine üç başlı bir muamma karşısında kalmıştı. Taşlarda şimdiye kadar hiç görülmemiş bir yazı sistemi vardı, bilinmeyen bir dil kullanılmış ve bilinmeyen bir ulus tarafından yazılmıştı.

Bu çeşit olaylarla ilgili olarak (Girit yazılarının okunmasında hizmeti görülmüş bir araştırmacı olan) Amerikalı Alice Kober, 1948'de hâlâ şöyle konuşmaktaydı:

"*Şu gerçeği aklımızdan çıkarmayalım: Bilinmeyen bir dilde bilinmeyen bir alfabeyle yazılmış yazı okunamaz!..*"

Oysa biz, bugün William Wright'ın taşlarında Hitit ulusunun icadı olan bir hiyeroglif yazısının kullanıldığını bilmekteyiz. Bu hiyerogliflerin esrarı hemen hemen çözülmüş, dilleri de hemen hemen öğrenilmiştir.

Muammanın çözülmesi nasıl başarıldı?

Bunu açıklamak için Hititbilim çalışmalarının başladığı yerden başlamak gerekir. Hareket noktası; *Boğazköy* metinlerinden biridir. Okunabilen çivi yazısıyla, fakat bilinmeyen bir dilde yazılmıştı.

ESKİ YAZILARI çözümleme işinin toparlak hesap 150 yıllık bir geleneği vardır. Georg Friedrich Grotefend ile Jean François Champollion adlarına bağlanan iki klasik çözümleme başarısı, eldeki metinde birden fazla yazı kullanılması ve bu yazılardan "*birinin*" bilinir cinsten oluşuyla gerçekleştirilmiştir. Çivi yazısını söken Grotefend için bu "*bilinir*" öge, ünlü üç Pers kralının adının saptanmasıydı. Gerçi ilkin varsayımsaldı, ama daha ilk uygulamada doğruluğu anlaşıldı ve böylece daha sonraki çözümlemelere yol açtı.

Mısır hiyerogliflerini çözümleyen Champollion için bu "*bilinir*" öge, okunabilen Grekçe bir metindi. Üç dilde yazılmıştı. "*Rozetta Taşı*", ya da "*Reşit Taşı*" denilen bu taşın üstündeki Grekçe metinde yazılı Ptolemeus adının, hiyeroglif metinde özellikle çerçeve içine alındığını saptayınca ilk harfleri elde etti. Buradan hareketle diğer harfleri söktü.

Grotefend olsun, Champollion olsun, çözümlemelerinin çıkış noktalarını, başka ilişkiler nedeniyle bilinen adlara dayandırmışlardır. Bu da bir çözümleme girişimine başlamakta en iyi yolun ad arama olduğunu gösterir.

Bu konuda başka bir yolu da çok yakın bir zamanda Alman bilgini Ernst Sittig bulmuştur. Eski Girit yazılarını çözümlemek için elli yıl uğraşmış, fakat olumlu bir sonuca varılamamıştı. Bu bilgin ise ordunun şifre çözmede kullandığı matematik-istatistik metot ile Eskiçağ filolojisinin dil karşılaştırma ve ad arama metodunu birleştirerek yeni bir yol ortaya koydu.

Ancak, Girit yazılarının başarılı çözümleyicisi, aslında bir mimar olan, genç bir İngiliz, Michael Ventrism oldu. Bunun için uyguladığı metot da klasik adları okuma yoluydu.

Champollion'un zamanından beri "*Bilingue*" denilen iki dilli bu metinler, yeni keşfedilmiş yazılarla karşılaştıklarında bütün eski dil filologlarının rüyası olmuştu. Bu rüyanın Champollion'un eriştiği nitelikte olanı pek ender görüldü. Zaten gerekli de değildi artık; metotlar adamakıllı incelmışti. İşe ilk başlayan öncüler için hiçbir şey ifade etmeyen noktalardan bugün çok önemli bilgiler elde edilmektedir. Her yeni çözümleme, eski dilleri birbirine bağlayan ilişkiler sistemini biraz daha aydınlatıyor, açıklayıcı bilgileri artırıyor.

Ne gariptir, eski diller arasında bir zamanlar örülmüş ilişkiler ağının düğümlerini saptamak işi, ilk çözümlemelerden çok önce, 1786'da gerçekleştirilmiştir. Hem de Önasya araştırmalarının bilinen merkezlerinde, Almanya'nın, İngiltere'nin inceleme odalarında değil, Hindistan'da.

Bu ilişkiler ağını eşsiz bir dil yeteneğiyle ilk kez anlayan ve bu anlayışla alabildiğine geniş filolojik keşifleri sağlayan adam, aslında bir hukukçuydu. Kalküta'da Yüksek Mahkeme'nin Başyargıcı'ydı. Boş zamanlarında yaptığı hiç de eski dillerin karşılaştırılması değildi; daha çok Hindu ve Müslüman kanunlarını toplar, bunların çevirisiyle uğraşırdı.

Adı William Jones, 1746'da Londra'da doğmuş, eski diller ve Eskiçağ tarihi öğrenimi yapmış, sonra da Harrow'da, Yakındoğu Dilleri (Farsça, Arapça, İbranice) okutmuştu. Bu işi para bakımından kendisini tatmin etmeyince ayrılıp sırf daha iyi kazanç umuduyla hukuk öğrenimi yapmıştır.

Bu yeni sahasında çok hızlı ve çok parlak bir yükselme göstermesi, onun yeteneğinin bir belirtisi olduğu gibi, bugün Hint-Avrupa' dediğimiz (sadece Almanya'da hâlâ İndo-Cermen denilen) dil akrabalığını ilk kez saptamak gibi tarih bilimlerinin bütün dallarını etkileyen filolojik keşfi yapmış olması; onun zekâsının başka bir belirtisidir.

Hint-Avrupa dillerini inceleme sadece genel İlkçağ tarihi bilgisini gerektirmez; ayrıca (büyük göçleri ve ırk karışımlarıyla) etnoloji, eski çağlar coğrafyası (İlk Hint-Avrupa toplum biçimlerinin, aile hukukunun oluşumu ve özellikleriyle) sosyoloji, (Tarihöncesi çağlarda bitki ve hayvanların dağılımı, hayvan evcilleştirme hareketlerinin yayılımı ile) hayvanbilim (zooloji) ve bitkibilim (botanik) bilgilerini de zorunlu kılar.

JONES, Hindistan'a atanmamış olsaydı (bu ülkenin edebiyat ve bilim dili olan) Sanskritçe incelemelerine belki de hiçbir zaman yönelemeyecekti. Sanskritçeden hareketle dillerde saklı bulunan bir iskelet keşfetti; çeşitli dillerin bireysel görünüşleri arkasında onların asıl yüzlerini, bir aile oluşturan yüzlerini gördü..

Hindistan'da bu keşfini ayrıntılı biçimde sistemleştirmek için zaman bula-

(1) Bak: Açıklamalar bölümü.

madı. Hatta dilbilimin bu yeni dalına bir ad takmaya bile kalkışmadı. Bu işi bir nesil sonra hem bir hekim hem de Mısır hiyerogliflerini okuyanlardan biri olan Thomas Young yaptı.

Jones'un başlattığını başkaları devam ettirdi. Rasmus Christian Rask (1786-1832), Danimarkalı filolog ve her bilimi yerinde öğrenmek isteyen büyük gezgin, dört yıl İran ve Hindistan'da dolaşıp durdu. Ondan sonra Alman Franz Bopp (1791-1867), 42 yaşındayken büyük bir esere başladı, 16 yıl çalıştıktan sonra başlıca bölümlerini bitirdi. Adı şöyleydi: "*Almanca, Gotça, Lituanca, Latince, Grekçe, Zendçe, Sanskritçe'nin karşılaştırmalı grameri.*" Dil karşılaştırmasında katı bilimsel yöntemler uyguluyordu, böylece Eskiçağ filolojisinin Winckelmann'ı' oldu.

Basitleştirerek ifade edersek, şu noktayı belirtiyordu: Yayılım alanlarına göre, Hint-Avrupa adı verilen bir diller grubu vardır. Kelime hazinesi ve morfoloji bakımından birbirlerine şaşılacak derecede benzemektedirler, o halde akrabadırlar. Okul işi belirgin bir örnek "*baba*" kelimesine bakalım: Almanca "*Vater*", İngilizce "*Father*", Fransızca "*Père*", İspanyolca "*Padre*", Latince "*Pater*", Grekçe "*Patér*", eski İrlanda dilinde "*Athir*", Gotça "*Fadar*", eski Hintçe "*Pita*", Toharca "*Pacar*" şeklindedir.

İncelenen dillerde ne kadar çok eskiye gidilirse, uyumluluklar da o derece göze çarpıcılık kazanmaktadır. Bu da bugün çok farklı durumlar gösteren birçok dilin ortaklaşa bir "*kökendil*"den çıktığını gösterir.

Dillerdeki değişimlerin, örneğin seslilerin ve eklerin değişimlerinin belirli kanunlara göre olduğu saptanmıştı, önemli bir keşifti bu. Yeterince karşılaştırma malzemesine dayandırıldığı takdirde bu bilgi, doğal değişim sürecinde bir geriye dönüş olanağı sağlıyordu. Yani, eski bir dilin Hint-Avrupa ailesinden olduğu saptanınca, bu dilin kalıntıları dikkatle ele alınırsa değişim kanunları fark edileceği için onu yeniden ihya etmek olanağı var demektir.

Büyük Hint-Avrupa dil ailesi içinde yakın akrabalık gösteren daha küçük diller seçilince, bundan başka sonuçlar çıkarmak, örneğin bu dillerin coğrafya ve ulusal köken bakımından yerlerini saptamak yoluna da gidilebilecekti. Bu açıdan bakılınca Indo-Cermen dillerini incelemek, Eskiçağ araştırmacıları için büyük önem kazanır. Bu, sadece dolaysız yoldan bir çözümlemeye hizmet değil; dil döküntülerinin kelime hazinesini, yapısını ve gramerini aydınlatıyorsa, sonucu önceden kestirilmez değerde bir hizmet olur.

Indo-Cermen gerçeğini ilk savunanlar alaylarla karşılaştı. Öyle ya, Afganca ile İzlandaca, Sanskritçe ile Rusça, Çingenece ile Latince, eski Prusya ve Friesland dilleri arasında akrabalık olduğunu ileri sürmek, ilk bakışta çok gülünç görünüyordu. Oysa, aslında bu diller düpedüz akrabaydılar. Ne var ki, bu dil ailesinin Hindistan'dan başlayıp Önasya üzerinden geçerek Batı Avrupa'ya kadar uzanan, sıradağlar, çöller, denizlerle engellenmiş ve çeşitli ırklara yer-

(1) Johann Joachim Winckelmann: 1718-1768 yılları arasında yaşamış Alman asıllı Eskiçağ araştırmacı. Klasik arkeolojinin kurucusu sayılır. Eskiçağ sanat tarihi eseri ünlüdür.

leşme yeri olmuş coğrafi alanı gözönüne getirilince, böylesine bir akrabalığa inanmak gerçekten güçtür.

Bugün İndo-Cermen dilleriyle uğraşanların karşısına çok daha başka sorunlar dikilmiştir (dil ailesinin anayurdu uzun zaman uğraşıldığı halde, hâlâ kesin biçimde saptanamadı; şimdi de Güney Rusya ile Orta Avrupa arasındaki bölge olduğu savunuluyor), fakat böyle bir ailenin varlığı gerçeği artık tartışma konusu olmaktan çıkmıştır. Bunun yanı sıra Hint-Avrupa dil ailesinin beyaz ırkın diğer dil ailelerine (Hamito-Semitik, Kafkas, Dravit ve Bask dillerine)¹ akrabalık derecesi, yakınlığı, uzaklığı ya da tüm aykırılığı gibi sorunlar da aynı şekilde tartışma potasından çıkmış, sadece biraz daha araştırmayı gerektirir duruma gelmiştir.

Geçen yüzyılda ölü dillerin ve eski yazıların çözülmesi için sınanmış birçok yollar vardı; *Boğazköy* kil tabletleri ise şimdi İndo-Cermen dilleri araştırması yapanlara yepyeni bir anahtar vermekteydi.

Çok gariptir, bu anahtarı ilk kullanan adam, İndo-Cermen dilleri araştırmacı değil, Asurbilimciydi. Üstelik araştırı alanı da Semitik dillerdi, çünkü Babil-Asur dili, Doğu Semitik diller ailesindendir.

TEKNİK alanda mucitler için icatlarının patenti neyse, sosyal bilimlerle uğraşanlar için de “*Geçici Notlar*” odur. Yeni bir durumu saptamaktaydı ve bunu başkalarından önce davrandığını belgelemek için yapıyordu.

1915 Kasım’ında “*Alman Doğu Kurumu Haberleri*”nde Dr. Friedrich Hrozný’nin makalesi, “*Hitit Sorununun Çözümü*” başlığıyla yayımlandı.

Daha ilk dipnotunda yazar şu noktayı belirtiyordu:

“*Savaşın çalışmalarımı bitirmemi ve bunları yayımlamamı hayli geciktireceğini düşünerek, öte yandan Hititler hakkında incelemelerin de merakla beklendiğini göz önüne alarak, şimdilik kitabımın giriş bölümünü kısaltılmış biçimde Alman Doğu Kurumu Haberleri’nde yayımlamaya karar verdim.*”

Bir insanın böylesine kısa zamanda Hitit çivi yazılı tabletlerin esrarını çözmeyi başarması, doğrusu hayret vericidir. Daha da hayret verici olan, çözümleme sonucunda ortaya çıkanların uzman çevrelerde uyandırdığı heyecandır. Çünkü, kimse böyle bir sonucu beklemiyordu.

Winckler’in ölümünden sonra Alman Doğu Kurumu, *Boğazköy*’den çıkarılmış Hitit çivi yazılı bütün malzemenin sıraya konulması ve transkripsiyonunun yapılması için Berlin’de bir grup genç Asurbilimciyi görevlendirmişti. Daha işin başında bu grupta iki kutup meydana geldi. Biri ağır kanlı, ciddi bir Alman olan Ernst Weidner’di, ötekisi hareketli ve olağanüstü yetenekleri bulunan Friedrich (ya da Bedrich) Hrozný adında 1879’da Polonya’da doğmuş bir Çek’ti.

Birinci Dünya Savaşı çıkınca Almanya’da eski diller uzmanı gibi ne kadar

(1) Bak: Açıklamalar bölümü.

işe yaramaz kabul edilen adam varsa hepsine üniforma giydirildi. Weidner, iriyarı olduğundan ağır topçuya verildi. Burada çavuş olarak hizmet görürken, rakibi Hrozny de Avusturya-Macaristan ordusunda asker olmuştu. Komutanı ise daha önce kendisinden söz ettiğimiz üsteğmen Kammergruber'di.

Subay, bu genç Eskiçağ profesöründen hoşlanmış olmalı ki, onu araştırmalarını sürdürmede – bir üsteğmenin olanakları ölçüsünde – alabildiğine serbest bırakıyor. Bu davranışı Hrozny minnetle anar: *“İncelemenin ilk bölümü kesin biçimini yazarın askerlik hizmeti sırasında almıştır.”*

Ayrıca kaydettiğine göre, ikinci bölüm de yine bu sırada bitirilmiştir. Kabına sığmayan bu makalenin bir edebiyat eseri değil de, en üst düzeyde öncü bir bilimsel çalışma olduğunu düşünürsek, 35 yaşındaki Çek'in askerlik hizmetinin hiç de sıkıntılı geçmediğini anlarız. Üstelik bir de haftalarca *İstanbul*'da kalıp çivi yazılı Hitit malzemesini gözden geçirme fırsatını bulduğunu öğreniyoruz; doğrusu, o günlerde böyle bir olanağı Avrupa kıt'asında hiçbir bilgin elde edememiştir.

Yalnız bu noktada Hrozny'ye şans yardım etti; oysa Weidner, o günlerde top başında ter döküyordu. Onun da şans yüzüne böyle gülseydi, şu olurdu bu olurdu diye bir karşılaştırmaya girmek haksızlık olur. Çünkü Weidner, o günlerde zaten yanlış yoldaydı; bunun böyle olduğunu bugün kesinlikle biliyoruz. Ayrıca, Hrozny'nin rakibinden daha fazla boş vakit bulabildiği için, sırf bu yüzden Hitit dilini çözümlediğini söylemek de hiç kuşkusuz çok saçma olurdu.

Aslında Hrozny, bu konuyla öteden beri ilgiliydi, hayli yüklü bir birikime sahipti. Daha 24 yaşındayken Kuzey Filistin'de kazılara katılmış, çivi yazılı metinler hakkında ilginç makaleler yayımlamış ve 1905'te henüz 26 yaşında olduğu halde Viyana'da profesörlüğe atanmıştı.

Hrozny yetkin bilgisi ve kendisinde fazlasıyla bulunan bilimsel ataklığıyla sorunun üstüne gitmişti. Bunu da öyle uzun boylu düşünmeden yapmıştı. Başkalarının elde edilmiş bilgilerden sonuçlar çıkarmak istemedi. Karar vermişti, her şeyi bizzat görüp anlamaya çalışacak ve elde edeceği yeni bir bilgi o zamana kadar ortaya atılmış bütün görüşlere aykırı da düşse, yine üzerinde titizlikle duracaktı.

Çalışmasına başlarken nasıl bir dille uğraşacağı konusunda hiçbir fikri olmadığını da yine kendisinden öğreniyoruz.

HROZNY'NİN çözümlemeyi başardığı ana kadar sürdürdüğü çalışmaları bir bir anlatmanın gereği yok. Bu, onun incelemelerine adım adım katılmak, onun dilini öğrenmek olurdu. Bu, zorlu bir çalışmaydı, bir insanın bütün yetenekleri ile belirli bir konunun üstüne yüklenmesiydi. Şunu hiç unutmayalım, böylesine var gücüyle çalışma ancak dâhilerin yürütebileceği bir işti.

Keşiflerin tarihinde hep görülen bir doruk noktası, sayısız düşünme eyle-

minin ve dizi dizi nice çalışmanın her şeyi kesinlikle çözecek tek bir fikirde yoğunlaştığı o yüce an olmasa, çağdaş çözümlemelerden herhangi birini doğru biçimde anlatma yolu da bulunamazdı. Bu fikir, başarıya götüren yöntemin ilkesinin içinden kristal gibi çıktığı fikir, çoğu zaman pek basittir.

Hrozny'nin çalışmasında çıkış noktalarının birincisi özel adların saptanması, ikincisi de Hitit metinlerinde *ideogram* denilen ve kavram ifade eden işaretler oldu.

Boğazköy metinlerinde kullanılan, Babil-Asur çivi yazısının ilkel biçimi olan bir resim-yazıydı. Diğer bütün yazılarda olduğu gibi bu yazı da geliştirilerek, daha sonra bir hece yazısına dönüşmüştür. Ancak bu hece yazısında eski resimlerden birçoğu hâlâ kullanılmaktaydı. Bu çeşit ideogramlar Hititlerce de benimsenmiş, dolayısıyla da çivi yazısını bilen araştırmacılar tarafından okunmuştu. Yani bu olayda dil bilinmediği halde ne demek istendiği anlaşılmıştı.

Dil bilinmeden, nasıl oluyordu da ideogram denilen işaretlerden ne demek istendiği anlaşılabilirdi? Bunu daha belirgin biçimde açıklamak için bir örnek verelim:

İngilizce, Almanca ve Fransızca bir metinde “10” işaretini görürsek, bu dillerden sadece İngilizceyi bilsek bile, bu işaretle öbür iki metinde de ne demek istendiğini yine anlarız. Aslında Fransız’ın bu işareti “dix”, Alman’ın “zehn” diye adlandırılmış olması, bizim anlamamız açısından hiç de önemli değildir.

İşte bu şekilde, yani ideogramların yardımıyla Hrozny ilk olarak “balık” ve “baba” kelimelerini okudu.

Sonra da iğneyle kuyu kazarcasına bir çalışmaya koyuldu; kelime kelime, şekil şekil metinleri gözden geçirdi. Bu çabası günün birinde (henüz herhangi bir cümle anlamı çıkarmadan sadece kelimelerin biçim değiştirmelerine, özellikle bir partizip-ortaç şekline bakarak, Hititçe’nin gramer yapısına göre bir Hint-Avrupa dili olduğunu keşfedinceye kadar sürdü. Olağanüstü derecede şaşırtıcı bir keşifti bu.

O sıralarda Hitit dili hakkında ortaya atılmış bir sürü teori vardı; ama tek bir bilgin’in dışında – ki o da tezinden hemen vazgeçmişti – hiç kimse o güne kadar Hititçe’nin bir Hint-Avrupa dili olabileceği düşüncesini aklına getirmemişti. Zaten kimse de getiremezdi; çünkü, M.Ö. 2. binyılın ortalarında Anadolu’nun göbeğinde Hint-Avrupa asıllı insanların egemen olduklarını kabul etmek, Önasya tarih araştırmalarının bütün sonuçlarına aykırı düşüyordu.

Bu bakımdan Hrozny’nin kuşkular içinde duraksamasını doğal karşılamak gerekir. Keşfine güvencesi tam değildi; gördüklerini rastlantı sanıyor, bu dilin Hint-Avrupa ailesinden oluşunu belgeleyen yeni kanıtları istemeye istemeye not ediyordu.

Ama gün geldi, kendi tezinin ürkütücülüğünden kendi de ürkmüş bir halde, bir metnin karşısına geçip derin bir soluk alarak şunları söylemeye cesaret

etti: “Eğer bu bir satıra doğru anlam verirsem, bunun sonucu bilimde bir devrim olacaktır.”

Cümlelerin bir anlamı olduğuna göre, dil araştırmacısının yapacağı tek bir iş vardı: Gördüğünü söylemek!... Eskiçağ tarihçilerinin tüm görüşlerine aykırı da düşse, yine söylemek!...

Hrozny’ye bu kararı verdiren metin şöyle bir cümleydi: “*Nu ninda-a nez-zatteni vâdar-ma ekutteni*”.

Bu cümlede bilinen sadece bir tek kelime vardı: *Ninda* = *ekmek*; Sümer ideogramlarından öğrenilmişti.

Hrozny, şöyle düşündü: Bir cümlede *ekmek* sözü ediliyorsa, *yemek* sözü de edilebilir (edilebilir, *edilmesi gerekir* değil).

O sırada Hititçe’nin bir Hint-Avrupa dili olduğu yolundaki kanıtları fazlasıyla ağır basmış olmalı ki, birkaç Hint-Avrupa dilinde yemek için kullanılan kelimeleri sıralamaya koyuluyor. Besbelli bunların içinde Hititçe bir ses bulacağını ummuş olmalı. “*Yemek*” Latince “*edo*”, İngilizcede “*eat*” idi. Ya eski Almancada? Eski yüksek Almanca *yemek* kelimesini yazdığı an, Hrozny doğru yolda olduğunu anlamıştı. Kelime “*ezzan*” idi, Hititçe cümlede “*ezzatteni*” kelimesinde bulunuyordu.

Hititçe cümlede bundan sonra göze çarpan kelime hiç kuşkusuz “*vâdar*”dı ve kendinden önceki kelimeyle anlamca bir bağlantısı olması da doğaldı. Bu kelime olsa olsa ekmekle yemekle ilgili herhangi bir besin maddesinin adı olabilirdi. Artık bir av köpeği gibi Hint-Avrupa dillerinin izini süren Hrozny, daha ilk hamlede İngilizce “*Water*”, Almanca “*Wasser*”, eski Saksonya dilinde “*vatar*” kelimeleriyle burun buruna geldi.

İşte o zaman cümlelerin çevirisini yaptı (bu kelimeler dizisinin anlamını çıkarmakta uygulanan karmaşık dilbilgisel akıl yürütmeleri bir yana bırakıyoruz): “*Şimdi sen ekmek yiyeceksin ve sonra su içeceksin.*”

Cümlelerin böyle okunuşu, Norveç’li Doğubilimci J. A. Knudtzon’un daha 1902’lerde öne sürüp bilim çevrelerinin alayları karşısında vazgeçmek zorunda kaldığı tezi şaşırtıcı biçimde doğruluyordu: Evet, Hititçe bir Hint-Avrupa diliydi.

İş bu kadarla da bitmedi...

BOĞAZKÖY metinlerinin yazılış zamanı, arkeolojik kanıtlara göre, M.Ö. 14. ve 13. yüzyıl olarak saptanıyordu. Ancak bazı metinlerin çok eski döneme, hatta 18. yüzyıla ait olmaları ihtimalini güçlendiren kanıtlar da vardı. Bunlara bakarak Hrozny, şöyle konuşuyor:

“*Hint-Avrupa dillerinin en eskilerinden birini, belki de en eskisini çözümlemiş bulunuyorum. Eskilik bakımından bu dil, M.Ö. 2. binyılın ortalarında yazılmasına başlanmış Hint bilgelik kitabı Rigveda’nın en eski kısımlarıyla karşılaştırılabilir.*”

24 Kasım 1915’te, Berlin’de *Önasya Kurumu* üyeleri önünde yaptığı çö-

zümleme hakkında bir konferans verdi; bir ay sonra da bu konferansı basıldı. Ama çözümlemeyle ilgili asıl önemli eseri ancak 1917 yılında Leipzig'de yayımladı; adı şöyleydi: *"Hititlerin Dili, Yapısı ve Indo-Cermen Dil Ailesinden Oluşu"*. Ve önsözün ilk cümleleri şunu bildiriyordu:

"Sunduğumuz inceleme, bugüne kadar bir muamma olarak kalmış Hitit dilinin yapısını ve niteliğini belirlemek, bu dili kuşatan esrar perdesini açmak amacındadır."

Arkasından, kendine olan güvenden ileri gelen kestirme edasıyla şunu ekler: *"Burada açıkça görülecektir ki, Hititçe bir Indo-Cermen dilidir."*

Gerçekten de Hrozny ölü bir dilin kusursuz çözümlemesini 246 sayfalık eserinde vermekteydi. Burada ne varsayımlar vardır ne de laf ebelikleri, sadece kesin sonuçlar gösterilmiştir. Bir bakıma da karşı görüşte olanlarla bir çeşit hesaplaşmadır da.

Hrozny kitabını bitirmeden kısa bir süre önce, rakibi Weidner'in son eserini Viyana Üniversitesi Kitaplığı'nda gördü: *"Hitit Dilbilimi İncelemeleri"*. Kitabındaki bir ek bölümde Weidner'in *"1915 yazından beri görüşünü değiştirmiş olduğunu"* ve artık *"Hititlerde açık biçimde görülen arî eğilimin inkâr edilemeyeceğini"* itiraf ettiğini belirtir. Weidner'deki bu görüş değişimini kendi makalesine, *"Geçici Notlar"*a dayandırıyor. Bir dipnotunda bu bakımdan Weidner'i doğrudan doğruya suçlamamakla birlikte, etkin sorularla onun bazı bilgileri kendisinden aşırıldığını ima ederek, *"adımı anmaktan her nedense hep kaçınılmıştır"* diyor.

Bu çeşit suçlamalar hoş değildi, ama konuya açıklık da getiriyordu. Aslında Weidner'in düşünceleri herkesin henüz karanlıkta bocaladığı bir zamana ait olduğu halde, yine de temelsiz değildiler. Nitekim Hrozny de Hititçe'de bazı yabancı öğelerin, muhtemelen Kafkasya öğelerinin bulunduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Bir yandan *"Weidner'in bu çalışması Hititbilimsel açıdan ne yazık ki sadece yetersiz bir çabadır"* derken, öte yandan isteksiz de olsa *"bu çalışmanın pek de değersiz sayılamayacağını"* ve Weidner'in *"kendi uğraşısıyla bazı yerlerde kelimelerin anlaşılır kılınmasını – Asurbilimsel açıdan da olsa – sağladığını"* belirtmek gereğini duyar.

Bu çatışmaları sayıp durmanın bir anlamı yok. Bizim açımızdan önemli olan, Hrozny'nin eserinin girişinde Eskiçağ tarihi otoritesi sayılan Eduard Meyer'in neler söylediğidir:

"İnsanlığın en eski tarih ve kültürünü öğrenmemizde, her doğrultuda genişletilmiş, derinleştirilmiş bilgiler arasında Alman Doğu Kurumu'na yürütülmüş kazılarda gün ışığına çıkarılmış şeylerin hiçbiri, önemi ve etki alanı bakımından Profesör Hrozny'nin bu eserde kamuoyuna sunduğu keşifle aynı sıraya konulamaz."

Geçmişin karanlıklarında belirsiz hayallere dönüşmüş yaşantıların birden aydınlığa çıktığı anın heyecanını sadece altın gömüleri ve ölü kralların mumyalarını bulan arkeolog yaşamaz. Çalışma odasında kâğıtlarına gömülmüş bir araştırmacı da bunu elde edebilir, bir cümlenin üzerinde kılı kırk yararken ansızın geçmişin derinliklerinden kendisine seslenişin ürpertisini duyabilir.

Burada insanın yalnızca filolojik kelime ayıklamalarına yönelmesi yetmez; çok daha fazla şeyleri görmesi, görmeyi bilmesi gerekir. “*Yemek*” bir sesleniş olursa, “*açlık*” demek değil midir? “*Su*” çorak bir ülkede haykırılıyorsa “*susamak*” anlamına da gelmez mi?

Vâdar, water, Wasser! Üç binyıl ötelerden bir Hititli’nin susuzluk feryadı bu... ve bu feryat çağımızda Almanya’nın Kuzey Denizi kıyılarında oturan bir Frieslandlı tarafından ya da Amerika’nın doğu kıyısında yaşayan bir Pennsylvanialı tarafından anlaşılabilir; insanı ürperten bir olay!...

Hititler, Hititçe mi Konuşuyorlardı?

HROZNY’NİN ÇÖZÜMLEMESİYLE Hattusas devlet arşivinin ikinci kısmı konuşmaya başladı. Olup bitenleri bir kez daha hatırlamaya çalışalım:

1906-1912 arasında *Boğazköy*’de yığınla kil tablet meydana çıkarıldı. Bunların bir kısmı hemen orada çözümlendi: Winckler’in üstesinden gelebildiği bir işti bu; çünkü Hititler, resmi yazılarında başkalarından alınma bir dil ve yine başkalarından alınma bir yazı kullanmışlardı. Bu dil o zamanın diplomat dili Akadçaydı, yazı da Babil-Asur çizi yazısı. Akadça, çoktan beri biliniyordu, çivi yazısı da çözümleneli hayli olmuştu.

Bir kısım tabletlerde ise, yine başkalarından alınma aynı çivi yazısı vardı, ama bu defa Hititler, kendi dillerini kullanmışlardı. Hrozny de bunları okudu. Kanun, hukuk, din, tıp, kralların ve ulusların yaptığı işler, töreler ve gelenekler bu ulusal dille anlatılmıştı. Bu durumda ulusun tarihinin biraz daha aydınlığa kavuşması gerekmez mi? Elbette, ama tarihsel bilimlerin tarihinde kesin bilgi değil, sadece durağan bilgi vardır.

Hrozny’nin çözümlemesi yayımlanır yayımlanmaz yeni sorunlar da ortaya çıktı; yeni sorunlarla birlikte yeni tartışmalar da.

Eskiçağ tarihçileri hemen büyük çapta hoşnutsuzluk gösterdiler. Küçükasya’da Hint-Avrupalılar egemen sınıf olarak kabul etmek yaygın anlayışa uymuyordu. Tarihçiler, küçümseyen edayla filologlara bu Hint-Avrupalıların nereden gelmiş olmaları gerektiğini soruyorlardı. Yanlış adrese yöneltilmiş bir soru! Bunu cevaplandırmakla yetkili olanlar, yine tarihçiler değil miydi?

Arkasından İndo-Cermenciler metin çözümleyicilerine karşı saldırıya geçtiler. Bu arada şunu belirtelim: Kendisi İndo-Cermenci olmayan Hrozny, keşif sarhoşluğu içinde bazı yerlerde tökezlemişti, özellikle kelime akrabalığı konusunda atladığı yerler vardı. Bunların düzeltilmesi zorunluydu. Ancak bu düzeltme zorunluluğu, onun özgün başarısını asla azaltmaz. Ne var ki, bu düzeltmeleri yapmadan da ileri gitmek olanağı yoktu.

İlk düzeltmeyi, 1875’te Trier’de doğmuş Alman Ferdinand Sommer 1920 yılında yaptı. Hrozny’nin bütün tezlerini filolojik açıdan bir bir taramıştı. Sommer’in çalışmasını birçok noktalardan Johannes Friedrich ile Albrecht Götze geliştirdi. İlk gramer çalışmasını da 1919’da Fransız dircisi L. Delaporte

yaptı; 1933'te Amerikalı Sturtevant bu çalışmayı geliştirdi; Johannes Friedrich de 1940'ta tamamladı. Friedrich'in "*Hititçe'nin İlkeleri*" adlı eserinin 2. bölümü 1946'da yayımlandı. Bu eserde çok sayıda okuma parçaları transkripsiyona geçirilmiş, bunların açıklamaları yapılmış ve ayrıca kelime cetvelleri eklenmişti. 1952-54'te de büyük eseri "*Hitit Sözlüğü*"nü yayımladı.

Ancak bütün bu eserlere rağmen, Hititçe'nin kelime hazinesi ve gramer özellikleriyle ilgili bilgilerin henüz tamamlanmış sayılmayacağını, Friedrich, bir önsözünde belirtiyor. Özellikle dinsel metinlere dikkati çekerek bunlarda "*çok sayıda yapma-terim bulunduğunu, hiçbirini anlama olanağının sağlanmadığını, belki de daha uzun süre sağlanamayacağını*" kaydediyor. Bu nedenle de ihtiyatlı davranmayı tercih ederek bazı kelimelere anlam verirken "*bir elbise, bir çeşit hamurışı*" gibi cins adı genellemeleri yapıyor ya da sadece "*anlamı belirsiz adı*" demekle yetiniyor.

Burada giriş bölümünün son cümlelerinden biri üstünde durmak gerekir; bu cümlesinde sanki dünyanın en olağan şeyinden söz ediyormuşçasına bir edayla, tüm ayrıntı gibi gösterdiği şey, aslında çözümleyicinin en büyük zafesini bildirmektedir:

"Sayıları az olan birkaç yerde eski yazıcıların gözünden kaçtığı hemen belli olan kusurlar, yanlış ya da iki kez kullanılmış birkaç takı ve benzeri şeyler ayrıca belirtilmeden düzeltilmiştir."

Bizim burada yaptığımız gibi, sadece tarihleri saymakla yetinilirse, anlattığımız bu gelişimin görüldüğü gibi sürekli olmadığı anlaşılır. 1919'da bir İsviçreli, o güne kadar önemsenmemiş şeylerin bazılarını ele aldı. Çünkü kimse tek yanlı durum arzeden sorunları, bu durumda kaldıkları sürece gereksiz yere karmaşık hale getirmek istememişti. Bu konuya parmak basan İsviçreli dil araştırmacısı Emil Forrer oldu; "*Boğazköy Yazılarında Sekiz Dil*" adlı makalesi bir karmaşıklıkla esaslı biçimde incelemekteydi.

Sekiz dil!...

Bu küçük, fakat içerik bakımından çok yüklü yazı, şu noktayı saptayarak başlar:

"Boğazköy metinlerinin topluca gözden geçirilmesi, bunlarda en az sekiz dil kullanılmış olduğu gerçeğini ortaya koyuyor. Bunlar: Sümerce, Akadça, şimdiye kadar Hititçe diye adlandırılan, fakat bizce Kanezce denilmesi daha doğru olan dil, eski Hintçe, Harrice, Protohattice, Luvice, Balayca'dır."

Forrer tarafından saptanan dillerin çok çeşitli nitelikte oluşu, şaşırtıcıydı. Ancak saptadığı durum da bir gerçektir. Yalnız bu dillerden ikisi daha ağır basıyor, ötekilere ise sadece bazı parçalarda rastlanıyordu. Çok dil kullanılması her büyük şehrin özelliğidir. Londra günün birinde göçüp gitse, aradan yüz yıllar geçtikten sonra harabeleri içinde Çince yazılar, örneğin Çin mahallesine ait dükkân tabelaları bulunsa, 20. yüzyılda Çince'nin Londra'da kullanılan önemli bir dil olduğu sonucu çıkarılabilir mi?

Forrer'in Hititçe'yi Kanezce diye adlandırmak gerektiği yolundaki tezi ise, daha da şaşırtıcıydı. Hrozny'nin büyük eserinin yayımlanmasından iki yıl

sonra böyle bir görüşün ortaya atılması, Hititçe'yi çözümleyenin gerçekten Hititçe'yi mi çözümlediği konusunda kuşkuları akla getirmekteydi.

Forrer artık herkesçe benimsenmiş bir vasayımından, Hititler'in Hint-Avrupa ulusu olarak Küçükasya'ya göçünden hareket ediyordu. Bu da, hemen, göçten önce buralarda kimler oturuyordu? sorusunu akla getirmekteydi. Bu konuda uzun zaman hiçbir bilgi saptanamamış, dolayısıyla bölgenin ilk sakinlerine "*Protohatti*'ler – Hititler'den Öncekiler" adı verilmekle yetinilmişti.

Forrer'in tanıtladığı, bazı *Boğazköy* metinlerinde Hint-Avrupalı olmayan bir dilin de kullanılmış bulunması ve bunun da hep Hattili (Hattice) diye nitelendirilmesi idi. Bu niteleme kuşkusuz ülkenin adından, Hatti'den geliyordu. Öyleyse, bu Hatti, Hattice (Hititçe) konuşulan yer, Hint-Avrupalı egemen ulus Küçükasya'ya gelmezden önce de bir krallık olarak var demektir. Bunu Nesa Kralı Anittâ'nın üç levha yazısı tanıtlıyordu; bu levhalarda bir "*Hatti Kralıyla*" yapılan başarılı savaş anlatılmaktaydı.

O halde Hatti – Hatit, Avrupalı fatihlerin değil, Protohattiler'in adıydı.

Aksi bir rastlantı sonucu Hattice konuşanların varlığı, Kutsal Kitap metinlerine dayanılarak *Hitit* adının Hint-Avrupa kökenli fatihlere yöneltildiği bir zamanda öğrenildi. Bu apaçık yanlış artık düzeltilmeliydi.

Forrer'in yazısından sonra kısa bir süre bu soruna önem verildiyse de zamanla önemini yitirdi. İngiliz bilgini Gurney, şu sözleriyle sorunun tartışma konusu olmasını önledi:

"Bu krallık 'Hitit' adıyla ve onun resmi dili 'Hititçe' olarak tanınmıştır. Bu bakımdan bu adların böylece kabul edilmesi zorunludur."

Hrozny'nin çözümlediği dil için Forrer'in "*Kanezce*" adını önermesi, Hitit dinsel-tören şarkılarının bir "*Kanez şehri şarkıcısı*" tarafından söylendiği bilgisine dayanmaktaydı. Bu dayanağın değeri ise ancak önerilen öteki adların dayandığı temellerin değeri kadardı; bir kelimeyle hepsi yetersizdi. Hititler'in Küçükasya'ya geldikleri zaman kendilerine ne ad verdikleri konusunda bugün hâlâ sağlam bir bilgiden yoksunuz.

Her ne kadar Hititler'in Hint-Avrupa dil ailesinden oldukları anlaşıldığı ve dilleri de hemen bütünüyle çözümlendiği halde, bu bilgiler ancak ulusun tarihini aydınlığa çıkarmaya yaramış, buna karşılık dilin ait olduğu aile sorunuyla ve yazısıyla ilgili birkaç problem bugüne kadar çözülemeden kalmıştır. Biz bunlardan sadece üçü üzerinde duracağız:

Birincisi; Hititler'in Küçükasya'ya göç ettiklerinden kuşkumuz yok! Sorun şudur: Nereden göç etmişlerdir bunlar?

Hrozny'nin çalışmasına göre, bu problem, yazıların çözümlenmesiyle birlikte aydınlığa çıkmıştır. Zira Hrozny, sadece Hititçe'nin Hint-Avrupa karakterini tanıtlamakla kalmamış, ayrıca Hititçe'nin Hint-Avrupa dillerinden "*Kentum*" denilen zümreden, yani Grekçe, Latince, Keltçe ve Cermence'nin de bulunduğu Batı grubundan olduğunu göstermiştir (Hint-Avrupa dillerini "100" sayısının ifade edilmesine göre iki büyük gruba ayırırlar. Birinci gruba

Kentum, ikinci gruba da *Satem* denir; *Satem* grubuna Doğu dilleri, Slavca, Farsça, Hintçe girmektedir).

Hititler'in Batı'dan, Balkanlar ve İstanbul Boğazı üzerinden gelmiş olmaları, akla en yakın gelen varsayımdır. Bugün bütün acayip göçler hakkında, Hint-Avrupa dillerini konuşan ulusların göçleri üzerinde daha iyi bilgilere sahip bulunuyoruz. Bu bakımdan akla en yakın diye nitelediğimiz bu varsayıma da kesinlikle güvenemiyoruz. Nitekim bazı araştırmacılar, Hititler'in Kafkaslar üzerinden gelmiş olmaları gerektiğini açıklayan kanıtlar öne sürmektedir. Bu konuda Ferdinand Sommer, bir duanın baş kısmını tartışma konusu yapıyor. Bu dua, Hitit Kralı Muvatallis'in (M.Ö. 1300) yazdırdığı bir dinsel-tören metninden alınmıştır:

Göklerin güneş tanrısı, insanlığın çobanı!

Denizden çıkıp yükselirsin göklerin güneş tanrısı!

Göklerde dolaşıp gidersin.

Göklerin güneş tanrısı, tanrım benim!

İnsanoğluna, köpeğe, domuza, kırların yaban hayvanına

Adaleti sen dağıtırsın her gün, ey güneş tanrı!

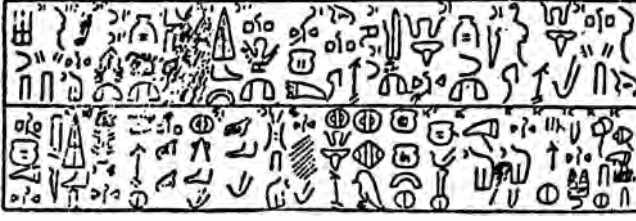
Burada dikkate değer nokta, ikinci mısradır: "*Denizden çıkıp yükselirsin göklerin güneş tanrısı!*" Muvatallis zamanında Hititler, en az 400 yıldan beri Anadolu'nun iç kesiminde oturmaktaydılar. Anadolu'da oturanlar için ise güneş asla denizden çıkıp yükselemeyeceğine göre, bu seslenişte ancak geçmiş yüzyılların bir anısı söz konusu olabilir. Fakat bu durum, her iki yön için de geçerlidir: Göçleri sırasında Hititler, Karadeniz'i de Hazar Denizi'ni de sol yanlarında görmüş olabilirler.

İkincisi; bu Hint-Avrupa ulusunun kral adları, Hint-Avrupa dilinden değildir. Başlangıçtan itibaren hep Protohattice'dir.

Aynı durum Hititler'in tanrı adlarında da görülüyor. Tanrı adları da ya Protohattice ya da Hurrice'dir. Bu da Protohatti halka ait öğelerin Hititlerce benimsendiğini gösterir. Durumu egemen sınıfın yerli halkla kaynaşmak istemesi, sonra da meydana gelen bileşik kültürü temsil yoluna gitmesi şeklinde açıklayabiliriz. Fakat bu açıklama yeterince doyurucu değildir.

Belirgin kalın işaretleriyle bir Karkamış yazısı

Bulgar Madeni'nden bir yazının parçası. Karkamış yazısının aksine, çok ince yazılmıştır.

Üçüncüsü; ilk Hitit kralları zamanında *Anadolu*'da gelişmiş durumda bir-çok Asur ticaret merkezi bulunuyordu; en önemlilerinden biri de *Kayseri* yakınlarında bugünkü *Kültepe*'deydi. Yığınla kil tablet buranın çok hareketli alışverişlere sahne olduğunu tanıtıyor (bu tabletler, ilkin *Kapadokya* diliyle yazılmış sanılmıştı). Hitit halkının başlangıçtan itibaren belgelerinin ve haberlerinin çoğu *Babil-Asur* çivi yazısıyla yazmış olması da yadırgatıcı bir durumdur. Üstelik bu yazı ticaret merkezlerinde tüccarların kullandığı yazıdan da değildir. Bambaşka bir yazı biçimidir. Başka hiçbir yerde görülmemiştir. Bu bakımdan, herhalde çok eski bir yazı olması gerekir.

Hititler ister kuzeydoğudan, ister kuzeybatıdan gelmiş olsunlar, böyle bir çivi yazısını birlikte getiremezlerdi. Çivi yazısı *Güney Mezopotamya*'nın bir icadıdır. Öyleyse bu yazıyı nereden almış olabilirler?

Bunun cevabı, *Boğazköy* çivi yazılı Hititçe tabletlerinin çözülmesinin tarihinde yatar. Hititler'in kendi dillerinde, fakat yabancıdan aldıkları *Asur* çivi yazısıyla yazdıkları metinlerdir bunlar.

Fakat bir de şunu hatırlayalım:

Gezginlerin ve bilginlerin dikkatini ilk kez Hitit ulusuna çeken yazılar, hiç de *Boğazköy*'ün çivi yazılı tabletleri değildi. Bunu sağlayan o garip hiyeroglifler olmuştu. Bu hiyerogliflere de en çok *Karkamış*'da, daha seyrek olarak da *Orta Suriye* ve *Orta Anadolu*'da rastlanmıştı. Ancak bu hiyeroglifler, *Mısır*'ınkilere hiç benzemiyordu.

Bunlara bakarak *Sayce* ve *Wright*, o zamana kadar bilinmeyen kültür yaratmış bir ulusun varlığını ve *Toroslar*'ın hem kuzey, hem güney kesimlerinde yaşamış olduklarını öne sürmüşlerdi.

Boğazköy tabletleri bulununca, üzerindeki yazılar okunur cinsten olduğu için araştırmalar – özellikle tarihçiler açısından – zorluğun az olduğu yana kaymış ve bilginler vargüçleriyle çivi yazılı bu metinlere yüklenmişlerdi. Bunun yanı sıra birkaç araştırmacı, hiyerogliflerin esrarını çözme çabalarını yine de sürdürmekteydiler.

Bu da eski *Doğu* biliminin en karanlık esrarıydı. Çünkü bu taşların üstündeki dil de bilinmiyordu, yazı da. Ancak durumun böyle oluşu, çekiciliğini de artırmaktaydı; zira Hititler'in bu hiyeroglifle dünyasal şeyleri değil kutsal şey-

leri, güncel işleri değil önemli işleri yazdıkları besbelliydi. Hiyerogliflere tanrıların ve kralların yazısı olarak ayrıcalık tanımışlardı.

Hitit hiyerogliflerinin çözümlenmesi çalışmaları, Hititler'in keşfedilmesiyle başladı. Bu da çivi yazılı Hititçe'nin çözümlenmesinden yuvarlak hesap otuz yıl daha öncesini gösterir. Böyle olduğu halde ancak bugün, kesin sonuca yaklaşmak olanağı bulunabilmiştir.

Hiçbir Şeyden Hiçbir Şey Çıkarılamaz

“Keşifler yapmak istiyorsan, yaptığın yanlışlara çoğu kez sevinmen gerekeceğini düşün.”

Bütün ömrünü Doğu dillerini incelemeye adanmış İngiliz bilgini Archibald Henry Sayce’in anılarından alınmış bir söz bu. 1845’te doğdu, 1876’da 31 yaşındayken, o zamana göre çok atakça bir tezi, *Hama’dan İzmir’e* kadar dağılmış hiyeroglif yazıtların bir Hitit İmparatorluğu’nu doğruladığı tezini ileri sürdü ve bu yazının çözümlenmesi için ilk hamleyi yaptı.

Hayatı boyunca sürekli olarak hep bu sorunla uğraştı ve bir kısmı kendi öğrencileri olan araştırmacıların uğraşlarını kimi zaman heyecanlanarak, kimi zaman keyiflenerek izledi; kimi zaman da bizzat katıldı.

1931’de, 86 yaşındayken konuyla ilgili son makalesini yazdı ve iki yıl sonra da öldü.

Modern Hititbilimciler, çözümlemelerin tarihine göz attıklarında, onun ilk çalışmalarını genellikle verimsiz olarak değerlendirirler. Friedrich bunları *“zaman harcama”* diye adlandırır. Bu adlandırmayı da *“hayal gücüne göre okuma, gelişigüzel okuma”* olarak nitelediği diğer çalışmalarıyla karışmasını diye yapar.

Yaşlı bilgin de 1923’te yazdığı anılarında, çoğu zaman çok kusurlu ve çok acele çalışmış olduğunu içtenlikle doğrulamaktadır. Özür dilemek amacıyla da bu bölümün başına aldığımız sözü söylemektedir. Gerçi ters ve dolambaçlı yollara sapmış öncülerini suçlamak kolaydır. Gerçekte, A. H. Sayce, yalnız Hititler’i ilk kez kültür yaratmış bir ulus olarak tanıtlamakla kalmamış, onların hiyeroglif yazılarındaki bazı işaretleri kendine özgü yöntemiyle doğru çözümlyerek bu yolda ilk olumlu adımı atmıştır.

Geçen bölümlerin birinde birkaç çözümleme ilkesini öğrenmiştik. Sınama-yanılma-yeniden sınama yoluyla kazanılmış birkaç ilkeye de değinmemiz yerinde olacaktır. Eski ulusların yazılarında belirli özellikleri saptama bunlardan biridir. Bu özelliklerin ise, az ya da çok farklılık gösteren değişik örneklerde (varyantlarda) aranması doğaldır.

Bu konuda en tanınmış özelliklerden biri, kral adlarının – Mısır hiyerogliflerinde *kartus* denilen oval bir parantez içine alınmasında olduğu gibi – göze çarpıcı biçimde gösterilmesidir.

Bir başka özellik de, belirli bir işaretin çizilen bir figüre eklenmesidir. Bu işaretin kendine özgü çizimi ile bir kral ifade edilmiştir. Böylece işaret, kralı “belirleyen” işaret haline gelmiştir. Öyle ki, bu özelliği başka ilişkilerde – düpedüz harf yazısında bile – sürüp gider. O halde bu öyle bir işaret olacaktır ki, bir harf yazısında da sadece kralı ifade edecek, başka hiçbir anlama gelmeyecektir. Tıpkı masal figürlerimizin birinin başında görülecek altın tacın yaptığı işi yapacaktır.

Bütün eski yazılarda böyle “belirleyen” işaretler vardır. Bu sayede kral adları, şehir ve ülke adları başka anlama gelmeyecek şekilde belirlenir.

Böyle bir “belirleyen”in (bir çözümleme denemesi sırasında) keşfedilmesi, hiçbir şey anlaşılmayan bir yazıda en azından bir noktanın anlaşılması demektir; bu “belirleyen” ile ilişkili işaretler grubunun mutlaka bir kral, bir ülke ya da bir şehir ifade etmesi demektir.

Bu işaretler grubunun uzunluğu ya da kısalığı, araştırmacının daha sonraki akıl yürütmelerine olanak verir. Bu sayede araştırmacı yazıda tarihsel bir ilişki görür ve komşu ülkelerin paralel gelişim göstermiş tarihinden daha önce öğrenmiş bulunduğu adları burada arar.

Hiyerogliflerin çözümlemesinde küçük bir eğri çizginin kelimeleri birbirinden ayırmakta kullanıldığının daha işin başında fark edilmesi, böyle “belirleyici” bir rol oynamıştır. Böylece virgüle benzer bu küçük işaretin önceden doğru değerlendirilmesi, ilk kesin çözümleme çalışmalarında en önemli hareket noktası oldu. Çünkü hiç ara vermeden uzayıp giden resim işaretleri, bu küçük çizgiler olmadan söz söz nasıl ayrılabilirdi? Bu küçük işaretler, sözlerin başını sonunu göstermeseydi, Girit yazısının baş ve son heceleri nasıl anlaşılabilirdi?

Bir çözümlemenin başlaması için her şeyden önemli önkoşul, yazının nasıl, nereden okunacağını bilinmesidir; yani soldan sağa mı, yoksa bunun tersi mi, yukarıdan aşağıya mı, yoksa aşağıdan yukarıya mı? (Bir Avrupalı için yazının soldan sağa yazılıp okunması doğaldır, ama çözümlemede yazıp okumanın her çeşidini akla getirmek zorunluluğu vardır).

Grotefend, 150 yıl önce ilk çivi yazısı kopyasını eline aldığı anda kendisi için ilk ve en önemli sorun, okumak için bunu nasıl tutması gerektiği idi. Çünkü dört köşe bir tablette dört türlü okuma olanağı vardı.

Bu son güçlük Hitit hiyeroglif yazılarında yoktu; çünkü hepsi ya kayalara, taşlara ya da heykeller üstüne yazılmıştı. Dolayısıyla bunları yazanların okuyacak olandan tepesi üstü durmasını istemeyeceği doğaldı.

Hitit yazılarında görülen başka bir kolaylık da, okumaya nereden başlanacağını gösteren işaretin basit olması ve hemen fark edilmesiydi. Okunuş sistemi, öküzün tarlayı sürerken izlediği yolun aynıydı. Buna *bustrophedon* deniyor. İlk satırda bu hiyeroglifi görünce başlangıç yerinin burası olduğunu anlamak güç olmasa gerek. Sonra da son satırın boş yerinin hangi yönde olduğunu araştırmaya sıra gelir.

Metnin başı ve sonu belli olunca satırların nasıl bir sıra izlediğini kestirmek olanağı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu olanağı pekiştirmek için her satır-

da el, ayak, baş gibi resim işaretlere bakmak yeter. Çünkü bunlar, satırdan satıra birbirine aksi doğrultuda yer almaktadır; yani, birinde sola bakıyorlarsa, bir alttakinde sağa bakmaktadırlar.

Bilinmeyen bir yazının niteliği kestirilmek isteniyorsa, araştırmacı için bir olanak daha vardır, bu da işaretlerin sayılmasıdır. İlk bakışta çok basit bir iş gibi görünürse de, bu sayma şu bilgileri elde etmeyi sağlar: Birbirinden farklı işaretlerin sayısı 30'dan az olan bilinmeyen bir yazı, asla hece yazısı değildir. Çünkü 30 heceli hiçbir dil yoktur; o halde burada bir harf yazısı söz konusu demektir. Buna karşılık yazıda 100'den fazla işaret görülüyorsa, karşımızda bir hece yazısı bulunduğunu rahatça söyleyebiliriz. İşaretlerin sayısı çok daha fazlaysa, o zaman da bunun bir söz yazısı olduğunu kabul etmemiz gerekir.

"Hiçbir şeyden hiçbir şey çıkarılamaz" diyor Friedrich ve örnek olarak Paskalya Adası yazısı ile Mohenjo-Daro'daki¹ İndus yazısını gösteriyor. Çünkü bu yazılarda az önce sözünü ettiğimiz cinsten hiçbir dayanak noktası yoktur. Üstelik bilinen yazılarla da herhangi bir bağlantı kurmak olanağı bulunamamıştır.

Hitit hiyerogliflerinde ise, yukarıda birkaç örnekle açıklamaya çalıştığımız olanaklar daha işin başında fark edilmiş, yazının karakteri derinlemesine belirlenmiş ve iki çözümleyici neslinin kazandığı tecrübeye dayanılarak birkaç işareti hemen anlamak olanağı bulunmuştur.

Sayce, 1880 yılının başlarında ilk anlam verme denemelerine giriştiği zaman, iyiliksever bir tanrıçanın da yardımı koştüğünü söyleyebiliriz. Daha ilk anda araştırmacının kucağına bir armağan fırlatılmıştır, her çözümleyicinin rüyasına giren şeydir bu; bir *bilingue*, iki dilli bir metin.

1860 yıllarında İstanbullu bir madeni para koleksiyoncusu olan Jovanoff, İzmir'de küçük bir gümüş madalyon ele geçiriyor, üstünde bir insan resmi vardır; resim, bilinmeyen garip işaretlerle çevrilidir, kenarında da çivi yazıları bulunmaktadır.

Sayce, araştırmalarına başladığında bu disk madalyonun hikâyesini öğreniyor. 1862'de Dr. Mordtmann, bu konuda kısa bilgi vermiştir. Diskte okunabilen çivi yazısının bulunduğunu duyunca, iç taraftaki garip işaretlerin Hitit hiyeroglifi olacağını sezinliyor, aynı zamanda kendisi için "*çözümleme çalışmasının ilk döneminde bir bilingue bulunması*" rüyasının da gerçekleştiğini anlıyor.

Ancak bu mühür diskini görebilmek için harcadığı bütün çabalar hiçbir sonuç vermiyor; bu durumda neler hissettiğini kestirmek doğrusu çok zor. Diskin İngiltere'ye gelmiş olduğu kesinlikle bellidir; ne var ki hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuştur. Sayce müzelere, bu işlerle uzaktan yakından uğraşanlara, kamuoyuna başvuruyor. Mektuplar yazıyor, mührün bulunduğu yer hakkında bir şeyler bilenin kendisine hemen haber vermesini duyuruyor.

(1) Bkz: Açıklamalar bölümü.

*Tarkumuva Mührü (Tarkondemos)
Hitit hiyerogliflerinin çözülmesine
bu mühürden başlandı*

Derken bir *British Museum* memurundan haber geliyor. Evet, memur bu mühür çok iyi hatırlamaktadır; 1860 yılında böyle bir acayip mühür satmak üzere müzeye getirmişlerdi.

Peki, sonra ne oldu?

Satın alınmadı.

Niçin?

Şunun için: Mühür öyle acayip ve öyle yabansıydı ki, bir sahtekârlık olabileceği kanısına varıldı.

Sayce o anda bütün umudunu yitiriyor.

Ama memur, bir an düşününce bir şeyler hatırlıyor; yanılmıyorsa, o zaman her ihtimale karşı bu mühürün galvanoplastik kopyası

çıkarılmıştı; bu kopyanın ise müzede olması gerekiyordu.

Az sonra mühürün kopyası Sayce'ın elindedir ve tahminlerinin doğruluğunu anlaması için uzun boylu incelemesine de gerek yoktur: Evet, bu bir *bilig*'dir.

Fakat bu iki dilli metnin çok önemli bir kusuru vardı: Çok kısıydı ve hiyeroglifler ile çivi yazısı arasındaki anlam ilişkilerini ortaya çıkarmak, gerçekten güvenilir bir karşılaştırma yapabilmek için işaret sayısı çok azdı.

Çivi yazılı metin şöyle okunuyordu: "*Tar-rik-tim-mesar mat Erm-me-e*": Tarriktimme, Erme ülkesinin beyi.

O zamanlar bu diske *Tarkondemos* mühürü adı verilmişti, bugün düzeltilmiş olarak *Tarkumuva* mühürü deniyor. Sayce çivi yazısıyla hiyeroglifi karşılaştırınca, uyurgezerlerde görülür bir sezinlemeyle, bu işaretlerin çivi yazısındakilere benzemesine dayanarak bunların kral ve ülke anlamı vermesi gerektiği kanısına vardı. Böylece bunlar Hitit hiyeroglifinin doğru okunan ilk işaretleri oldu.

Fakat, ne yazık ki *Tarkumuva* mühürü'nden başka bir şey çıkarılamadı. Çivi yazısıyla hiyeroglif arasında daha başka bazı uyarlılıklar bulmak için yapılan bütün denemeler hep çıkmaza saplandı (bu denemeler sürüp gidecek, çok sonraları Kurt Bittel'in *Boğazköy*'de bulduğu başka mühürlerden daha iyi sonuçlar alınacaktır; ancak bu metinler de çok kısıydı).

Yılmak bilmeyen Sayce, başka malzemelere yöneldi. İlişkileri karşılaştırdı, sıraladı, benzerlikleri ortaya koydu. İlk çözümleme denemelerinin ürünü işaretlere (birçok yanlışların yanı sıra) doğru anlam verildi.

Yetmez mi? Bir ulusun keşfedildiği yılda, bu ulusun bilinmeyen dilde yazılmış yazısından altı işaretin doğru çözümlenebilmesi hayranlık uyandıracak bir olay değil midir?

Burada şunu belirtmekte yarar var: Sayce'ın bundan sonraki anlam vermeleri çoğunlukla hayal ürünüydü, fakat bu çalışmalarıyla, bu hayal gücüyle ve bu yanlış anlam vermeleriyle kendisinden sora gelen araştırmacıların işlerini

hızlandırmış olduğunu da kabul etmeliyiz. Onun ilk çözümlemeyi yapmasından sonra, Hitit hiyerogliflerinin esrariyle uğraşmada tıpkı kendisi gibi heyecan uyandıran birinin, daha genç birinin gelmesine kadar tam yirmi yılın geçmesi gerekti.

Bu arada şimdi başka bir çalışmanın yapılması zamanı gelip çatmıştı. Keşif dönemi bütün heyecanlarıyla birlikte aklın verdiği kısa bir molayı beklemek zorundaydı. Bu molada bir adam sessizce bir şeyler topluyor ve topladıklarını sıraya koyuyordu ve çalışmasına henüz yeni başlamıştı.

YÜZYILIMIZIN başlarında Arthur Evans, Girit Adası'nda "*Minos Sarayı*"nı¹ keşfedip yıllarca süren çalışmalardan sonra sarayı ortaya çıkardığı zaman, daha ilk kazılar sırasında 2000 kadar kil tablet de gün ışığına kavuşmuştu. Evans bu tabletlerin yayımlanmasını üzerine aldı, keşfeden sıfatıyla en doğal hakkıydı bu.

1909'da yazıların bir kısmını "*Scripta Minoa I.*" adlı eserinde yayımladı. İkinci cildin de yakında çıkacağını bildiriyordu. Fakat bu sözünü tutmadı.

Tabletler, Avrupa'nın en eski tarihi için çok önemli olan bu belgeler parça parça çuvallara doldurularak Girit'te barakalara ve Atina Müzesi'nin bodrumuna istif edildi. Böylece çözümlemeye uğraşan araştırmacılar bu orijinal tabletleri incelemek olanağından yoksun kaldılar.

Aradan kırk yıl geçti. Evans ölmüştü. Öğrencisi ve dostu olan John Myres, 1952'de "*Scripta Minoa*"nın ikinci cildini yayımladı. Bundan daha önce de, bir rastlantı sonucu Amerikalı Blegen, *Pylos*'da² yeni tabletler keşfetmiş ve bunları 12 yıl sonra 1951'de yayımlamıştı. Bunlara ek olarak son yıllarda tek tek birkaç buluntu daha yayımlanmış bulunuyordu. Böylece Girit yazısı bir insan ömründen daha uzun süre boş yere sır olarak kaldıktan sonra, iki yıl içinde bir parça çözümlenmesi olanağını elde etti.

Hititler'e komşu bir kültür çevresinden verdiğimiz bu örnek gösteriyor ki, yeteri kadar yazı malzemesinin el altında bulunmayışı, çözümlemeyi engelleyen bir etmendir. Bundan başka engeller de vardır, tam anlamıyla teknik engeller. Çoğu hallerde araştırmacının olanakları sınırlıdır, örneğin orijinal metne el atamaz. Tabletler dünyanın bütün müzelerine dağılmış durumdadır. Bu yüzden de reproduksiyonlara başvurmak zorundadırlar. Yerinde hazırlanmış kopyalar çoğu kez okunur durumda değildir. İlk kopyalar ya da fotoğraf çok güzel olabildikleri halde, daha sonrakiler ve bunlardan yapılmış reproduksiyonlar değerinden gittikçe kaybetmektedir.

Eskiçağ anıtlarını ve yazılarını bilimsel incelemeye sunmak üzere kopya eden ressamilar ilk zamanlarda pek çok yanlış davranışlarda bulunmuşlardı;

(1) Efsanevi Girit Kralı Minos'un labirentler halindeki sarayı.

(2) Güneybatı Yunanistan'da liman kenti. Eski adı Navarin'dir.

kişisel bir anlayışı resimlerine aktararak sanat bakımından kusursuz olmak istemişler, fakat böylece bilimsel açıdan kusurun tam göbeğine düşmüşlerdir. Bereket fotoğrafın icadıyla arkeoloji dünyası rahat bir soluk aldı. “Kameranın aldanmayan gözü”nün her şeyi aslında nasılsa aynen gösterebileceğine inanılıyordu.

Burada fotoğrafçılık sanatının incelikleri üzerinde duracak değiliz; yalnız şu kadarını söyleyelim ki, hiyeroglifli bir mührün atölyede fotoğrafını çekmenin hiç kuşkusuz bir güçlüğü yoktur.

Fakat bir araştırmacı, fotoğrafa aktarmak üzere bir kaya yazıtın önüne gelince iş değişir. Güneşi, gölgeyi, uygun ışığı ayarlamak zorunluluğu ortaya çıkar. Işığın uygun sanıldığı an birden bir bulutçuk havayı karartır.

Bir araştırmacının kendisi ve kamerası için elverişli anı yakalaması, kimi zaman günlerce sürüyordu. Aşınmış gitmiş yazıtın plastik özelliğini göze batıcı hale getirmek için hangi güneş ışığının en uygun olduğunu öğreninceye kadar araştırmacının saatlerce beklemesi gerekiyordu.

Gün olmuştur, bir kaya yazıtının değişik zaman aralıklarıyla değişik koşullarda çekilmiş birbirinden farklı yarım düzine fotoğrafı yayımlanmıştır. Bunlara dayanarak araştırmacılar, önemli kararlara yönelmişlerdir. Sonra günün birinde yedinci ya da sekizinci kez çekilmiş fotoğraf gelmiş ve daha öncekilerin yanlışlığını gösteren işaretler ortaya çıkmıştır.

Konumuzdan bu şekilde bir parça uzaklaşmakla, bu nankör ve çok zahmetli ödevi yüklenen birisi çıkarsa, bir çözümleme çalışması için bazı işlerin ne kadar önemli olduğunu belirtmek istedik. Bu işlerin birincisi, belirli bir araştırma alanı içinde o zamana kadar ortaya çıkmış malzemenin toplanmasıdır; ikincisi, bunların sıraya konmasıdır; üçüncüsü de, bütün olanakların seferber edilerek, aslına tıpatıp uyacak nitelikte kopyalar elde etmeye özen göstermektir.

Hitit hiyeroglifleri için bu görevi üzerine alan 1900 yılında Alman Leopold Messerschmidt (1870-1911) oldu. Onun “*Corpus inscriptionum Hettitarum*” adlı eseri 1902 ve 1906’da iki ek bölümle genişletilmiştir; bunlarda o güne kadar elde edilmiş ne kadar hiyeroglif yazısı varsa hepsi, hoşgörüsüz bir eleştiriyle bir kez daha gözden geçirilmektedir.

Bu işe *Hama Taşları*’nın 4 yazıtıyla başlanmıştı, Messerschmidt’in *Corpus*’unda 100 tane metin vardır; kimi anıttır, kimi taşandır, kimi kilden; uzun, kısası ve işaretten yana fakiri vardır, sapasağlamı, kırık döküğü vardır.

Başka eski dillerin çözümlemesinde bazı araştırmacıların yararlandığı malzemenin çok daha fazlası bu koleksiyonlarda ilk kez bir araya getirilmiştir; şaşırtıcı bir olaydı bu.

Şimdi artık yeni bilgiler kazanmak yolunda bir şeyler yapılması gerekmez miydi?

BU TARİHTEN birkaç yıl önce bir araştırmacı çözümleme sorununa el atmıştı. Hemen kırk yıla yaklaşan bir süre içinde başka hiç kimse gerek verimli

olmak bakımından, gerekse zihinleri altüst etmek bakımından onun kadar etkili olamamıştır. Bu araştıracının ilk ve aynı zamanda önemli makalesi, 1894'te yayımlanmıştı. Bu inceleme dört yıl sonra kitap haline getirilerek "*Hititler ve Ermeniler*" adıyla çıktı. Onun hakkında, Friedrich gibi bu alanda yetkin bir uzman 45 yıl sonra şöyle konuşuyor: "*Makale, anlama konusunda hayli savlar ortaya koyuyor; bu yazıda zihin çalışmasının ardında saklı yatan şeylerin hepsi üzerinde bir kez daha düşünmek hiç de kolay değil.*"

Böyle olağanüstü bir zekâ keskinliğiyle yeni tezler ortaya atmış bulunan araştırmacı, Asurbilimci Peter Jensen'di (1861-936). Çalışması başlıbaşına bir olaydır. Bunda zekice yorumlanmış dörtbaşı mamur yanlışlar ile doğru, seçkin, önemli bilgiler birbirine öylesine karışmıştır ki, kendisinden sonra gelen bütün araştırmacılar, çalışmalarına Jensen'in hep yeni kalmış eleştirilerinden biriyle başlamak zorunda kalmışlardır. Ve onda öyle zekice kurulmuş yanlışlar vardır ki, bunları doğrularından ayırmak için yıllarca uğraşmak gerekecektir. Onun çok geniş filolojik bilgilerle dolu düşünce sistemini kabataslak çizgilerle anlatmak olanağı yoktur. Bu bakımdan biz burada yanlış ve bilgiyi yansıtan birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Söz konusu hiyeroglifin doğru anlamının "*ben...im*" olduğunu gösterdi, böylece buna "*ben konuşuyorum*" diye anlam veren Sayce'ı düzeltti. Sonra da Sayce'ın en doğru keşiflerinden birini ise düzeltiyim derken bozdu: "Kral", "Şehir" ve "Ülke" ideogramlarını karmakarışık etti. İkisi arasında fark görmüyordu, her ikisini de kral olarak okudu, dolayısıyla da bu işareti iki defa kral, yani büyük kral diye yorumladı. Buna karşılık – özellikle daha sonraki araştırmalar için büyük önemi bulunan – bir şeyi, *Karkamış* şehrinin adını doğru çözümledi.

Bunları kimi doğru, kimi yanlış çözümlemeler izledi; derken sonunda çalışmasının doruk noktasını belirleyen bir yargıya vardı: Hitit hiyerogliflerinin Ermeni yazısıyla akraba olduğunu öne sürdü.

Bu teze karşı çıkarılacak en azından bir düzine sağlam kanıt vardır. En güçlüsü de ilk kez Friedrich tarafından söylenmiş olanıdır; Friedrich "*Hitit hiyerogliflerinin kullanılması ile (M.S. 400 yıllarında) Ermeniler'in yazı kullanması arasında 1000-1200 yıllık bir boşluğun bulunduğu*" dikkati çekmişti.

Jensen'in davranışlarında garip olan bir şey de, yanlış düzeltmeye yanaşmamasıdır, hatta yanlış görüşlerine daha da hırsla sarılmış ve görülmemiş bir dikkatlelikle tartışmalara girişerek bunları savunmuştur. Ancak çok sonraları ilk görüşlerinin bazılarını düzeltmeye razı olmuş, bu sefer de başka bir trajikomik ortaya koyarak, önceleri – *Karkamış* gibi – doğru okuduklarının yanlışlığını ileri sürmüştür.

Şu da var ki... Çalışmalarıyla esrar perdesinde türlü delikler açmıştı. Ve Jensen'den bu yana, uzun süre üstün değer de hiçbir yeni şey görülmedi.

ÇÖZÜMLEME sorunuyla daha yakından ilgilenmek isteyen okuyucular için, Jensen'e dayanarak 1920 yılının sonuna kadar geçen zaman içinde bu konuyla uğraşmış araştırmacıların adlarını vermek yerinde olur.

En önemli çalışmalarını yayınlamış sıralarına göre bunlar: C. J. Ball, J. Menant, J. Campbell, F. E. Peiser, J. Halévy, C. R. Conder, L. Messerschmidt, Fritz Hommel, A. Gleyse, R. Rusch, R. C. Thompson, A. E. Cowley, G. Arthaud, Carl Frank'tır.

Üzerinde dolandıkları yerin ne kadar kaygan olduğunu göstermek için, bu araştırmacıların anlam verme işinde hiçbir zaman hiçbir noktada görüş birliğine varamamış olduklarını söylemek yeter sanırım.

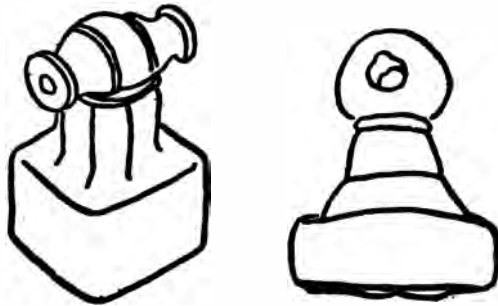
Yine bunlarda görülen başka bir durum da, baştan yanlış hareket noktası seçip, boşu boşuna çalışmalara girişmeleridir. Nitekim Peiser'in başına gelen böyle bir olaydır: Bir *Karkamış* metni üzerinde zekice anlam vermeye girişiyor; ancak, satırların sırasını baştan yanlış saptamıştır.

Görüşleri arasındaki zıtlıklara da bir örnek verelim: Halévy, Hititler'in Semitik ulus olduğu kanısındaydı; Gleyse, hiyeroglifleri Fin-Ugur dillerinin özelliklerine göre okumaya kalkışmıştı; Cowley ise Kafkas dilidir, diye tutturmuştu.

Bunlara rağmen 1920 yılının sonlarına kadar birkaç isim (*Tyana, Hmath, Gurgum*) doğru olarak okunmuş ve bu şekilde daha sonraki okumalar için birkaç işaretin durumu sağlam esaslara bağlanmıştı. Bu arada konuya yabancı olana çok önemsiz görünecek şeyler için öfkeli tartışmalara tutuşulmuştur. Bu tartışmalar, giderek kişisel atıp tutmalara dönüştü. Kavgaların hepsinde araştırmacıların güç kaynağı da dediğim dedik tutumları ve bağnazlıkları olmuştur.

Bu konuda tipik örnek olarak 1923-24 yıllarında Carl Frank ile Jensen'in yaptığı bilimsel (!) polemik gösterilebilir.

Frank, "*Mahut Hitit Hiyeroglif Yazıları*" adında yeni bir çözümleme makalesini yayımlar. Bu incelemeyi Jensen, "*Asurbilim Dergisi*"nde eleştirir. Bunun üzerine kapışırlar.

Hitit mühürleri

İki yazılı mühür ve Tabarna mührü

Jensen, yeni diye Frank'ın öne sürdüğü çözümlene yöntemlerinin otuz yıl öncesi tarafından kullanılmış olduğunu saptayınca, büyük bir öfkeye kapılmıştır. Frank'ın çalışmasını satır satır didikleme-ye koyuluyor: *"Sonunda utançtan kapkır-mızı kesilerek kalemi bir yana fırlatıyor."*

Frank hemen *"Hitit Hiyeroglif Yazıları Üzerine İncelemeler"*de cevabı yapıştiriyor: *"Bütün bu şeyleri birbirinden ayırt et-meme fizik bakımından gücüm yetmez"; "yazıların anlaşılmasını sağlamak bakı-mından çalışma gerçek anlamda herhangi bir etkiden yoksundur, ne bir yerinde ileri-ye doğru atılmış büyük bir adım vardır, ne de dâhiyane bir hamle"*.

Ve bu son cümleyi özel biçimde bastır-mıştı. Hiç kuşkusuz, ikisi de hem haklıydı, hem haksız! Haklıydı, ötekinin önemli yanlışlar yaptığını söylemek istiyorsa; hak-

sızdı, kendisinin hiçbir yanlış yapmadığını söylemek istiyorsa. Böylesine bir bilginler kavgasını sadece yakışık almaz bir iş diye nitelemeye kalkışan, yanlış bir yargı vermiş olur. Çünkü bu adamlar yüklendikleri ödev bakımından saf akılla ilişkili bir iş görmekteyseler de, gerçek bir araştırmacı hayatına kendilerini adayabilmeleri için her şeyden önce yüreklerinin sesini dinlemek ve coşkulara kapılmak zorundadırlar; bu bakımdan coşkun heyecanlarını doğal karşılamak gerekir.

Gerçekten çok şiddetli dönemler geçirmiş bu hesaplaşmadan sonra Hitit hiyeroglifleri sorunu, araştırmacıların çoğuna dokunurlarsa ellerini yakacak kız-gın bir demir gibi görünmeye başladı.

Böylece yıllar gelip geçti; kimsede bir hamle görülüyordu. İlk kıpırdan-ma 1928'de İtalyan dircisi Meriggi'de görüldü. Meriggi yeni yorumlarda bu-lundu. Onu 1930'dan itibaren yeni nesilden bir grup genç araştırmacı izledi. Bunlar sorunu yeni baştan kökten ele aldılar.

Genç araştırmacılar Ignace J. Gelb, Emil O. Forrer ve Helmuth Th. Bos-sert'ti; bir Amerikalı, bir İsviçreli, bir Alman.

Bu araştırmacıların denemeleri hemen olağanüstü ilgi topladı, çünkü sayıları hayli kabarık metinlerin okunmasında aralarında görüş birliğine varmışlardı; bu da çözümlene tarihinde ilk kez görülmekteydi. Aynı sonuçlara ilk varan-lar, Meriggi ile Bossert oldu. Hiç beklemedikleri bir onaylama, Hititbilimin eski ustası Friedrich Hrozný'den geldi. Yıllarca süren bir susuştan sonra bir-den söze karışmış ve çok iyi bildiği çivi yazılı Hititçe'yle yaptığı karşılaştıрма-dan gençleri doğrulayan sonuçlar çıkarmıştı.

*Hükümdarlığı "belirleyen" edikula, her kral adının üstünde aurur.
Buradaki, kral Tudhaliyas'a aittir.*

O sırada mutlu bir rastlantı oldu, bu sayede yıllardan beri sürüp giden çalışmaların bir türlü karanlığını dağıtamadığı şeyler birdenbire aydınlığa kavuştu.

Alman arkeoloğu Kurt Bittel, *Boğazköy*'de, daha önce Winckler'in paha biçilmez değerde malzemeler elde ettiği Hititler'in başkentinde 1934 yılında kazıya başlamış ve daha ilk hamlede 200 kadar "*iki dilli metin*" bulmuştu.

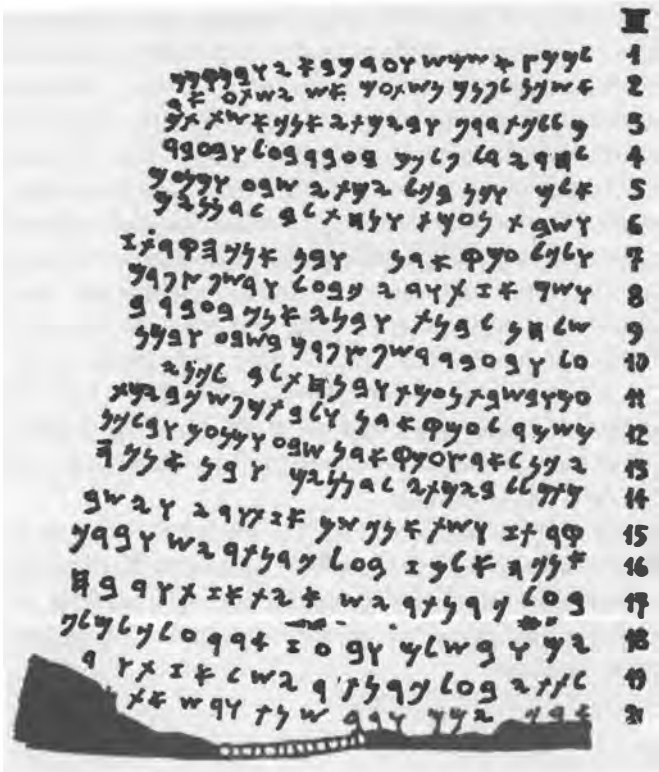
Başlangıç döneminin bir sürü yanlış okumasından sonra, çoktandır mühürlere anlam verme işinden vazgeçilmiş bulunuyordu. İki yüz "*iki dilli metin*"'in bulunması, küllenmiş hevesleri yeniden alevlendirdi, çalışmalara başlandı.

Bittel ile Güterbock 1936'da ilk kral adını okudular, daha önce bu adın okunuşu nice tartışmalara konu olmuştu. Bu seferki okunuş, başka türlü okunmasına olanak vermeyen bir kesinlikteydi. Bu ad "*Suppiluliuma*" idi; M.Ö. 1375'ten 1335'e kadar egemen olmuş Hitit kralı. Bunun mantıksal devamı başka bir sonuca da hemen varıldı.

Boğazköy'de *Nişantaş* denilen bir kayada, çoktan beri bilinen hayli yıpranmış büyük bir hiyeroglif yazıt vardı. Öteden beri bunun Suppiluliuma'ya ait olduğu sanılmaktaydı. Şimdi bunun böyle olduğunu kesinlikle tanıtlamak olanağı doğmuştu. Burada kralın adı *edikula* denilen bir simgeyle "*belirlenmiş*" bulunuyordu – Benzeri belirlemeyi firavun adlarını çevreleyen kartuş'larda görüyoruz. Ne var ki, bu *edikula*'nın hemen yanında başka *edikula*'lar da vardı; yani, bir kral adının yanında başka kral adları.

O halde burada bir soy sop sayılması var demektir (bütün Doğu hükümdarları yazıtlarda atalarını saymayı severler). Buradaki soy sayma ise üç göbek öteye kadardı.

Yazıtta babanın adıyla dedenin babasının adının aynı, dede adının başka olduğu görüldü.

“İki sığır üstünde tanrılar sütunu”. Karatepe’de ilk büyük keşiftir. Dört yan Fenike yazısıyla kaplıdır. Altın arayan göçebeler devirdiği için üç yanı hayli zedelenmiştir.

Bu durumda yeni bir sorun ortaya çıkıyordu: Suppiluliuma’nın ataları arasında aynı adı taşıyan iki kral, bunların arasında hükümdarlık etmiş, adı başka bir kral mı vardı?

Evet, vardı. Bunun böyle olduğu da çoktandır biliniyordu, çünkü Hitit krallarının soy sırası *Boğazköy*’ün daha önce çözümlenmiş çivi yazılı belgelerinde defalarca görülmüştü. Bu metinlerden Suppiluliuma’nın babasının Kral III. Tudhaliyas ve dedesinin babasının da II. Tudhaliyas olduğu öğrenilmişti. Dedesinin adı ise başkaydı: Hattusilis.

Bu adlar *Nişantaş* yazıtındaki adlara tıpatıp uyuyordu. İncelenen başka mühürler de bu okunuşu doğrulamış ve sağlamlaştırmıştı. Böylece sonunda hieroglifle yazılmış dört Hitit kralının adı kesin biçimde okunmuş oluyordu. Bu okunuş, o güne kadar çift yazılı metinlere başvurmadan üzerinde çalışılmış işaretlerin doğru okunmuş olduğunu da kanıtlıyordu. İngiltere’nin, Almanya’nın, Amerika’nın ve İtalya’nın çalışma odalarında, sık sık kuşkulara düşülerek elli yıldır sürdürülen çabaların kesin zaferiydi bu!...

Bununla birlikte, burada yine de bir sıralama yapmak gereği vardır, zira ilerleme henüz buluntu mühürlerden elde edilmiş olanlardan daha büyük görünmüyordu.

Mühür metinleri çok kısaydı ve çoğu zaman da hayli silinmiş ve parçalara ayrılmış halde ele geçiyordu. Ankara'da Alman profesörü Güterbock, mühür buluntuların okunmasına önemli katkıları olduğu halde, çözümlenmenin geleceği konusunda karamsarlık göstermekteydi. Nitekim, Sayce da kadere boyun eğmişcesine bir edayla şöyle yazmamış mıydı? "*Gerçek anlamda kelime çözümlenmesi konusunda tüm umudumu yitirdim; şans yüzümüze gülüp, bize biraz uzunca bir bilingue nasip etmezse, bu umutsuzluk sürüp gidecektir.*"

Sorunu çevresini kuşatan sık çalılıklardan çekip çıkarabilmek için Sayce'ın son çıkar yol olarak bel bağladığı, gerçekleşmesi olanağı çok uzak bir şeydi, ama gerçekleşiverdi. Aşağı yukarı 70 yıldır araştırmacıların rüyasını gördükleri koskocaman bir *bilingue*, 1946'da bulundu. İşin garibi bunu bulan, hiç kimse-nin böyle bir şeyi kendisinden ummadığı bir adam oldu. O da Güterbock gibi mühürler üzerinde çalışıyordu, ama onun gibi karamsar değildi, aksine Hitit hiyeroglif yazısının günün birinde uzun *bilingue* olmadan da çözümleneceğine inancını defalarca belirtmişti.

Bu adam Alman profesörü Helmuth Th. Bossert'ti ve ancak o, bu büyük *bilingue*'yi bulabilirdi; çünkü 1933 güzünde Ankara'da Türkiye'nin Milli Eğitim Bakanı tarafından kabul edildiğinde, bir süre için profesör olarak İstanbul'a gelip gelemeyeceği kendisine sorulmuş, o da uzun boylu düşünmeden hemen cevabını vermişti:

"Ah, evet, tabii, niçin gelmeyeyim?"

III

EGEMENLİĞİN SIRRI

Hattusas Kralları

ŞİMDİ ARTIK HITİT TARİHİNİN kısa bir özetini vermek zamanıdır, ancak daha önce tarih yazmanın ne olduğu üzerinde biraz durmamız gerekir. Bilim adamları 19 ve 20. yüzyıllarda tarihe el attılar ve böylece tarih, bir bilim niteliği kazandı.

Tarih yazmada bulunan tek bilimsel öge, 19. yüzyılda gerçekleştirilmiş olan kaynak eleştirisidir; bu da eldeki kaynağın – kronik, rapor, ferman, belge, mektup, geçmişten iletilmiş her çeşit söylentinin – doğruluk bakımından sağlam olup olmadığının en modern olanaklarla (çağdaş bilimin bütün verilerinden yararlanarak) titizce araştırılmasıdır. O halde doğrudan doğruya gerçeklik, köken sağlamlığı ve belgenin değeriyle ilişkili değerlendirme söz konusudur. Yani, bir ayıklama yapılacaktır; seçilip kabul edilmesi, eskiden de, şimdi de tek tek tarih yazarının anlayışına kalmış, onun kişiliğine ve belirli bir tarih kesintisini yansıtan çağının ruhuna bağlı bir ayıklama.

Kaynak eleştirisine dayalı bakış açısının güzel bir formülünü, Alman tarihçisi Leopold von Ranke'nin (1795-1886) *"1494-1514 Arasında Roman ve Cermen Uluslarının Tarihi"* adlı eserinin önsözünde buluyoruz:

"Tarihin görevi, geçmişi yargılamak, çağdaş dünyaya gelecek yıllarda yararlanması için ibret dersi vermektir; böylesine yüksek görevleri günümüzün bilgisi üzerine alamıyor, sadece neyin gerçekte nasıl olduğunu göstermek istiyor."

"Gerçekte nasıl olduğu..." Bu sözde ancak doğa bilimlerinin üstünlük kazanma çağında oluşabilecek cinsten felsefi bir kanı kendini göstermektedir. Geçmiş ulusların oluşumu ve kayboluşunu, tıpkı kimyasal bir ilişki gibi birkaç cevherden yeniden varyapım haline getirme inancını yansıtmaktadır.

Bu cümleyi ölçek yapacak olursak, dünyanın bütün ünlü tarih eserlerini buna göre değerlendirmemiz gerekecektir. O zaman da hepsini bir kenara atmak zorunda kalacağız. Oysa, bunların büyük tarih eserleri olduğuna çoğumuzun inancı tamdır. Aslında bu eserler herhangi bir üniversite öğrencisinin tek tek parmak basabileceği yığınla yanlışlarla doludur. Herodot'u ele alalım; ona *"tarihin babası"* deniliyordu, aslında *"yalan babası"* dememiz gerekir. Thukydides, Tacitus da öyle; hele Sueton'un tarihsel olay yazarı olarak kazandığı sadece kötü bir ün değil midir? Doğru tarih anlatıcısı diye tanınan Froissart, değerini yitiriverdi; hatta Voltaire ile Edward Gibbon'un bile durumları

sağlam değil. Daha sonraki dönemlerde tarih yazmışlardan Herder, Carlyle, Nietzsche'den Spengler ve Toynbee'ye kadar nice gözüpek kaleminden hiç söz etmemek daha iyi!...

Zaten Oswald Spengler de (1880-1936): "*Tarih yazmak, yaratıcı bir yazma eylemidir*" demekle Ranke'nin düşüncesine ters düşen bir görüş açısını dile getiriyor, tarihçiyi bir bilim adamı olarak değil de bir yorumcu olarak tanımlıyor.

Daha derinlemesine, fakat anafikir bakımından benzeri bir görüş, Hollandalı tarih araştırmacısı Johan Huizinga'ya (1872-1945) aittir:

"*Tarih, manevi bir biçimdir, bir kültür, kendi geçmişinin hesabını bunun içinde verir.*"

Bu tanımlamaları sürdürürsek tarih felsefesinin içine dalar, kitabımızın konusundan uzaklaşmış oluruz.

Onun için biz yine Hititler'e dönelim ve eldeki verilere göre tarihlerine bir göz atalım:

M.Ö. 2. binyılda Küçükasya'da cereyan etmiş tarihsel olayları, özellikle Hitit ulusuyla ilgili olanları, ne Ranke'nin yöntemiyle ne de Spengler'in düşüncesine göre anlatmak olanağı yoktur. Gerçi araştırmacıların bulduğu belgesel malzeme çok büyüktür, ama boşluklar da aynı ölçüde büyüktür. Şimdilik tarihçiye sunulanlar, ancak Hitit ulusunun savaşlarının tarihiyle krallarının tarihinin yazılması olanağını sağlayabiliyor. Bu konuda yığınla orijinal belge vardır. Ama ya kültür tarihi?

19. yüzyıldan bu yana geçmişi değerlendirmekte tarihin vazgeçilmez parçası olan kültür tarihinin Hititler'le ilgili bölümünü yazmak, güç bir sorun halinde karşımıza çıkıyor. Bunun yazılması, ancak içinde (yasa, anlaşma, ferman gibi) özel sorunların söz konusu edildiği kil tablet metinlerin elverdiği ölçüde olacak; bunlardan din, hukuk, sanat ve törenin anlaşılması yoluna gidilebilecektir.

Eski kültürler bu dolambaçlı yolda, bir dereceye kadar kendilerini belirleyecek belgeler bırakmıştır. Hititler'de ise, durum aksinedir. Büyük güçlüklerle karşılaşmaktadır, çünkü şimdilik hiçbir yerde bu ulusa özgü organik bir gelişim, tek anlamlı bir stil ya da herhangi bir karakter görülmemektedir. Böyle olduğu halde bu olguların yürekli bir tarihçi için yine de çok büyük önemi vardır. Bunun böyle olduğunu daha sonraki bölümde göstermeye çalışacağız.

1834'te Texier, Boğazköy harabeleri görmüş, *Hattusas*'ı tanımıştı (bu bölümde tarih söz konusu olduğundan, artık hep tarihsel adları kullanacağız); 1907'de Winckler, *Hattusas*'ın Hitit İmparatorluğu'nun başkenti olduğunu tanıtlamıştı.

Hitit araştırmaları *Hattusas* harabelerinde başladı. Tarih, İsa'dan 1900 yıl sonrayı gösteriyordu; kil tabletlerin okunmasından anlaşıldı ki, imparatorluğun doğuşu da *Hattusas*'da olmuştur. Tarih, İsa'dan 1900 yıl önceyi gösteriyordu.

O halde Hatti tarihini anlatmaya *Hattusas*'tan başlamanız doğaldır.

Bu başlangıcı ise bir lanet simgeliyor!...

* * *

“KENTİ fırtınalı bir gecede aldım, ancak burada elime geçen sadece yaban otları oldu. Benden sonra kral olacaklardan her kim, Hattusas’ı yeniden canlandırsa, onu göklerin fırtına tanrısına havale ettim.”

Küçük Hattusas kalesinin beyini yenip kenti yerle bir eden Kussara Kralı Anittas’ın bir tabletinde böyle yazılı. Bu lanet, eski Hitit dilinde uzun bir tapınak yazısının içinde bir parçadır.

Ne var ki, aldırış eden olmamış bu lanete; M.Ö. 1800’lerde *Hattusas*, eskisinden daha büyük ve daha güzel olarak yeniden kurulmuş.

O zamanlar Küçükasya, Suriye ve Mezopotamya’da ulusların nasıl dalgalanmalar meydana getirdikleri konusunda bilgimiz çok az. Sargon’un imparatorluğu (M.Ö. 2300 yılları) yıkılalı hayli zaman olmuştur; Asurlar’ın Küçükasya’ya sokulmaları giderek güçlenmektedir (başlıca yerleşme merkezleri *Kültepe*’dir); şehirdevletler ve küçük krallıklar birbirleriyle sonu gelmez savaşları sürdürmekte, savaş ortaklıkları yapılmakta, arada sırada kısa ömürlü antlaşmalar ortaya çıkmakta, ama asla sürekli, güçlü ve siyasal bakımdan etkili bir büyük güç oluşamamaktadır.

Bu durum, Hititler kuzeyden akıp gelince birden değişiyor. Hititler, kuzeydoğudan mı gelmişlerdi, yoksa kuzeybatıdan mı? Bunu henüz kesin olarak öğrenemediğimiz gibi, geldikleri zaman asıl adlarının ne olduğunu da bilmiyoruz. Fakat bildiğimiz bir şey varsa, bunların Hint-Avrupa kökenli bir ulus olduklarıdır.

Kuşkusuz birkaç bin kişiden fazla değildiler, fakat buranın yerli halkı Proto-Hititler’den daha gelişmiş ve daha becerikli oldukları hemen anlaşılıyor. Meydana çıktıkları andan itibaren siyasal yönetim ile askeri güç arasında çok ender dengesizlik gösteriyorlar. Başka bir deyişle, öylesine güçlü oluyorlar ki, yayılmalarına karşı çıkmayı kimse göze alamıyor. Ayrıca siyasal açıdan büyük yetenek sahibi oldukları da besbelli. Öyle ki, çiğneyip geçtikleri ulusları köle yapmıyorlar, aksine onları bir sadakat ilişkisi içinde eritmeyi başarıyorlar.

Gariptir, ilk Hitit kralları soylarını Kussara hanedanına dayandırmaya önem vermişler, ataları olarak da Hattusas’ı yıkmış ve burayı yeniden kurmaya kalkışacak olanı lanetlemiş bulunan Kral Anittas’ı benimsemişlerdir. Devletin kuruluşundan 150 yıl kadar sonra bir hükümdar, fermanlarının birinde, ülke çapında giriştiği yeni eylemlerin zorunluluğunu açıklamak için tarihsel bir giriş yapmamış olsaydı, bugün Hititler’in ilk gerçek kralları hakkında pek az şey bilecektik. Bu hükümdar Telipinus’tu ve devletin babaları olarak fermanında üç hükümdarın adını veriyordu:

Labarnas, I. Hattusilis, I. Mursilis.

Labarnas adı daha sonra kral’la eşit anlam kazanıyor – tıpkı Sezar, Kayzer, Çar gibi. Bunlardan öncekiler, I. Tudhaliyas ile Pusarrumas, tarihöncesinin sisleri altında kaybolmuş gibidirler, egemenlik tarihleri kesin olarak bilinmiyor. Bilgiler yetersiz de olsa Hitit devletinin kurucusu olarak Labarnas’ı kabul ediyoruz.

"Ve ülke çok küçüktü... Ne yana sefer açsa, hemen güçlü ordusuyla düşman bir ülke yolunu kesiyordu." Buna rağmen Labarnas, şehir devletleri ve küçük krallıkları daha büyük yeni bir siyasal birlik içinde toplamayı başarıyor, sınırlarını batıya doğru genişletiyor, etki alanını kuzeye ve güneye yayıyor, belki de denizlere kadar uzanıyor.

Bazı kaynaklar ilk kez onun, kendi soyundan geleceklere bir ölçüde tahta çıkmak güvencesi sağlayacak biçimde krallık töresi kurduğunu bildiriyor. Bu güvence, kralın yerine geçecek olanı ataması hakkıydı.

Bu bakımdan oğlu I. Hattusilis (1650-1620), kendisinden sonra tahta çıkabilmiş ve bazı hamleler yapmasına elverişli bir siyasal ortam bulabilmiştir. Güney sınırında bir tampon devlet yaratabilmek için Halep üstüne yürüyor. Fakat düşmanı önünde değil, ardında, kendi sarayındadır. Halep seferinden hasta bir adam olarak dönünce, aynı zamanda siyasal vasiyetnamesi de diyebileceğimiz ve ilkçağ dünya edebiyatında eşine ender rastlanır düzeyde kişisel şikâyetnamesini yazdırıyor.

Bu son sözlerinde şiirsel nitelikte bir yakınış vardır:

"Büyük Kral Labarnas, kurultaya ve soylulara şöyle seslendi:

Bundan böyle ben hasta biriyim artık. Sizlere 'tahta çıksın' diye genç Labarnas'ı takdim ettiğim zaman, onu oğlum bilmiş, kucaklamış, yüceltmış, hatta şımartmışım. Ama bu delikanlının hastalığım sırasında öyle davranışları oldu ki, anlatılır gibi değil.

Ne gözünden yaş geldi ne de en ufak bir acıma belirtisi gösterdi.

Soğuk ve katı yürekliydi.

O zaman ben, kral, kendisini son bir kez daha sınamak istedim ve hasta yatağıma çağırttım.

Böyle bir durumda bir yeğenin bile öz oğulmuş gibi yakınlık göstermesi gerekmez mi? Ama ne gezer! Delikanlı, kralın sözüne aldırış bile etmedi.

Ama anasının sözlerini, o yılanın sözlerini can kulağıyla dinliyordu.

Zaman zaman kardeşleriyle hemşireleri de ona kötü laflar taşıyıp duruyorlardı. Ben kral, bunların hepsini öğrendim.

Madem ki öyle, o halde dişe diş dedim.

Artık bu iş bitsin! O benim oğlum değil artık! Bu sefer de anası bir inek gibi bağırmaya başladı:

'Vay benim tosunumun başına gelenler! Mahvettin bizi, anlaşıldı, niyetin onu öldürmek senin!'

Peki ama, ben kral, ona hiç kötülük yapmış mıydım? Onu rahipliğe yükselten ben değil miyim?

Hep onun iyiliğini istemiştım, hep buna göre yol göstermişim. Fakat o hiçbir zaman kralın dileklerine karşılık vermedi.

Sadece hep kendi isteklerini kolladı; böyle yalnızca kendini düşünen biri, Hattusas'ı sevebilir mi?"

Kral ölmek üzereyken, yerine geçmesi için hemen başka birini önerir ve yeteneksiz bulduğu oğlunun yerine torunu Mursilis'i aday gösterir. Daha ön-

ce de asıl oğluyla kızını cezalandırmayı unutmaz, gelirlerini azaltır, belirli bir yerde oturmak üzere sürgüne yollar. Sonra da bir prensin doğru eğitimi üzerine görüşlerini sıralar. Yeni seçilen halefine öğütler verir. İstedikleri şunlardır: Sürekli sarayın içinde yaşayacaksın, ama yine de hep alçakgönüllü davranacaksın, yiyeceğin ekmek, içeceğin su olmalı, şarap içmeyi ancak çok yaşlandığın zaman düşüneceksin; *"o zaman iç içebildiğin kadar!"*

M.Ö. 1620 yıllarına ait bu şikâyetname ve vasiyetname karışımı yazı, eski-çağ biliminin bir muammasıdır. Dildeki bu duruluk, yakınıyla yol gösterici öğütlerin, hikâye ile diyalogun büyük bir sanat gücüyle kaynaştırılması öyle birdenbire doğmuş olabilir mi?

Ne yazık ki, bu doğrultuda başka bir örnek yok. Hattusilis'in bu vasiyetnamesi, kanımızca bir edebi gelişmenin doruk noktasını yansıtır. Fakat bugüne kadar Hitit İmparatorluğu içinde edebi gelişmeyi gösterecek kanıtlar ele geçmemiştir.

Hitit kültürünün en yeni yorumcusu, Alman araştırmacı Dr. Margarete Riemschneider bu vasiyetnameyi bir hükümdar hilesi olarak niteliyor; yani, devlet çıkarına siyasal amaçlarla yazıldığını ileri sürüyor. İnsan özellikle kişisel planda tutulmuş son cümleleri okuyunca, bu tez pek inandırıcı gözüküyor. Sonra böyle bir tez, olsa olsa ancak vasiyetnamenin doğuş nedenini açıklar, ama onun biçim bakımından eriştiği yüksek edebi düzeyi açıklayamaz.

VASIYETNAMEDE de yazıldığı gibi, I. Hattusilis'in son eylemlerinden biri, güvenini kaybeden büyük oğlu yerine Mursilis'i tahta aday göstermesi olmuştur. Bu aday, I. Mursilis adıyla tahta çıktı ve M.Ö. 1620-1590 yılları arasında hükümdarlık etti. Sağlam bağlardan yoksun şehir devletler federasyonunu yeniden örgütleyerek Hitit İmparatorluğu'nun asıl kurucusu oldu. Böylece firavunlar imparatorluğunun kuzeydoğusunda, Mezopotamya İmparatorluğu'nun kuzeybatısında ilk kez Doğu'nun üçüncü büyük siyasal gücü ortaya çıktı.

Güneydoğuya büyük bir sefer açıp, manevi babasının başaramadığını başarıyor. Halep'i ele geçirdiği gibi, Babil üzerine yürüyerek burayı da fethediyor. Böylece, Hatti adını herkesin korktuğu bir söz haline getiriyor. Ama, bu sefer, tıpkı Büyük İskender'in Hindistan'ı, Alman imparatorunun İtalya'yı ve Kudüs'ü, İsveç Kralı XII. Karl'ın ve Napolyon'un Rusya'yı fethetmesi gibi hem kahramanca, hem de akılsızca bir hareketti; çünkü Hattusas'tan 2000 kilometre uzaktaki Babil'i elinde tutamayacağı besbelliydi, nerede kaldı imparatorluğuna katması?...

1590'da, yurduna döndükten kısa bir süre sonra eniştesi tarafından öldürüldü. Bu tarih Hitit tarihindeki ender sağlam noktalardan biridir; ilk Babil hanedanının yıkılışı hakkında Babil kaynaklarının verdiği bilgiye tıpatıp uymaktadır.

Ondan sonra tahta çıkmış Hantilis, Zidantas, Ammunas, Huzziyas gibi kulağa yabancı gelen adların etrafında sadece saray entrikaları, kansoylular ve rahiplerin kralla yaptıkları iktidar kavgaları vardır; büyük İngiliz yazarı Shakespeare'in ilk tiyatro eserlerini yazmasından üç bin yıl önce buralarda da ne Hamlet'ler, Macbeth'ler, III. Richard'lar yaşamış, ne trajediler oynanmıştır.

Tahta çıkmayı tayin eden etmen, artık baba ve kardeş katilliği olmuştur; siyasal hayatı ise ikbal düşkünü dullar, iktidar hastası prensler, yaşı küçük hükümdarların arkasında dolaplar çeviren kral naipleri düzenlemektedir. Krallığın gelecek için duraksamalar uyandıran böylesine bir döneminde kurtuluş çaresi ancak hükümdarlık haklarını ve tahta çıkmayı sağlam ilkelere bağlayacak bir düzenin kurulmasıydı.

Böyle bir girişim için zorunlu seçkin anlayışı ve beceriyi gösteren, bu sayede yeni bir düzen kurmayı başaran Telipinus oldu. Onun gerçekleştirdiği tipik bir meşruti monarşiydi. Hanedanın erkekler için sırayla tahta çıkmak güvencesi sağlanmıştı, ama yargı hakkı soylular meclisine bırakılmıştı. Bu hak gerektiğinde kralı bile yargılayacak derecede genişti. Eğer hanedandan biri öldürülür ve bu cinayette kralın parmağı olduğu şüphesi belirirse, kendisine uyarıda bulunabiliyor; eğer cinayeti onun işlettiği kanıtlanırsa kral hakkında ölüm cezası verilebiliyordu.

Telipinus, kral haklarına geçerlilik sağlama gücünü elde edince, hükümdar sarayında öylesine sağlam bir düzen gerçekleştirdi ki, krala karşı meclisin olanakları azaldı, ancak apaçık bir cinayet olayında yetkisini kullanabilir hale geldi.

Öte yandan Hitit krallık kavramının, doğu ülkelerinde çok yaygın ve hatta bazı Hint-Avrupa uluslarında bile görülen tanrıya benzerlik, ya da tanrıyı yüzünde temsil etme gibi öğelerden uzak oluşu da başka bir ilginç özelliktir.

Avrupa tarihinde ancak çok sonraları kurulabilecek gerçek meşruti krallık sisteminin, Hititler'de görülen bu ilk biçimi hukuk araştırması bakımından ayrı bir değer taşımaktadır.

Hitit yasalarının ilk kez bu dönemde yazılı metinler haline getirilmiş olmasına hiç şaşmamak gerekir. Büyük bir ihtimalle bunu yaptıran da Telipinus'tur.

Kuşkusuz bu yasalar eski derlemelere dayanmaktaydı; Babil ve Asur yasalarından da yararlanılmıştı, ancak genel yapısı bakımından – her şeyden önce de ceza ölçüsündeki suça göre değişken yumuşaklık bakımından – Doğu ülkelerinin bütün hukuk kitaplarından öyle farklı ve öyle yeni hukuk düşünceleriyle doludur ki, haklı bir hayranlık uyandırmaktadır.

Fakat ne yazık ki, Telipinus'un bu yeni yasaları nasıl gerçekleştirdiği konusunda pek az bilgiye sahibiz. Bununla ilgili araştırmalar, yıllarca teoriler peşinde koşarak olumlu bir sonuca varamamıştır; bunun da kökeninde Hititler'in tarihinde hiçbir bilimsel disiplinin birikim oluşturamamış olması gibi yanlış bir anlama yatar.

On sekiz yıl öcesine kadar Eskiçağ araştırmacıları, Telipinus'u M.Ö. 1620-1600 yılları arasına yerleştirmekteydiler. İsviçreli Forrer, bu tarihi otuz yıl daha geriye M.Ö. 1650'ye kaydırdı. Bundan sonra ilk bilgiler ancak 1430'larda başlıyor. Yani, arada uzun bir ara, bir gedik var; hiçbir belgenin, hiçbir yazının, hiçbir arkeolojik kalıntının bulunmadığı, sanki hiçbir şey olmamışcasına geçmiş iki yüzyıllık bir zaman yarığıdır bu. Öyle ki, diğer ulusların tarihine andırım (analoji) yoluyla, ya da eşzaman paralelliği yoluyla tarihsel hayatı aydınlatmak imkânı bulunamıyor.

Nitekim Winckler'den sonra *Boğazköy*'de kazılar yapan Kurt Bittel, 1937'de "*Hitit Kralları Cetveli*" adlı eserinde 1600-1400 arasında bu iki yüzyıllık süreyi "*doldurulamayan boşluk*" olarak niteliyor. Seçkin bir Hititbilimci olan Albrecht Götze de, aynı zaman yarığı karşısında şaşkınlığını saklamıyor, fakat pek yakında bu esrarın çözüleceğine olan inancını da belirtiyor.

"*Şimdilik*" diyor; "*bu durumun Hurri egemenliğinin en yüksek noktasına erişerek Mitanni İmparatorluğu'na dönüşmesiyle ilişkili olabileceğini söyleyebiliriz. Kaynakların yeniden bilgi vermeye başlaması, ancak 1430'larda görülmüyor; bu arada sadece taşraya ait önemsiz işlerden söz eden belgelerin bulunduğu bir dönem vardır.*"

BÖYLE bir şey olabilir mi?

Büyük bir imparatorluğun sürekli gelişimi içinde, iki yüzyıl süreyle "sadece taşraya ait önemsiz olaylar" dizisi yer alabilir mi?

Sözgelimi, Avrupa tarihinde benzeri bir dönemi, 1500-1700 yılları arasını kaldırıverdiğimizizi düşünelim, Ortaçağ ile Yeniçağ arasındaki bağlantı hemen kopacak, bu iki çağ birbirinden ayrı iki kültür gibi görünecektir. Çünkü tarihten Amerika'nın keşfini, İspanya'nın büyük gücünü, Portekiz'in yedi denize yayılmış egemenliğini, Barok çağını, her bölgede derin etkiler yapmış reform hareketini sildiğimizde, Giordano Bruno, Galileo Galilei, Tycho Brahe, Johannes Kepler sayesinde modern doğa bilimlerinin kurulmasını; Thomas Hobbes, Spinoza, Leibnitz'le oluşan eleştirisel felsefeyi; Shakespeare, Molière ve Calderon de la Barca ile doğmuş moden tiyatroyu da silmiş oluruz.

Tarih bilgisinin V. Karl'da¹ birden kesilip, ancak Prusya Kralı Büyük Friedrich'te yeniden başladığı, bu iki yüzyıllık zamanın içeriğini kestirmeye kalkmak ise doğrusu çok güç bir görev olurdu.

İşte Hititbilimciler de böylesine bir görevle karşı karşıya bulundukları kanısındaydılar. Sanki bu ikiyüzyıl Önasya insanlığının üstüne birdenbire çökmüş karanlık bir geceydi. Böyle bir izlenimin uyanması, çok atakça varsayımların ortaya atılmasına olanak verdi.

Fakat, bu varsayımların hepsi yanlıştı.

Eksik sanılan bu iki yüzyılın esrarının çözüldüğü günümüzde, bu çözümü

(1) 1519-1556 arasında Kutsal Roma-German İmparatoru. Türkiye'de Şarlken diye tanınır.

sağlayan anahtarı bulmanın aslında ne kadar basit olduğunu söylemesi kolaydır. Ama yine de şu soruyu sorabiliriz: Nasıl olmuştu da bunca zamandır üzerinde çalışılmış Önyasa kronolojisini bir eleştiri süzgecinden geçirmek kimseyi aklına gelmemişti? Yani iki yüzyılın böyle bir anda tarihten silinmesinde mantıksızlık olabileceğini niçin kimse sezmemişti? Dolayısıyla o güne kadar üzerinde çalışılan tarihlerin toptan yanlış olabileceğini düşünecek hiç değeri bir iki kişi niye çıkmamıştı? Hem bu konuda sadece kuşku gösterilmesi yeterliydi, hemen kanıtlamak zorunluluğu da yoktu.

Bu sorunu yanlış anlamalara yol açmadan açıklamak için, kronoloji konusunda kısa bir arasöz yapmamız gerekiyor.

Tarihleri Saptama Bilimi

BABAMIZ, BÜYÜKBABAMIZ ve onun babasıyla, yani kendi soyumuzla ilgili bilgiler geçmişe yönelik en doğal, en kestirme ve de en ilkel zaman hesaplamasını sağlar.

İlkel toplumlarda zaman hesaplaması birtakım doğa olaylarının hatırlanmasına dayanılarak yapılır. Bugün bile basit köylülerin zamanı hâlâ “kıtık kıışı yılında”, “büyük su taşkını yılında” diye hesapladıklarını duyarız.

Bir toplumda gerçek anlamda zaman hesaplama yöntemleri ne kadar erken uygulanmaya başlamışsa, bu olay genellikle değilse bile çoğu kez o toplumun yüksek kültür düzeyine geçmesinin belirtisi sayılır. Egon Friedell, bilimsel olmadığı halde bilimi büyük çapta etkilemiş kültür tarihi üzerine kitaplarının birinde şöyle diyor: *“İnsanın en büyük özlemi, sürekli rüyası, kronolojiyi dünyaya getirmektir. Zamanı bir defa görülebilir, ölçülebilir, hesaplanabilir şematik hale getirelim; içimizde hemen onun bize ait olduğu, ona egemen olduğumuz kanısı doğacaktır.”*

Bir yıllık zaman kesitinin dikkatle gözlemlenmesi, genellikle daha sonraki doğru astronomik zaman belirlenmeleri için çıkış noktası olmuş ve hayata yön veren önemde bir iş sayılmıştır? (bu gözleme iten neden, Mısır’da Nil’in bereketi, Babil’de ise ırmakların yıkıcı taşkınlarıdır). Orta Amerika Maya kültüründe yıllık zaman kesitinin daha uzun saptanması, halkın tüm hayatını astronomik olguların boyunduruğu altına iten bir takvim zorbalığını doğurmuştur.

Bir başka garip durum da Grek kültüründe kendini gösterir. Grekler, olimpiyatların belirli zamanlarda yapılmasının dışında, sağlıklı bir zaman kavramından yoksundular. Tarih bilincinine sahip değildiler; durumun gerektirdiği biçimde yıl belirtmeyi hep ihmal ederlerdi. Bu yüzden de tarihsel olaylar ve kişiler zamanın akışı içinde birbirine karışır. Bunu “tarihin babası” diye adlandırılan Herodot’ta rahatça görebiliriz.

Oswald Spengler şöyle diyor:

“Biz Batı Avrupa kültürünün insanları, sahip bulunduğumuz tarih görüşüyle bir istisnayız; her yerde görülen bir durumu yansıtmamaktayız. Dünya tarihi ‘bizim’ dünya tasvirimizdir, insanlığın değil.”

Bu sözle bir genelleme yapıyor, ama sözgelişi, eski Babilliler’in astronomik zaman belirleme yöntemlerini çok geliştirdikleri halde, bunu asla tarihsel

amaçlara yöneltemediklerini, dolayısıyla gerçek anlamda doğru, yani zaman ölçeğine dayanan bir tarih yazımına gidemediklerini düşünürsek, bu söze hak vermemiz gerekir.

Genç bir insan günün birinde ilk kez eski tarih incelemelerine yönelince, modern tarihin binlerce yıl geride kalmış olayların yılını saptamada gösterdiği güvence karşısında korkuyla ürpereceği an çok çabuk gelir.

İncelemesini sürdürürken tarihsel kaynaklara yaklaşır ve bu kaynakların daha doğuşları sırasında ne kadar kısır, karmaşık ve hatta uydurmalarla dolu olduğunu görünce, bu korkusu çoğalır; hele bunların zamanın kemirmesiyle, ya da insanların düşüncesizce davranışlarıyla yarı yarıya yok olarak, ancak parça parça ele geçirildiklerini fark edince bu korku daha da artar.

İnceleme uzadıkça bir sorun daha ortaya çıkar; bir yandan eski kültürlerin yüksek düzeyde organik bir gelişme göstermiş olduklarını benliğinde derinlemesine sezerken, öte yandan yılları saptamanın geçmişine göz gezdirdiğinde ortaya çıkan rakam iskeleti karşısında umutsuzlukla duralar ve bu iskeletin sadece eciş бүcüş, bölük pörçük varlıkları kapsadığını anlar. O zaman da her çeşit tarihsel yıldan kuşkulananmaya başlar.

Yine sözgelişi, aşağı yukarı yüz yıl sürmüş Mısır tarihiyle ilgili araştırmalar sırasında (ülkede birlik sağlayıp firavunlar imparatorluğunu gerçekleştiren Kral Menes'in kurduğu), birinci hanedanın başlangıç tarihi, ilkin M.Ö. 5867 olarak saptandığı halde, zamanla M.Ö. 2900 yılına kaydırılmıştır. Fakat, bu tarih de henüz tam bir kesinlikte değildir.

Burada bize kronoloji üzerine konuşma imkânı sağlayan, eksik iki yüzyıl olayı da yıl saptama işinde güvenceyi sarsacak nitelikte değil midir?

Hele incelemelerimizde bir basamak daha çıkar da, araştırmacıların yıl saptamada “muhtemel” ile “güvenilir”i çok iyi ayırt ettiklerini anlar ve eski tarihin yıllar iskeletine dayanılarak bugün hemen hemen kusursuz (yani, güvenilir) bir omurganın varyapımına (rekonstrüksiyonuna) gidilebildiğini öğrenirsek, bu tarihsel dedektif çalışması karşısında hayranlıkla karışık ürpertimiz geri gelir.

Tıpkı arkeolojik araştırmanın ilkin meydanda duranlardan işe başlayıp, giderek yeryüzünün daha derinliklerindeki kültür tabakalarına el atması gibi, tarihçi de önce apaçık yazılı belgelerden hareketle yavaş yavaş daha karanlık geçmişi yoklamaya koyulmuştur.

Grek, Pers ya da Geç-Mısır olaylarıyla doğrudan doğruya ilişkili görünen yerlerde, bizim Hristiyan zaman hesaplamasına göre geriye doğru bir kronoloji yapma imkânı çabuk elde edilmiştir.

Bugün M.Ö. 1. binyılın en önemli olayları için yıl sayımını güvenilir nitelikte gerçekleştirdiğimizi söyleyecek durumdayız. Ancak, geçmişe doğru ne kadar geri gidersek, bilinen olaylarla ilişkiler de o derecede verimsizleşir, kaynakların kendisi de aynı derecede seyrekleşir ve daha da kötüsü, belirsizleşir.

Kronikler efsaneleşir, haberler destanlaşır, krallar ise tanrılaşır. Modern araştırmacı 2. binyıl için olayların yılını (örnek; kralların egemenlik sürelerini) on

yıl farkla hesaplayabilmektedir. Bu fark, 3. binyıl için yıl hesaplamasına geçilince yüz yıl farka kadar çıkmaktadır.

Bu konuda ilk dayanak noktaları – çivi yazısının çözümlenmesinden sonra elbette – kral listeleri, yıl ve isimli yıl listeleri, kronikler ve kral yazılarıdır.

Kral listeleri, kralların egemenlik süreleri hakkında bilgiler verir. Önsaya'da bulunan bu çeşit listelerin en eskisi 20,5 cm. çapında dört köşe bir blok halindedir, üstünde dünyanın yaratılışı ile tufan arasında egemen olmuş en eski kralların adları yazılıdır. Bu liste tarih çağına, yani 2. binyılın sınırına kadar uzanmaktadır.

Bilim çevrelerinde “Eski Babil Kral Listesi WB 444” adıyla tanınan bu listenin A ve B adı verilen, üstünde Asur krallarının adları yazılı başka iki listeye bağlantısı vardır. 1932-33'te Horsabad'ta bulundu. Ayrıca tek tek hanedanların parçalar halinde birkaç listesi de vardır ve 1. binyıla kadar, yani başka kaynaklardan zengin bilgi derlenebildiği, dolayısıyla kesin yıl saptamalarının artık sağlanabildiği bir zamana kadar uzanmaktadır.

Hükümdarların listeleri kesiklikler göstermesine rağmen yine de oldukça elverişli bir akış gösterir; egemenlik sürelerini rakam olarak bildirdiği gibi, bazen önemli bir olayın kısaca anlatılmasıyla da birliktedir. Bu da verimli bir tamlıklık demektir.

Böyle listelerde kusurun nerede bulunduğunu anlamak için, bunların parçalarına şöyle bir göz atmak uygun olacaktır. Sözelgesi, “WB 444” tufandan önceki krallarla şöyle başlar:

*Krallık gökten aşağı inince,
Eridu'da krallık başladı
Eridu'da Alulim kral oldu,
28800 yıl sürdü egemenliği,
Alalgar 36000 yıl krallık yaptı.
Arkasından iki kral daha geldi,
Bunlar da 64800 yıl egemen oldular.
Eridu yıkıldı,
Krallık Bad-tibira'ya geçti.
Bad-tibira'da En-men-lu-anna
43200 yıl krallık yaptı.
En-men-gal-anna ise 28800 yıl.
Tanrı Dumzi' çoban kralın egemenliği de 36000 yıl sürdü.*

Yazı bu biçimde devam edip gider.

Babil kralları B listesi de şöyle başlar:

<i>Kral Sumu-Abi</i>	<i>15 yıl</i>
<i>Sumu-la-il</i>	<i>35 yıl</i>
<i>Onun oğlu Sabu</i>	<i>14 yıl</i>
<i>Onun oğlu Apil-Sin</i>	<i>18 yıl</i>
<i>Onun oğlu Sin-muballit</i>	<i>30 yıl</i>

Onun oğlu Hamurabi 55 yıl

Onun oğlu Samsu-iluna 35 yıl

Ve böyle sürüp gider.

Tufan'dan önceki kralların çok acayip egemenlik sürelerini burada tartışacak değiliz. Listenin bu bölümü şimdiik hiçbir tarihsel değer taşımıyorsa da, bu hiç de arkeolojik çalışmalar sonucu günün birinde bu kralların hiç değilse yaşamış olduklarının saptanmayacağı demek değildir; herhalde o zaman egemenlik süreleri hiç de bu biçimde olmayacaktır.

Öbür listede egemenlik süreleri akla yatkın niteliktedir. Ancak kralların sadece egemenlik sırasını ve sürelerini vermektedir. Fakat bu, tarihsel dayanak noktası olmayan bir sıralamadır.

Açıklayalım:

B kral listesinden Sumu-la-il'in, tahtında sadece 15 yıl kalmış Kral Sumu-Abi'den sonra, 35 yıl hükümdarlık ettiğini anlıyoruz. Fakat Sumu-la-il'in ne zaman hükümdar olduğunu öğrenemiyoruz.

Bu bakımdan liste yeterince yararlı olamıyor.

Üstelik bu sıralama da pek güvenilir nitelikte değildir. Zira, Babilli liste yazıcıları kralların isteğine göre, önemsiz olanı önemli gösterip büyötmüşler, öğrendikleri yanlış da olsa aynen aktarmışlar, başkalarının yazdığını kusurlu kopya etmişler, aynı dönemde egemen olmuş çeşitli hanedanları yan yana yazacakları yerde, düpedüz alt alta yazmışlardır.

Sözgeşi, Büyük Kral Sargon'dan önce 350 kralın Asur ülkesinde hükümdarlık ettiği yazılıdır; olacak iş değildi bu, zihinleri altüst etmekteydi. Bu karışıklık, yazıcının çeşitli kral listelerini bir araya toplamış olduğu keşfedilinceye kadar sürdü.

Bu ikilemde yıl ve adlı yıl listeleri dar bir çıkış yolu gösterir. Yılları adlarla süslemek ve bu yıl isimlerini toplamak, Babil'de daha Sargon zamanında uygulamaya başlanmış, bir gelenek haline gelerek Hamurabi zamanına kadar 700 yıl devam etmiştir. İlk bakışta basit bir iş gibi görünüyorsa da, eskiler bunu hayli karmaşık biçime sokmuşlardır.

Belirli bir yılın ve bu yılın içinde bir ay ya da bir günün kaydedilmesi şeklinde kesin zaman belirlemeleri çok ender görülür. Yıl yazıcıları bir yılı, geçen yılda meydana gelmiş önemli bir olaya göre yazarlar. Bize bugün hayli karmaşık görünen bir yöntemleri vardı. Ama Mısır'da da eski imparatorluk döneminde uzun süre kullanılmıştır. Önemli olaylar neydi?

Bunlar zafer kazanılmış bir savaş seferinin sona ermesi, bir tapınağın yapımına başlanması nedeniyle şenlikler düzenlenmesi, yüksek bir memurun ya da kumandanın göreve atanması, hepsinden daha ağır basanı da, hükümet değişikliği, tahta yeni bir kralın çıkmasıydı. Ne var ki, bu yıl listelerine göre sağlam bir yıl saptaması olanağı bulunmadığı çabuk anlaşıldı. Yoksa araştırmacıların başına çok çorap örecekti. Bir defa bu geleneksel yöntemin ne zaman uygulanıp, ne zaman uygulanmadığı asla kestirilemiyordu. Hükümet değişik-

liğin başlangıcı, yeni yıl şenliklerine denk gelmişse bu yöntem uygulanıyordu, o zaman da taht değişikliğinden yıl sonuna kadar geçen zaman eski krala aitmiş gibi görünüyordu. Ayrıca, hanedan çıkarları gereği ya da başka nedenlerle yıl adlarının sık sık değiştirildiği de oluyordu. Bir de yazıcıların adları kısaltmak – hatta bazen anlaşılmaz durumu gelinceye kadar kısaltmak – gibi bir alışkanlıkları vardı; kimi zaman da hatırladıklarına göre kaydediyorlar, dolayısıyla yanlış kaydetmiş oluyorlardı.

Bütün bu örneklerden anlaşıyor ki, eski çağlar için bir kronoloji iskeleti kurmak sanıldığından çok daha güç bir işti. Fakat bizim değindiğimiz birkaç nokta daha var. Bunlardan biri, adlı yıl listeleridir.

Bu listeler yılın, yüksek rütbede bir görevliye, bir kumandana ya da krala göre adlandırılmasından oluşmuştur. Yani burada önemli olay değil, önemli kişi söz konusudur. Çok sonraları bu yöntemin Yunanistan'da da uygulandığına tanık oluyoruz. Önsya'da ise, bu biçim yıl belirlemesi en çok Asurlular'ca kullanılmıştır, hem de çok eski çağlardan beri. Burada da norm bakımından yıl listelerinde görülenlerin benzeri sapmalar vardır. Bununla birlikte bu yıl ve adlı yıl listelerinin, bir bakıma kral listelerinin tamamlayıcısı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bunların sistematik karşılaştırılmasıyla sonuçlar çıkartılmış, boşluklar belirginleşmiş, yanlışlar anlaşılmış, bazen de bir olayla belirli bir kişinin zaman içindeki ilişkisini saptamak imkânı bulunmuştur. Ama araştırmada umutların güçlenmesi kroniklerle uğraşmaya başlanmasıyla olmuştur.

Yalnız bu kronikleri, Ortaçağ Avrupası'nda aynı ad altında tanıdığımız eserlerle karşılaştırmamalıyız. Bizim Ortaçağ kroniklerinde yavaş da olsa gelişen bir tarih bilinci vardır. Oysa Önsya kronikleri – birkaç tane Hitit kroniği bir yana bırakılırsa – önemli olayları önemli kişiler etrafında toplamak için yapılmış denemelerden başka bir şey değildir. Bu kronikçiler bildikleri gibi yazmışlardır. Fakat, bilmediklerini de yazmışlar, bunu yaparken de hiç kaygılanmamışlardır. Olayları yanyana sıralamışlar, fakat bunların doğru bir sıra izleyip izlememesi kendilerini pek ilgilendirmemiştir. Biri ötekinden kopya etmiş, belirgin olmayan bir bölümü akıllarına estiği gibi düzeltmişler, dedelerinden duydukları hikâyeleri eklemişler ve malzemeyi bu haliyle kendilerinden sonra gelenlere aktarmışlar, onlar da aynı tutumu sürdürüp gitmişlerdir.

En önemli Babil kroniği böyle bir kopyadır; daha doğrusu, M.Ö. 550 yılılarından bir kopyanın kopyasıdır. İlk yazılışının çok eski olması gerekir, ancak bu eskiliğin derecesini kestiremiyoruz.

Bugün bir araştırmacı bir malzemeyi incelerken, Babilli taşra kronikçisi bu malzemeyi niçin kullanmadı? diye üç binyıldan fazla zaman önce ölmüş bir kronikçinin çalışmasını katı biçimde eleştirebiliyor, gerçekten seçkin bir durum. Daha iyi bir deyişle, seçkinlik bu eleştiri imkânında değil, bu imkânın bilincine erilmiş olmasındadır.

Bugün modern bir araştırmacının hoş görmeyen edayla yazdığı şu satırları okuyabiliyoruz: "*Kroniğinin yazarı, Nippur tapınak kütüphanesinde derlenmiş*

halde bulunan yazılardan yararlanmamışsa, Sargon ve hanedanı hakkında bu kadar zengin bilgilerle dolu bir fasıl yazacak malzemeyi nereden almış olabilir?"

Bu kroniklerin tamamlayıcısı ve doğrulayıcısı olarak "*Kral Yazıları*" denilen belgeleri gösterebiliriz (Bunları kral listeleriyle karıştırmamalı). Bu yazılar, kendinden sonra gelecek egemenlikleri sırasında ne büyük işler olduğunu öğrensiner diye hükümdarların kil levhalara yazdırdığı ya da taşlara kazdırdığı haberlerdir. Ancak, çok dikkatli davranmak şartıyla yararlanılacak belgelerdir. Bunlarda görülen yalanlar her türlü tasarının üstündedir. Doğu kralları çoğu kez tiran, ama her zaman despottular.

Bu tür iktidar sahipleri, en eski çağlardan beri gerçek olanı sınırlamayı huy edinmişlerdir. Ancak açıkça buyruklarla sınırlamalara gitmemişler, aksine kendilerini topluma insanüstü varlıklar olarak benimsetip, eylemlerinin de insanüstü şeylermiş gibi tasarlanmasını sağlamışlardır. Doğu krallarının yazıları "*Ben, büyük kral...*" diye başladığı için bu metinlerin yazarı olarak düşünmek abes olur.

Despotlar övgü şarkılarını kendileri yazmazlar, yazarlar her zaman bulunur. Hitler iktidarının doruğunda bulunurken, uzağı görenler için sonu artık belli olmuştu, ama yüz binlerce insan – kimse kendilerini zorlamadığı halde – bütün içtenlikleriyle onun için "*tarihin en büyük kumandanı*", "*Tanrı'nın yolladığı ulu önder*" diye övgü şarkıları söylemişlerdir. Hitler'in "*nasyonal sosyalist gerçeği*" emretmesine ihtiyacı yoktu, bu gerçek emirsiz de dillerden düşmüyordu.

Bütün bunlara rağmen kral yazıları yine de kronoloji için yardımcı öge olmuşlardır, çünkü belli olayların belirli kişilerle bağlantısını sağlamaktaydı; burada olayın doğru ya da yanlış anlatılmasının başlangıç için fazla bir önemi yoktu.

Önasya tarihinin ana kaynaklarını böylece saydıktan sonra, sıra Ninova'da Asurbanipal'ın¹ ünlü kil tablet kütüphanesinde geçen yüzyıl bulunmuş çok önemli bir metine gelir.

Bu metin açık ve yalın bir dille Asur ile Babil arasındaki savaşları anlatmakta, her savaşın sonunda yapılan barış antlaşmasının özelliğini kaydetmektedir. O halde metinde Asur tarihi ile Babil tarihi eşzamanlı-senkron anlatılıyor demektir. Onun için de bu yazı bilim çevrelerince "*eşzamanlı tarih*" diye adlandırılmıştır.

Burada 14 olayın eşzamanlı olarak ele alınması, araştırı için yeni ufukların açılmasını hazırlamıştır. Bizim asıl belirtmek istediğimiz nokta, eşzamanlılığın önemi ve Önasya kronolojisinin gerçekleştirilmesinde nasıl sağlam bir dayanak olduğudur. Bütün güçlülere rağmen sonunda "*eşzamanlı*" sözü, "*açıl susam açıl*" gibi sihirli bir söz niteliği kazanmış, bu sayede uzak geçmişin karanlık mağaralarının kapıları açılmıştır.

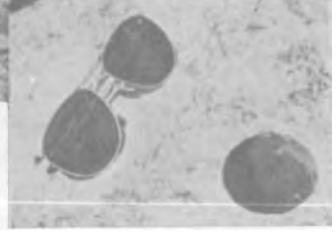
(1) M.Ö. 668-628'de egemen olmuş Asur kralı. Babil'i fethetti ve başkent Ninova'da büyük bir kütüphane kurdu.

*Kral Varpalavas, ürün tanrısına saygılarını sunuyor.
Ivriz'de Hitit hiyeroglifli kaya kabartması.*

Boğazköy büyük tapınağının giriş kapısı temelleri. Dev blok taşlardan yontulmuştur. Küçük resim Hitit taşçılarının üç binyıldan fazla bir zaman önce kusursuz takoz deliği açmasını bildiklerini gösteriyor. Matkapları bakır bir çubuk, perdah malzemeleri de ırlak kumdu.

Boğazköy büyük hisar duvarında aslanlı kapı. Aslanlar dışarıya, düşmanın gelebileceği yöne doğru bakmaktadır.

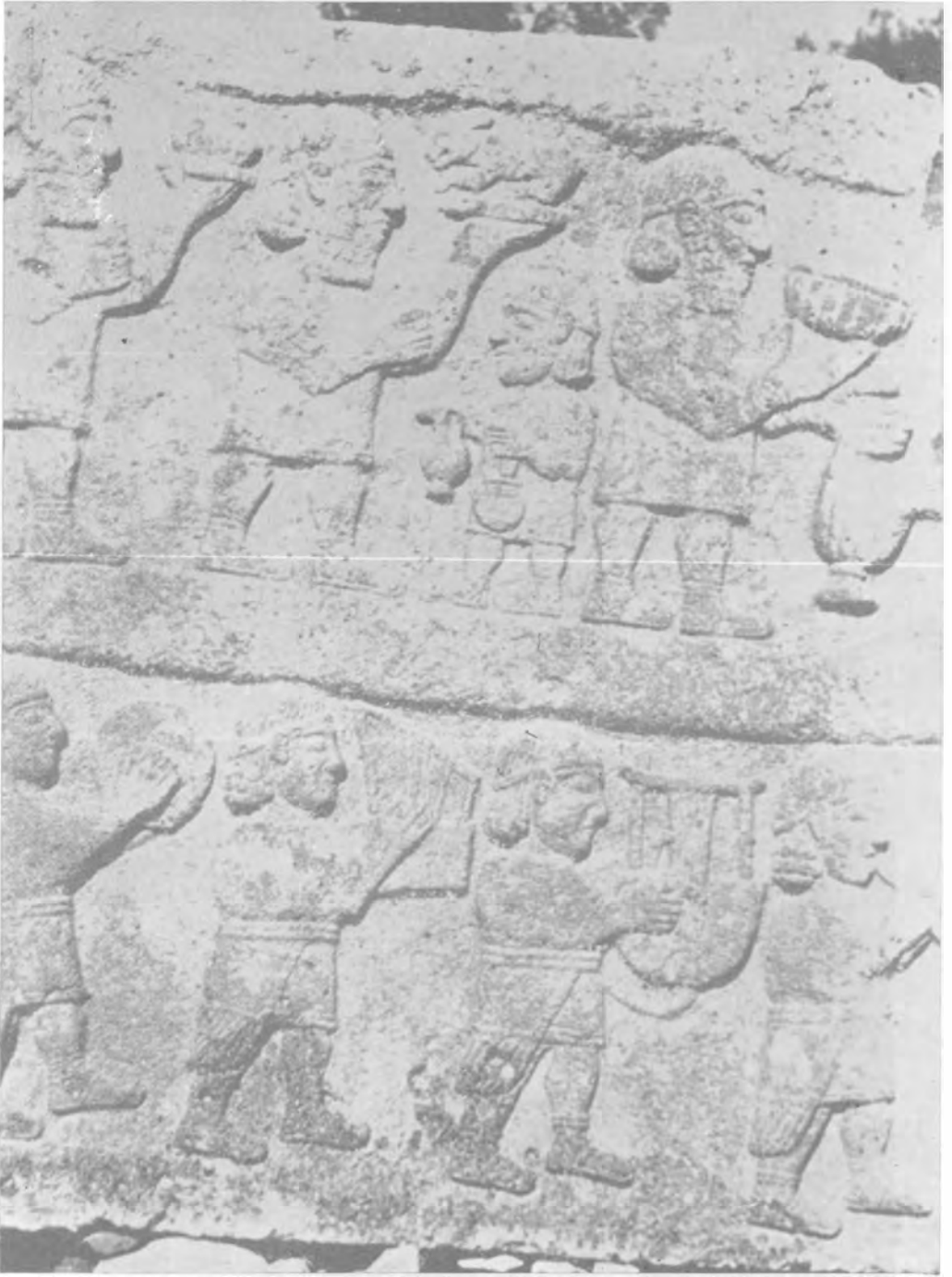

Boğazköy'de kral kapısı

Boğazköy'de büyük ambar yapılarının temel duvarları

Kral Asitavandas'ın şöleni kabartmalarının sol parçası. Hizmetçiler yemek ve içki getiriyor, müzisyenler çalgı çalıyor.

Boğazköy yakınlarında Yazılıkaya tapınağında bir kabartma. Bir tanrı koruyucu eliyle Hitit kralını kucaklamıştır. Sağ yukarıdaki hiyeroglif Hitit imparatorluğunun son büyük hükümdarlarından biri olan IV. Tudhaliyas'ın (M.Ö. 1250-1220) adını gösteriyor. Bu kraldan bir nesil sonra devlet yıkılacaktır.

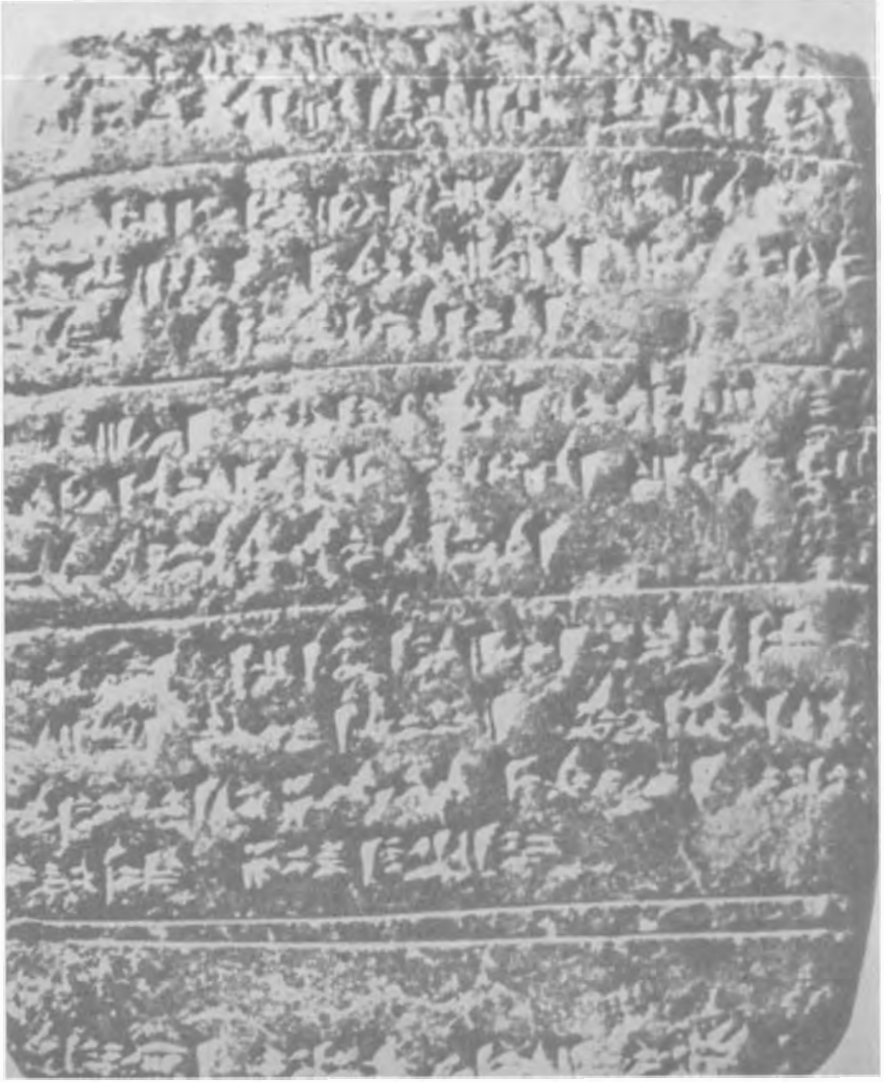
Kurt Bittel Boğazköy'de Nişantaş önünde.

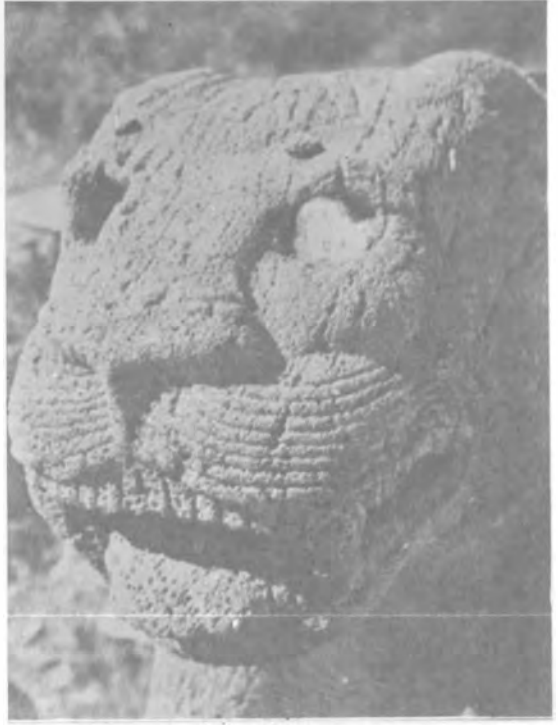

Yazılıkaya kaya tapınağının doğu salonunda tanrıların geçit alayı.

Tell-el-Amarna kil levha mektuplarından biri. İlkın Arzava diye adlandırılan, fakat sonra Hititçe olduğu anlaşılan dilde çivi yazısıyla yazılmıştır.

Karatepe’de bir kapı aslanının başı. Sol gözündey beyaz bir maddenin kalıntısı hâlâ durmaktadır. Bu maddeyle göz çukuru açılıyordu.

Boğazköy arşivinden bir kil levha.

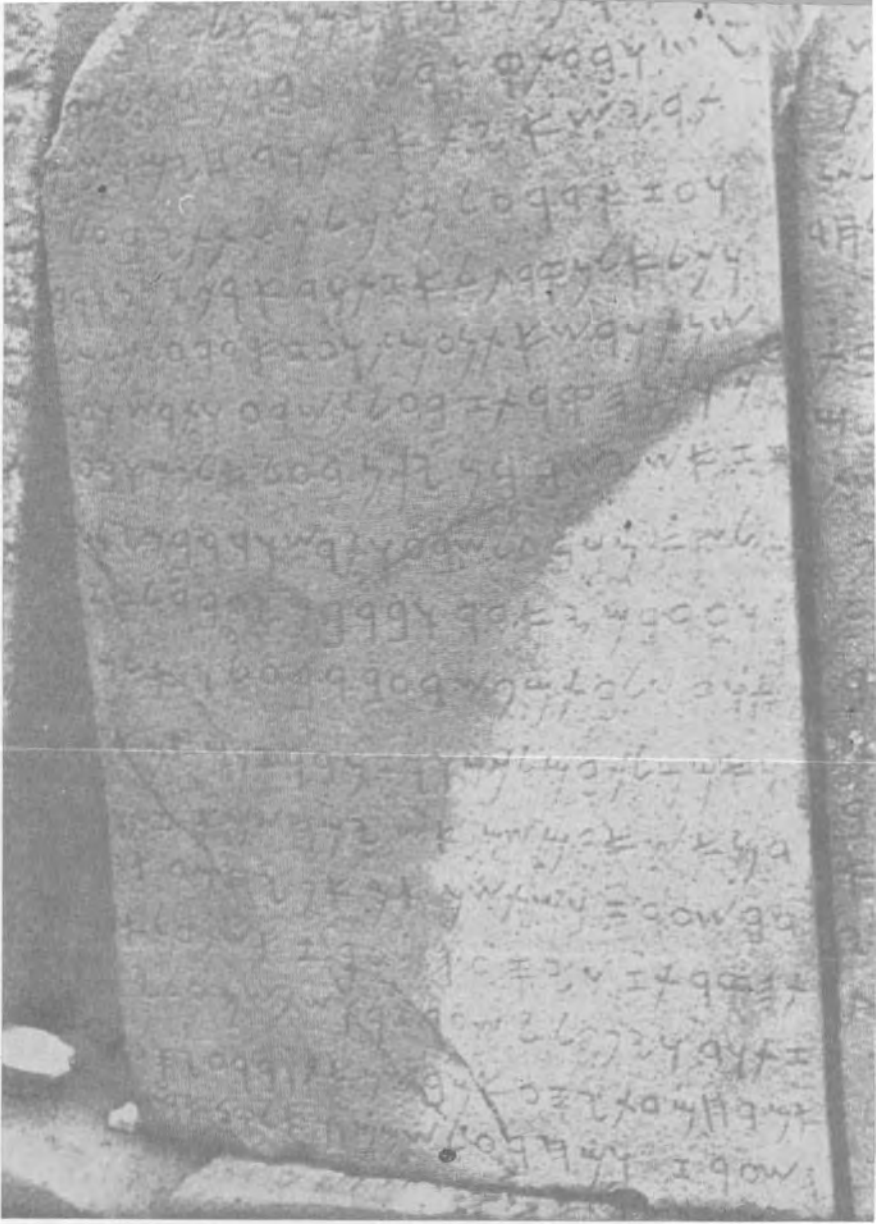

Boğazköy’de Mursilis Bildirisi denilen kil levha.

*Karatepe’de okunur Fenike yazısıyla yazılmış yazıtın bir kısmı.
Hitit hiyerogliflerinin okunmasında anahtar olmuştur.*

*Geç Hitit çağına ait blok kabartmalar.
Zincirli Hisarı’nda büyük kapının giriş yerini oluşturuyorlardı.*

İki binyıldan fazla bir zamandan beri koruyucu toprağın altında yatan Karatepe kabartmaları, açık havaya çıkarılınca hızla bozulma belirtileri göstermektedir. Bilim açısından olağanüstü önemdeki bu anıtların taşınması ve daha uygun bir yerde korunması olanağı şimdiye kadar bulunamadığı için, her yıl üstlerini böyle örtüp, havanın yıpratıcı etkisini azaltmak yoluna gidilmektedir.

Karatepe kazılarında öğle molası. Solda konuklar, sağdaki kazı yönetmeni H. Th. Bossert ile eşi.

Karatepe’de bulunan ve Hitit hiyerogliflerinin okunmasında anahtar rolü oynayan iki dille yazılmış yazıtın Fenike diliyle yazılı kısmı.

Karatepe kazılarının Türk yöneticisi Bahadır Alkım’ın asistanı ve eşi olan Handan Alkım ile bu kitabın yazarı bir kabartmanın tıpkıkalıbını çıkarırken. Islak kâğıt tabakası kabartmanın üstüne konuyor; üzerine ağır ve özenle fırça sürülerek iyice yerleşmesi sağlanıyor; güneşte kuruduktan sonra kâğıt tabaka çıkarılıyor.

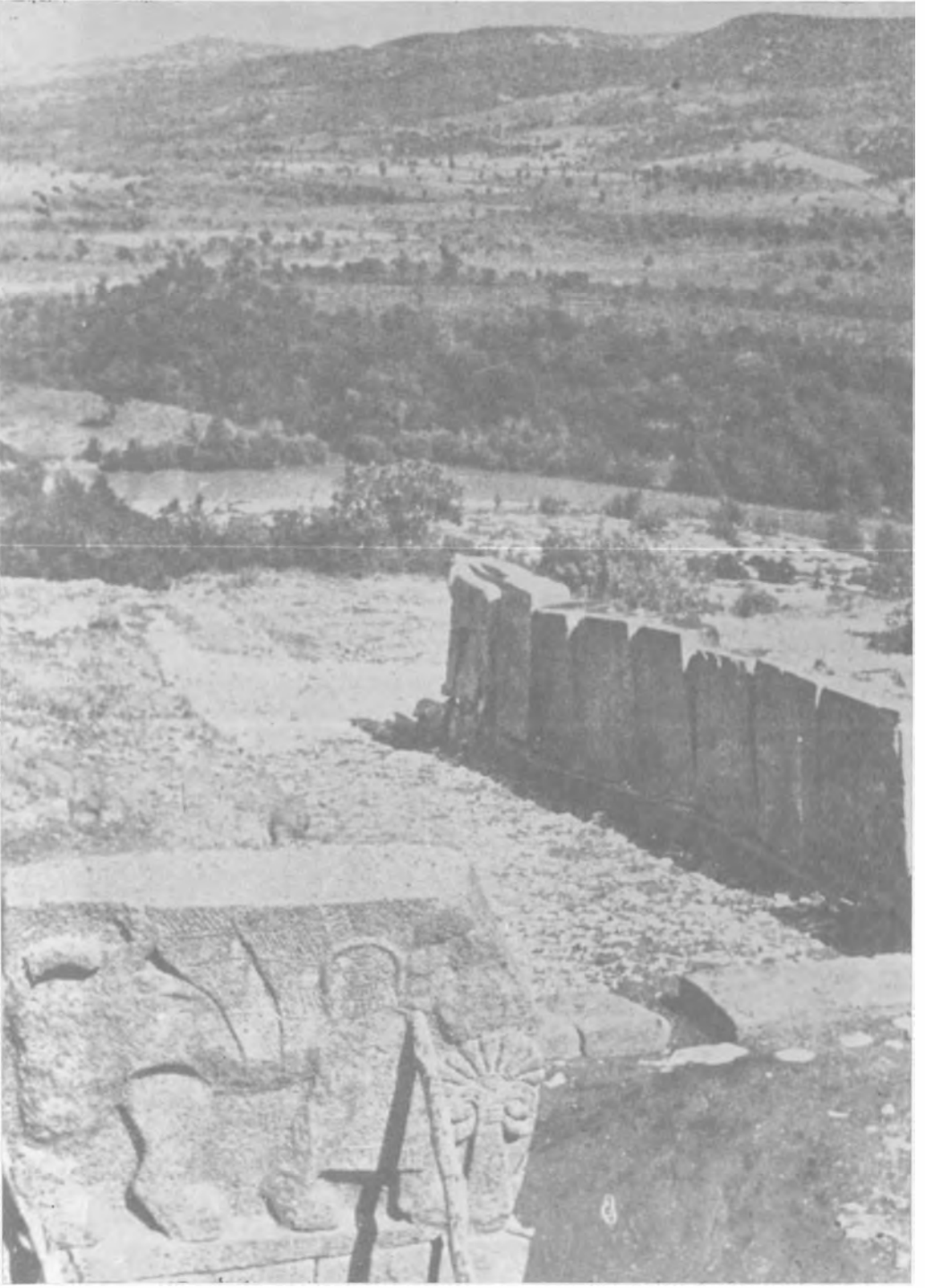

*Kazı heyetinin postası
Karatepe'den ayrılırken. En
yakın yer olan beş saat ötedeki
Kadirli ilçesine gidip postayı
alacaktır.*

Karatepe'de, kanatlı hayvan kabartmasının gövdesi.

Karatepe’de, kuzey kapısından Ceyhan vadisinin görünüşü.

Nemrut dağında tanrılar.

(Aşağıda solda) Tunçtan küçük bir adam heykeli. Gümüş kemerli bir yelek giymiştir; gözleri Basedov hastalığına tutulmuşlarda görüldüğü biçimde dışarıya doğru pörtlemiştir.

(Aşağıda sağda) 30 cm. boyutunda tunçtan kadın ve erkek heykelleri. Bunlar her halde küçük ev tanrıları olmalılar, ancak hangi tanrılar olduğu bilinemiyor. Çünkü Hititler “bin tanrısı” olan bir ulustu.

Bir yazıtta krallar konuşuyor.

* * *

Bu eşzamanlılıklar üzerinde çalışmalar yüz yıldan beri sürüp gidiyor. Bunun karınca çalışması gibi nasıl milim milim uğraşı gerektiren bir iş olduğunu anlatmaya kimsenin gücü yetmez. Kapkaranlık bir denizde, sadece bir iki deniz fenerine bakarak birkaç gemicinin yön kestirmeye çabalaması gibi bir iştir bu, üstelik fenerlere güvenip güvenemeyeceklerini de bilmemektedirler.

Eskiçağ tarihçisi burada, çok az sayıdaki dayanak yılın yardımıyla iki bin yıllık geçmiş bir koordinatlar sistemine bağlamayı deniyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi bir karınca çalışması söz konusu olduğundan, bu girişimi izlemek çok güçtür. Küçük küçük sorunları ele alan binlerce yazıyı taraya taraya ortaklaşa bir kökene getirmek basit bir iş olmasa gerek. Bu yüzden de doğrudan doğruya kronoloji alanını bütünüyle kapsayacak nitelikte pek az çalışma vardır; sağlam zaman cetvelleri yok denecek kadar azdır.

Böyle bir cetvel meydana getirmeye kalkışan da, hem öyle şiddetli eleştirilere uğramıştır ki, ikinci bir denemeye girişmekten çoğu kez kaçınmıştır. Böyle başlangıçta ancak tek tek yıllar saptanabilmiş, kronolojiye erişmek içinse aradan çok zamanın geçmesi gerekmiştir.

Sürekli karşılaştırmalarla eşzamanlılık arama metodu, kısa bir süre içinde Babil-Asur tarihinin çemberlerini kırmasaydı elbette bir değer kazanamazdı.

İlk olarak Kutsal Kitap'ta anlatılan olayların karşılaştırılmasına geçildi, çünkü Kutsal Kitap, sadece bir din kitabı değil, aynı zamanda bir kronikti. Fakat çok daha önemli bir karşılaştırma skalası Mısırbilimcilerin tarih tablosunda kendini gösterdi. Böylece Dicle-Fırat bölgesi araştırmacılarına – Mezopotamya kaynaklarından ancak çok güçlüklerle elde edebilecekleri şeyi – veren firavunlar ülkesi uzmanları oldu: Bunlar, ilk sağlam yıllardı.

Mısırbilimciler bu sağlam yılları kolayca saptamışlardı. El attıkları malzeme ötekilerle karşılaştırılamayacak derecede zengindi. Arkeolojik buluntular çok fazlaydı; üstelik Mezopotamya'daki meslektaşlarının, Botta ve Layard'dan bu yana binlerce yılın molozunu ayıklamak zorunda kalarak çıkardıkları şeyleri, bunları yerin üstünde elde etmişlerdi.

Bir de M.Ö. 280 yıllarında yaşamış Mısırlı rahip Manetho'nun büyük tarihi de ellerinin altındaydı. Bu eserde Mısır İmparatorluğu'nun kurucusu Menes'den Mısır'ın Pers Kralı "III. Arta-Kserkses"¹ tarafından M.Ö. 343 yılından fethine kadar uzanan kronolojik bir tarihsel olaylar tablosu vardı. Böylece bütün kusurlarına rağmen yine de tarihsel temeller ortaya koyan bir bilgi kaynağı olmaktaydı. Mısırbilimcilerin eli altında daha başka şeyler de vardı; bunlar Mezopotamya'dakilerden çok daha iyi ve çok daha zengin kral listeleri, neredeyse sayılamayacak kadar çok kral yazılarıydı. Bir şey daha vardı ki, böyle bir avantaj Eskiçağ tarihçilerine pek ender nasip olmuştu, bu da Mısır Takvimi'ydi.

(1) M.Ö. 358-338 arasında Pers kralı.

Bu takvim, M.S. 16. yüzyıla kadar Batı ülkelerinde geçerli olmuş Julian takviminin hemen hemen aynısıydı. Ve bu takvime dayanarak araştırmacılar, Önsasya'nın eski tarihinde ilk sağlam noktalara ulaştılar.

MISIRLILAR yılda bir kez bereketli toprağın lütfunu sunan doğa sayesinde "Nil Yılı" denilen zaman kesitini hesapladılar. Bu yıl zaman bakımından sabit yıldız Sirius'un yıllık hareketine paralellik gösteriyordu; Mısırlılar bu yıldıza "Sothis" diyorlar ve onun Tanrıça İzis' olduğuna inanıyorlardı.

Modern astronomi hesaplarına göre; bir Sothis yılı bir güneş yılı kadardı. Mısırbilimcilerin astronom ve matematikçilerle birlikte yürüttüğü olağanüstü karmaşık hesaplardan sonra arada bir fark bulunduğu, bu farkın da 1461 Mısır yılının 1460 Julian güneş yılına eşitliği şeklinde olduğu anlaşıncı Mısır takvimi kronolojisi için çok verimli bir nitelik kazandı. Bu fark da bir sabit yıldızın erkendoğuş denilen durumundan ileri geliyordu, bugün bu durum astronomi açısından eksiksiz hesaplanabilmektedir. Böylece Sothis periyodu, zaman bakımından sağlam dayanak noktaları bulma konusunda birdenbire güvenilir bir araç haline gelivermişti.

Bu noktalardan birincisini Romalı yazar Censorinus'un² bir yazısı gösteriyordu; bir Sothis periyodunu inceden inceye açıklıyor ve sonunu M.S. 137 yılına yerleştirmek olanağını veriyordu. Artık yapılacak iş, saptanan bu yıldan geriye doğru giderek, her 1460 Julian yılı bir Sothis periyodu olduğuna göre, yeni yeni sağlam noktalar bulmaktır.

Arkeologlar ancak dördüncü periyoda kadar gidilebileceğini, kazılardan varılan sonuçlara göre daha önceki çağlarda hiçbir yüksek kültürün bulunmadığını söylemeseler, bu şekilde alabildiğine geriye gidilebilecekti.

Bu skalanın içinde ikinci olarak – Julian yılı hesabıyla – M.Ö. 19 Temmuz 237 tarihi "*Kanapus Buyrultusu*" denilen bir yazıya göre saptandı, bu yazıda "*Sothis'in Doğuşundan*" söz edilmektedir. Mısırbilimci ve romancı Georg Ebers'in adının verildiği bir papirüs de 18. hanedanın başlangıç yılının saptanmasını sağladı. Başka bir papirüs 12. hanedanın başlama tarihini verdi. Bu durumda kral listeleri birden büyük anlam kazanıyordu. Egemenlik sürelerini gösteren rakamlar artık sağlam bir cetvelin içine yerleştiriliyordu. Karmakarışık duran yıllar yığını giderek şimdi bir tarihi belirten sağlam rakamlara dönüşüyordu.

Asurbilimciler de bundan kazançlı çıktılar – Mısır'la ilgisi bulunan yazışmaların, antlaşmaların, savaş raporlarının yıllarını saptıyorlardı. Her şey belirginleşmeye başlamıştı. Ne var ki, Sothis periyodu hesaplamasıyla ancak 2. binyıla kadar güvenle gidilebileceği anlaşıldı, daha eski çağlar için durum çok şüpheli hal alıyordu.

(1) Yer tanrısı Geb ile gök tanrısı Nut'un kızı.

(2) M.S. 3. yüzyılda yaşadı

Büyük Alman tarihçisi Eduard Meyer, “*Mısır Kronolojisi*” (1904 ve 1908) adlı eserinde dünya tarihinin en eski yılını gösterdi. Sothis periyodunun başlangıcıydı bu: M.Ö. 19 Temmuz 4292.

Fakat bugün Eski İmparatorluk dönemi için Sothis yıllarının hesaba katılamayacağı kesinlikle kabul edilmiş bulunuyor, çünkü o çağda henüz bilinmemektedir. Bunun gerekçesini binlerce uzun tartışmalar halinde matematikçiler açıklamıştır ve Mısırbilimcilerin çoğu tarafından da onların kanıtları benimsenmiştir.

Bu durum kuşkusuz Asurbilimciler için ağır bir darbe oldu; dolayısıyla bütün Önsya kronolojisi için.

Burada artık bizi bu kronoloji bölümüne başlamaya zorlayan asıl soruna, Hitit İmparatorluğu tarihinde eksik görünen 200 yıla dönmemiz yerinde olacaktır.

HER NE KADAR Babil-Asur tarihinin yıllar iskeleti sağlam kurulmuşsa da, son zamanlara kadar bir sorun boşlukta kalmıştı; Hamurabi’nin zamanını yıl olarak hesaplamak.

Birtakım ayrıntıları, 2. binyılın ikinci, üçüncü derecede krallarının yaşadığı dönemleri kesinlikle saptamak olanağı bulunduğu halde, bütün çabalara rağmen Fırat-Dicle bölgesinin kuşkusuz en önemli hükümdarı, büyük kanunkoyucu Hamurabi zaman bakımından bir türlü tam yerine oturtulamamıştı.

Her seferinde sağlam bir eşzamanlılık sağlandığı sanılıyor, kral listelerindeki egemenlik sürelerine göre hesaplar yapılıyor, arkeolojiye başvurulup “*tabakalar*” inceleniyor, seramik ev resimleme stilinden önemli sonuçlar çıkaran karşılaştırmalı sanat arkeolojisi yardımı çağrılıyor ve hep M.Ö. 20. ve 19. yüzyıla geliniyordu.

Varılan sonuç hep buydu; Hamurabi’nin daha sonraları (bize daha yakın yıllarda) yaşamış olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktu.

Yok muydu?..

Hayır, bir tane vardı. Fakat kimse o güne kadar önemsememişti. Bir hukuk belgesiydi bu; içinde “*Hamurabi’nin onuncu yılında*”, “*Marduk’un huzurunda Hamurabi ve Samsi-Adad*” yemin etmekteydi. Marduk en yüce tanrıydı, Hamurabi de Babilli kanun koyucuydu, ama Samsi-Adad bir Asur kralıydı. Bütün öteki belgelere göre de Hamurabi zamanında yaşaması imkânı yoktu. Onun için bu yemin biçimi “*geleneksel bir biçim*” sanıldı. Hamurabi ile Samsi-Adad arasında herhangi bir zaman ilişkisi araştırılmadı. Bu yapılmayınca da iki yüzyıl açıkta kaldı.

Eski Mısır ve Babil-Asur kronolojisinde bu konuda kaçamağa sapılabiliyordu, yeterince hanedan ve yeterince kral vardı.

Ama Hitit İmparatorluğu keşfedildiği zaman, başlangıçta belgeler çok kıt ve onlarla ilgili kral listelerinden biri bile elde bulunmadığı için iki yüzyıl ek-

sık görüldü; giderek de kronolojinin kendisinde bazı düzeltmeler yapılmasının zorunlu olduğu kanısına varıldı.

Alman Asurbilimci Weidner, yirmi yıl kadar önce Hamurabi'yi 1955-1913 yıllarına yerleştirdi; 1938'de Amerikalı Albright 1868-1826'ya; 1940'ta Alman Ungnad ise 1801-1759'a. Hepsi de yanlış. Bu yanlış düzelterek ve uzun zamandan beri beklenen kanıtı – herkes bunun kusursuz bir eşzamanlılık olabileceğini sanırken – arkeolojik bir keşif verdi.

1930 yılında bir Fransız teğmeni Suriye-Irak sınırında, *Tell-Hariri*'de, bir grup bedevinin arkadaşlarından birinin mezarını yaban hayvanların geceleri eşelemesinden korumak için büyükçe taşlar aramaya gittiklerini gördü.

Bedeviler bir süre sonra geri döndüler. Teğmen taş toplama işinin sonunu öğrenmek istedi. Bedeviler kendisine hayli şey anlattılar. Evet, taş toplamışlardı, ama bu arada çok büyük de bir taş bulmuşlardı, insana benziyordu, fakat başı yoktu.

Teğmen bu taş hakkında bir rapor düzenledi. Bunun sonucu Fransız müzelerinin birinci muhafızı Profesör André Parrot'un 1933'te *Tell-Hariri*'ye gelmesi oldu. 23 Ocak 1933'te kazılara başladı. Daha ilk kazılardan buranın – Tufan'dan sonra kurulmuş onuncu büyük şehir – kral kenti Mari olduğu anlaşıldı. Bir heykelin üstündeki yazıt da bunu doğruluyordu.

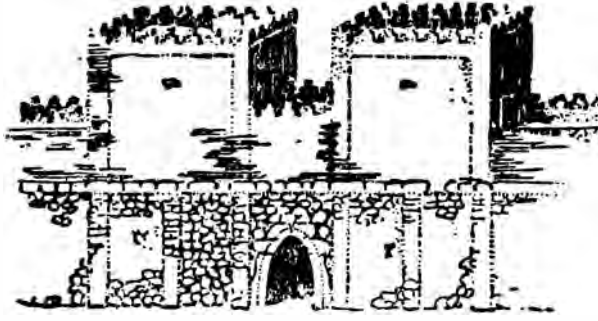
Bu kral kentini Parrot tam yirmi yıl sürekli araştırdı; kendisinin dediği gibi *"İkinci Dünya Savaşı sırasında can sıkıcı bir aranın dışında"* çalışmasını hiç durdurmamıştı. İnsan uygarlığının üç binyıl gözünden kaçmış bir başkenti meydana çıkardı. Parrot'un buldukları içinde en ilginç hiç kuşkusuz Mari Kralı'nın arşivi, 20 bin kadar kil tabletten oluşan devlet arşivi idi.

Bunlar mektuplar, anlaşmalar, raporlar, belgeler, kronikler ve günlük hayata ait hikâyelerdi. Aralarında insancıl kaygılarıyla etkileyici *"dam üstünde aslan avı"* gibi eğlendirici olanları da vardı (Aslan avının o zamanlar sadece ve sadece krallara özgü bir imtiyaz olduğunu bilirsek hikâye ilginçleşir).

"Yakim Addad, senin kulun şöyle der: Kısa bir süre önce efendime şunları yazmıştım: 'Akkaka'daki evin damında bir aslan yakalandı. Eğer bu aslanın efendim gelinceye kadar dam üstünde kalması gerekiyorsa, efendim bana bunu yazsın, eğer onu efendime yollamam gerekiyorsa, efendim bunu da bana yazsın.' Ne var ki efendimin cevabı şimdi gecikti. Aslan ise beş gündür damın üstünde oturup duruyor. Önüne bir köpekle bir de domuz attık. Ekmek de yiyor. Bu gidişle 'aslan bir panik yaratacak' diye düşündüm. Korktum ve aslanı ağaçtan bir kafese kapattım. Onu bir gemiye yükleyecek ve efendime gönderteceğim."

Araştırcının özellikle ilgilendiği elbette bu hikâyeler değildi. Mari arşivinden elde edilen şeylerin en önemlisi, I. Samsi-Adad'ın Hamurabi'nin çağdaşı olduğunu açıkça gösteren belgelerdi.

Bu arada "Asur kralları listesinden" Samsi-Adad'ın egemenlik süresi M.Ö.

Hattusas kral kapısının dışarıya ve şehrin içine bakan yanlarının varyapımı.

1780-1750 olarak hesaplandığından, Hamurabi'nin egemenlik süresi için de "1700 yılları" kesin bir sonuç oluyordu. Bugün çok sayıda belgenin değerlendirilmesiyle bu sürenin 1728-1686 olduğu kabul edilmiştir.

Böylece bir darbeyle Eskiçağ tarihinin en önemli kronoloji sorunu çözümlenmiş oldu.

Birdenbire ortaklaşa anlamlar kazanan eşzamanlılar zinciri şimdi geçmişin içine dalmak imkânını vermişti. Bu sayede hatta – büyük bir ihtimalle de olsa – ilk kez I. Sargon'un egemenlik süresi bile hesaplandı (Oysa, yakın zamana kadar bu hükümdara bir efsane kahramanı gözüyle bakılıyordu).

Bu yılı M.Ö. 2350 olarak saptadılar.

Sargon'un ilk büyük imparatorluğu bu tarihte kurmuş olması gerekiyordu. Araştırının bugüne kadar birkaç kanıta dayanarak doğruluğunu hesaplayabildiği en eski tarihsel yıl buydu. Berlin Üniversitesi'nden Profesör Anton Moortgat, 1950'de yayımlanan "*Helenizme Kadar Önasya Tarihi*" adlı eserinde bunu özellikle belirtir.

Kitabımızın birinci baskısı basımevine verildiği sırada (şimdi ikisi de Chicago Üniversitesi'nde bulunan) Benno Landsberger ile Hans Gustav Güterbock'tan iki mektup aldım. Mektuplarda "kısaltılmış kronoloji" hakkında tekrar yeni şüpheler ortaya atıldığı bildiriliyordu. Şüpheler, kısa bir süre öne Albrecht Götze tarafından öne sürülmüş, fakat belirginlik kazanması Landsberger'in uzun ve güzel makalesiyle olmuştu; bu makalede I. Samsi-Adad için yeni bir tarihin, M.Ö. 1852'nin uygunluğu üzerinde duruluyordu.

Bu tarihlerden hangisi doğruydı?

Hitit İmparatorluğu'nun meydana çıkarılması tarihiyle ilgili olarak şimdiye kadar anlattıklarımızdan, işin başında yazılı malzemenin ne kadar az olduğunu, ancak 1907'den itibaren çivi yazılı önemli belgeler sayesinde ilk sonuçlara varıldığını, 1915'ten sonra da Hititler'in kendi yazılarının çözümlenmesine girildiğini öğrenmiş bulunuyoruz.

Asurbilimciler ile Mısırbilimciler bir eşzamanlılık ağı örmüşlerdi, fakat büyük delikleri vardı; pek az sağlam yıl saptanabiliyordu. Kral listeleri ise egemenlik zamanını göstermiyordu. Ve, zihinleri karıştıran iki yüzyıllık boşluk,

araştırmacıları Hititler'in bu boşluktan önce ve sonra olmak üzere, bir eski, bir de yeni imparatorluğu bulunduğu görüşünü benimsemeye itmişti.

Bu ise aslında sakat bir görüştü.

Şimdi bu boşluk kalktığına göre, Hitit İmparatorluğu tarihi de süreklilik kazanıyordu; ancak meydana getirilen kral listesinin içinde bugüne kadar iki tane yıldan başka sağlam tarih saptanabilmiş değildi. Bunlar da Babil ve Mısır'ın eşzamanlı kaynaklarınca da doğrulanan 1590 ve 1335 yıllarıydı – M.Ö. 1590'da, Babil'i fethedişinden kısa bir süre sonra I. Mursilis ölmüştü; M.Ö. 1335'te Suppiluliuma ölmüştü. Mısır kaynaklarından öğrendiğimize göre, Tut-enh-Amun'dan 4 yıl sonra.

Bir on yıl içindeki olaylar arasında oldukça güvenle sıraya konulmuş eşzamanlılıkların sayısı bugün pek çoktur. Üç binyıldan fazla bir zaman öncesine ait olayların, bugün sanıldığından yirmi yıl önce ya da sonra cereyan etmiş olmasından rahatsızlık duyulmazsa, Hitit kronolojisi hakkında şaşılacak derecede çok bilgiye sahip bulunduğumuzu rahatça söyleyebiliriz – Kitabımızın sonundaki tabloya bir göz atarsak, bunu görürüz.

KRONOLOJİ bölümünü bitirirken küçük, fakat olağanüstü önemde bir noktaya daha değinmek istiyorum.

Çağdaş bilim atomun yapısını ve parçalanışını incelerken, arkeolojiye de bambaşka bir yardımcı araç sağladı.

Hareket noktası isotop C 14'ün bir özelliğidir. Isotop, kimyasal elementlerin çeşitli ağırlıktaki atom çeşitlerine verilen isimdir. Doğal ve yapma isotoplar vardır. Doğal isotoplar arasında karbonun bir isotopu olan (C 14) de bulunur. Gezegenimizi kuşatan atmosferin en yüksekteki gaz tabakaları bundan oluşmuştur; bu oluşumu da azot atomlarının kozmik ışınlarla parçalanması sağlamıştır. Çok kıt ortaya çıkan bu isotop, bitkiler ve – bitki yedikleri için de – hayvanlar tarafından emilir. Bu durumda radyoaktifler. İşte bizim konumuzla ilişkili özelliği bu radyoaktifliktir.

Radyoaktif nesnelerin ayrışıp dağılma süreleri kesindir ve bu süre hesaplanabilir.

Bitki ve hayvanın ölümüyle C 14 isotopunun emilişi de kesildiğinden, ölü bir kalıntının ele geçen parçasından – bu bir kemik ya da bitki lifi olsa dahi – kalıntının yaşı saptanabilmektedir.

Bu alanda en seçkin uzman Chicago Üniversitesi'nden Dr. Willard Libby'dir. 1908'de Colorado'da doğdu, ilkin mühendis olmak istedi, fakat sonra kimyaya yöneldi ve radyoaktiflik alanında uzman oldu. Savaş yıllarında atom bombasını geliştirme işinde çalıştı.

9 Ocak 1948, bu tarih onun sayesinde Eskiçağ kronolojisi için olağanüstü önem kazandı.

O gün konuyla ilgili ne kadar bilim varsa, hepsinin temsilcileri Libby'nin başkanlığında toplandı ve bu yeni “*zaman eskiliğini ölçme*” metodunu yararlı

kılma olanaklarını gördü. Kısa bir süre sonra Libby'nin kendi laboratuvarında bir "ender görülür nesneler" koleksiyonu meydana getirmesi bunun sonucu oldu. Böyle bir şey modern bir kimyacının çalışma odasında şimdiye kadar asla görülmemiştir. Kemik ve bitki parçalarından kumaş kalıntılarına, tahta kırıntılarından insan ve hayvan dışkılarına, artıklarına kadar bir yığın şey toplanmıştı; mezarlardan, piramitlerden, tapınaklardan çıkarılmış, firavunların, büyük kralların, Moğollar'ın, racaların, Kızılderililer'in ülkelerinden, her çağdan, her ulustan derlenmiş bir koleksiyondu bu.

O zamandan beri Dr. Libby çalışmasını sürdürüyor. Bu arada metodunu bir hayli geliştirmiş bulunuyor.

Tarihsel zamanı kestirmede çok şeyler vaadeden yeni bir yol açılmıştı; bundan kimsenin kuşkusu yoktu. Eskiçağlar araştırmacıları için her türlü arkeolojik bağlantıdan çekip koparılmış, sadece tek parça halinde önüne konulmuş ölü şeylerin, bir hamlede yaşını bulmak olanağı gerçekten şaşırtıcı bir olaydı.

Özellikle tarihöncesi çağ araştırması, şimdiye kadar geriye doğru her atılımında hep sadece daha büyük ve çoğu kez de belirsiz zaman kesitleriyle karşılaşmış olduğu için, bu yöntemden sonsuz değerde kazançlar sağlayacaktı. İnsanın eskiliği artık tarihöncesi çağ tarihçilerinin, hayvan bilimcilerinin ve jeologların çeşitli teorilerle sonuca bağlamaya çalıştığı bir sorun değildi, kesinlikle ölçülmek olanağı bulunan bir sorun olmuştu.

Yalnız bununla tarihsel mekân ve zamanlarda eklemeler yapmak (interpolasyon) yoluyla çalışan kronoloji biliminin önemini kaybettiği söylenemez. Herhalde çağdaş tarih yazımının hedefi, kralların hikâyesi değil, ulusların genel kültür tarihidir; tek tek kişilerin yükseliş ve düşüşü değil, toplumun yaşı ve acılarıdır. Geçmişe, ilk kültürlerin karanlık çağına doğru ne kadar derinlemesine atılmışsak, o kadar sevinmeliyiz; bu sevincimizi, hiç değilse kralların tarihinin varyasyonunu sağlayabildiğimiz için dahi duyabiliriz. Maceraları hakkında günün birinde bir şeyler öğreneceğimiz yeterince hükümdar vardır; ancak bunların hiçbirisi, tıpkı bütün çağdaşları gibi bize boynuzlu imbiğin içine koyup denemeler yapabileceğimiz küçücük de olsa hiçbir maddesel kalıntı bırakmamıştır.

Kadeş Savaşı ve Sonsuz Barış

KRONOLOJİNİN DÜZELTİLMESİNDEN öğrendiğimize göre, yaklaşık olarak M.Ö. 1600-1400 yıllarını kapsayan dönem içinde araştırmacıların birtakım varsayımlarda ileri sürdükleri şeylerin hiçbirini cereyan etmemiştir.

Sadece kâğıt üstünde var olmuş bu iki yüzyıl bir anda eriyivermişti. Kanunkoyucu Telipinus'un imparatorluğu ile II. Tudhaliyas'ın (1460-1440) birbirine bağlanmıştı; aralarında şimdilik sadece adlarını bilebildiğimiz birkaç kralın kısa egemenlik dönemleri vardı.

Ama, tam bu döneme rastlayan zamanda Önasya tarihi önemli bir olaya tanık olmuştu. Zamanı ve yeri kestirilemeyen, fakat aslında ulusların yaşama tarzında meydana gelmiş bir dizi değişimlerin sonucu olarak M.Ö. 2. binyılın ortalarına rastlayan yüzyıllarda birdenbire güçlü hareketler beliriyor.

Siyasal açıdan bakılırsa, bu dönemde uzun süreden beri Hititler'in doğusunda, Suriye'ye kadar uzanan bölgelerde yaşayan Hurriler'in, gerek askeri gerekse kültürel bakımdan güçlendikleri ve bir Mitanni İmparatorluğu meydana getirdikleri görülüyor. Hint-İran asıllı kralları vardır, bu kralların bazıları Hintçe adlar taşımaktadır. Özellikle I. Mursilis'in ölümünden sonraki Hitit krallarının güçsüzlüğünden yararlanıyor ve Hatti ülkesi için tehlike oluyorlar.

Bu olayla, tarih sahnesine ansızın çıkarak, her şeyi silip süpüren bir sel gibi Mısır'ı ele geçirmiş Hiksoslar'ın hareketi arasında bir ilişki olabileceği düşünülebilir.

Kaynakların kıtlığı ve verilen bilgilerin yetersizliği bu hareketi akıl almaz bir niteliğe büründürüyor. Tarihin karanlığından vahşi bir ulus ortaya çıkıyor; başlarında "*çoban krallar, yabancı başbuğlar*" bulunmaktadır; kuzeydoğudan gelip Nil Deltası'na kadar her yeri ele geçiriyorlar; Firavunları yurtlarından kovarak burada 100 yıl egemen oluyorlar; sonra Mısırlı Amosis bunların devletine son veriyor; o zaman da tarihin karanlığı içinde, geldikleri gibi yine hiçbir iz bırakmadan kayboluyorlar.

Hurriler'in yükselişi, Hiksoslar'ın (belki Hurriler'in de katıldığı) akıl almaz güçteki büyük göçü, bunların yanı sıra Kassitler'in İran'dan hareketle, Hititler tarafından yıkılmış Babil'i almaları ve bütün Babil ülkesine egemen olmaları, bütün bunlar Yakındoğu'nun siyasal durumunun yeni bir uluslar dalgalanması görünümünde olduğunu göstermektedir.

Fakat, sadece buna bakılırsa, asıl önemli nokta gözden kaçır. Bu hızlı göç dalgası daha önce meydana gelmiş birçok benzerleri gibi bir hareketmiş kanısını uyandırır. Aslında bu uluslar kaynaşmasında tüm yeni olan bir şey vardır. Bu şey tek başına Hiksos saldırısının silip süpüren gücünü açıklayabilir. O çağın Önasya kültürüne, dolayısıyla daha sonraki çağların dünya tarihine yön vermiş bir şeydir bu.

Bu dönemde; yani M.Ö. 2. binyılda herhangi bir zaman, herhangi bir yerde Hititler, Hurriler, Kassitler ve barbar Hiksoslar at yetiştirmeyi geliştirmişlerdir. Buradan binicilik sanatını oluşturmuşlar ve iki tekerlekli arabanın özel bir biçimini öylesine mükemmel bir hale getirmişlerdir ki, bundan "*hafif savaş arabası*" doğmuştur. Bu arabanın kullanılması dünya tarihinde dönüm noktalarından biri olmuştur.

ESKİ HATTUSAS toprağında kil tablet kazıları yapılırken, günün birinde uzunluğu bin satır kadar tutan bir metin keşfedildi; bu metin at eğitimi anlatıyordu.

Yazı Hititçeydi, bulunduğu yer Hitit Devleti'nin başkentiydi.

Fakat kitabın yazarı diyebileceğimiz adam, Mitanni ülkesinden Kikkuli adında biriydi; yani, bir Hurriydi. Tarihin bu ilk "*atlar için yetiştirme ve binicilik kuralları*" kitabında sık sık Sanskritçe kökenli kelimelere rastlanmaktaydı. Hurri krallarının da adları Hintçe değil miydi?

Bu olgulardan bir Hitit kralının, at yetiştirme ve binicilik uzmanı bir Hurri'yi, kendi atlarını – çağın en yeni bilgilerine göre – eğitmek üzere Mitanni'den getirttiği sonucu çıkar. Kikkuli'nin binicilik kuralları kılı kırk yararcasına incelikler gösterir ve atlarla yedi aylık bir çalışma dönemine göre düzenlenmiştir.

Ancak bunlar, at yetiştiriciliğini Hititler'in (ya da Hurriler'in) icat ettiği gibi bir yargıya varmamıza elbette yetmez. İlk biniciler de elbette bu iki ulustan değildi. Bu konuda bütün belirtiler bizi daha Doğu'ya, Asya'nın içlerine doğru götürüyor.

Bu çağın devrimci etkiler yapacak yepyeni bir silahı vardı: Hafif savaş arabası. Bu aracın geliştirilmesi için önkoşul, at yetiştiriciliğinde ileri bir düzeye erişilmiş olmasıydı. Gerçi savaş arabası, Hitit ordusunun tipik özelliğidir, ancak bu silahı onların icat ettiğini kesinlikle öne süremeyiz.

Fakat kesinlikle kabul edebileceğimiz bazı başka şeyler yok değil:

M.Ö. 2. binyılın ortalarında Hurriler'in, Kassitler'in ve vahşi Hiksoslar'ın büyük dalgalanmaları oldu. Asıl yurtları Kızılırmak yayı içinde bulunan Hititler bu dalgalanmanın kıyısında kaldılar. Fakat sürekli ilişki kurdukları bu uluslardan elbette bir şeyler aldılar. Bunlar arasında at ve araba kullanmak konusunda yeni bilgilerin bulunması doğaldır. Aldıklarını düzeltmişler, kendilerinden de bir şeyler katarak geliştirmişler, bütün bu yeni ve eski bilgiler zamanın akışı içinde bir potada kaynamış, sonunda yeni savaş silahı ortaya

çıkıştır. Hititler'in bu silahı hafif savaş arabasıdır. Bu arabalar, onların üstünlükleri olacak, bu sayede Eskiçağ'ın en büyük meydan savaşını kazanacaklardır. Bu silah öylesine bir üne erişecek ki, pek çok sonraları çıkardığı gürültüyle – Kutsal Kitap'ta anlatıldığı gibi – Suriyelileri korkudan titretecektir.

Atın eğitilmesinden sonra ilkin süvarinin değil de, savaş arabası birliklerinin kurulmuş olması bizim açımızdan şaşırtıcıdır. Fakat aynı derecede şaşırtıcı olan başka bir nokta, çok sonraları Önasya uluslarında silahla donatılmış atlı, atlı asker bir rol oynamaya başladığı halde, süvariden yararlanma ve süvarilik sanatının Hititler'le birlikte kaybolmuş olmasıdır. Zira, ne Grekler ne de Romalılar süvariye biliyorlardı; bildikleri atlı askerdi, ama atlı birlikler değildi. Atlı asker ile atlı birlikler, yani süvari ordusu ise apayrı şeylerdir.

HİTİTLER tarafından mükemmel biçimde geliştirilmiş hafif savaş arabası, çağ için kuşkusuz öylesine yeni bir silah olmuştur ki, biz bugün onu haklı olarak bir "icat" diye niteliyoruz. Gerçi Asurbilimcilerin işaret ettiği üzere, Sümerler'de bir çeşit savaş arabasının kullanıldığını biliyoruz; ama "siyah saçlıların" bu arabası (Woolley'in Ur kazısından çıkardığı mozaiklerde açıkça görüldüğü gibi) yekpare tahtadan dört tekerleği olan, hareketi ağır bir taşıttı. O zamanlar bu araba bir savaşta, ancak Ortaçağ Avrupası'nda görülen ağır donatımlı taşıtlar gibi bir rol oynamış olabilir; bu taşıtlar ücretli piyade birliklerinin önünde fil gibi savaşa sürülür ve askere moral destek olurdu. Bu ilk Sümer arabaları konusunda akla çok daha yatkın gelen bir nokta da, bunların sadece nakliye aracı olarak kullanıldığıdır.

Hitit hafif savaş arabasında yekpare tahtadan dört tekerlek değil, altı çubukla desteklenmiş iki tekerlek vardı. Bu haliyle 19. yüzyılın zarif İngiliz Dogcart'larını (köpek arabası anlamına – tek kişilik araba) hatırlatır, özellikle hız bakımından.

Bu arabaların bir savaş arabası biçiminde çok sayıda kullanılması, savaş yönetimini baştan başa değişikliğe uğratan stratejik bir buluş olmuştur.

Sarı toz bulutları içinde karşıdan fırtına gibi gelen bu süvari ordusu karşısında, kişneyen atlar, haykıran insanlar ve parıltıları göz kamaştıran arabalardan oluşan bu görüntü karşısında piyadenin en sağlam cephesi dahi göçüyordu (Her Hitit savaş arabasında sürücünden başka iki savaşçı bulunmaktaydı). İlk saldırıda dağılmayıp direnen asker, başdöndürücü hızlarıyla dolanıp duran savaş arabalarının arasında kalmanın dehşetini tanıyacak, üzerine yağın okları, nallar altında parçalanın insanları görecektir; dönüp duran bu hercümercin içinde belki arabalar parçalanacak, ama her parçası birini yaralayacak, belki atlar mızraklanıp devrilecek, ama devrilirken birkaç savaşçıyı da altına alıp ezecektir.

Ter, kan kokusu, at kokusu, çölün tozlarında insan derisinin yapış yapış olması, tepede dönüp duran akbabalar, ölü soyguncuları... Bir savaş meydanının verebileceği ilk ve son genel görünüm budur. Her kim tarihi incelerse,

bütün umutlarımızın aksine bunun bir daha tekrarlanmayacağı kanısına varamayacaktır.

Bu savaş tablosunu Eskiçağ dünya tarihinin en önemli savaşında gerçek olarak karşımızda buluyoruz. Bu gerçeklik her iki taraf da savaş arabası kullandığı için daha da artmış durumdadır. Ancak bu gerçekle yüzyüze gelmezden önce, çatışmaya nasıl gelindiğini açıklayacak birkaç olguya değinmemiz gerekir.

En yeni araştırmalara göre, Telipinus'un ölümünden sonra Önasya'da en üstün gücü Mitanni İmparatorluğu'nun temsil ettiği anlaşıyor. Ancak üç Hitit kralı – II. Tudhaliyas, II. Hattusilis, III. Tudhaliyas – devleti hiç değilse esaslı değişimlerden uzak tutmayı başarıyorlar, statükoyu koruyorlar, özellikle III. Tudhaliyas zamanında devletin varlığı şiddetli krizler geçirdiği halde yine de durum değişmiyor.

Bu dönem yaklaşık olarak M.Ö. 1500-1375 yılları arasını kapsıyor. Hakkında pek az şey bilmemiz, bu zamanın önemsiz olması demek değildir. 125 yıl bir ulusun hayatında büyük bir zaman kesitidir. Binlerce yıldan söz edilen Eskiçağ tarihi alanında rakam sarhoşluğuna düşmememiz gerekir her yüzyıl üç insan neslinden meydana gelmiştir.

Arnuvandas'tan sonra tahta çıkan insan, Hitit ulusu tarihinin en büyük hükümdarı oldu; gerçek bir büyük imparatorluğu yeniden kuran, krallar kralı, Yakındoğu'nun Charlemagne'ı, I. Suppiluliuma'dır bu.

Her bakımdan parlak bir kişiliğe sahipti; bunu sadece büyük kararlar arifesinde gösterdiği yüreklilikte değil, güç durumlar karşısında duraksamadan hep doğru davranışlara yönelmesini bilmiş olmasında da görüyoruz.

Bu yetenekleriyle ılımlı bir siyasal bilgeliği birleştirmiş, düşmanlarına karşı dahi böyle bir kişilikle çıkmıştır. Bir yandan dinsel bakımdan hoşgörü gösterirken, öte yandan iyi törelerin ve güvenilir bir adaletin sürekli yaşaması için sert eylemlerde bulunmuştur. Bu kaygısını 40 yıllık egemenliği süresince yaptığı sayısız anlaşmalarda görmekteyiz.

Bir örnek: Kız kardeşini Hayasa ülkesinin kralıyla evlendiriyor, bu ülkeye gelin giderken de yanına üvey kardeşlerini ve nedimelerini de katıyor. Fakat Hayasa'da, kardeşin kardeşle evlenmesi ve akrabalar arasında serbest cinsel ilişkiler gibi, Hitit anlayışına göre barbarca sayılan töreler yaşamaktadır. Suppiluliuma böyle şeyleri asla kabul etmez. Krala bir mektup yazarak şunları bildirir:

"...Hattusas'da töre değildir bunlar... Böyle şeyleri yapanlar Hattusas'da sağ kalmaz, hemen öldürülür." Sonra da uyarı yollu örnek olay olarak, babasının suçüstü yakalatıp öldürttüğü Mariyas adlı birini anlatır. Yazısını şöyle bitirir: *"Bir insanın hayatını kaybettiği böyle şeylerden uzak durmaya dikkat et!"*

Suppiluliuma hiç kuşkusuz iki yönlü bir görünüm içindedir, ama hep büyük kalmasını bilmiştir.

Hattusas kalesinin yapımını tamamlattırdı, güney yönündeki kuvvetli surlar onun egemenliği sırasında yapılmıştır. Çok güçlü Mitanni'ye karşı savaş açtı, Fırat'ı geçip Hurriler'in başkentini aldı ve yağmaladı. Ama halkını köle

yapmadı; kızlarından biriyle Mitanni prensi Mattivaza'yı evlendirdi, ülkeyi dostça Hatti İmparatorluğu'na bağladı.

Uzun zamandır savaşımlara sahne olan Suriye'yi fethetti. Halep ve Karkamış krallıklarını, sınır boyundaki bu çıban başlarını yıktı, oğullarını bu ülkelere kral yaptı. Savaş seferlerinin böyle hızlı başarıya ulaşmasında, özellikle Suriye'de kendisi için tehlikeli olabilecek büyük hasmının karşısına çıkmayışının payı vardı. Bu hasım Mısır Firavunu IV. Amenophis, dönme kraldı ve Mısır'ın çok tanrılı dinini tek tanrılıya, güneş tanrısına tapınmaya dönüştürme işiyle uğraşıyordu. Ondan sonra gelen firavun, Tut-enh-Amun ise 18 yaşındayken ölüvermişti. Böylece Suppiluliuma, Suriye'yi yalnız fethetmekle kalmamış, fethini sağlamlaştırma olanağını da bulmuştu. Uzun vadeli bir imparatorluk politikası yürütmekteydi.

Başarıları birbirini izleyince, büyüklüğünü yeni unvanlarda dile getirmeye başladı. Adı artık kendinden öncekiler gibi sadece kral değildi; Labernas, Büyük Kral, Hatti ülkesinin kralı, Kahraman, Fırtına Tanrısının sevgilisi olmuştu; antlaşmalarda kendinden söz ederken de "güneşim" diyordu.

Çağının önemli adamıydı. Bu önem her şeyden önce siyasal gücünden geliyordu. Ülke sınırlarının ötesinde ise saygıyla anılmasını sağlamıştı. Bir mektuplaşma bu siyasal önemini kanıtlarken, aynı zamanda birkaç insancıl yanını da göstermektedir.

Bu mektuplaşma hakkındaki bilgiyi Suppiluliuma'nın oğlu II. Mursilis'e borçluyuz. Kendi yaptıklarını uzun uzadıya anlatırken, babasının işlerine de değinmektedir. Mısır Firavunu Tut-enh-Amun genç yaşında ölünce, karısı Mısır kraliçesi, çocuk sahibi olmadan dul kalmıştı. Hitit Kralı Suppiluliuma'ya başvurur; oğullarından birini kendisine koca olmak ve firavun tahtına oturtmak üzere göndermesini ister.

Eskiçağın en güçlü sarayından gelen bu teklif o kadar alışılmamış bir şeydir ki, Suppiluliuma ancak bir defa ele geçebilecek böyle bir fırsatta zorunlu olan çabuk kararı bir türlü veremedi. O sırada Karkamış'a karşı açtığı bir seferde bulunmaktadır; başarılı savaşımlardan sonra Lübnan ve Antilübnan dağları arasındaki Amka'ya kadar gelmişti. Metnin aslı şöyledir:

"Mısırlılar, Amka zaferini duyunca korktular. Üstelik hükümdarları da ölmüş bulunduğu için, Mısır'ın dul kraliçesi babama bir elçi gönderdi ve şu mektubu yolladı:

Kocam öldü. Ancak ben bir oğula sahip değilim. Senin ise birçok oğlun olduğu söyleniyor. Eğer bana oğullarından birini verirsen, benim kocam olacaktır. Yoksa kölelerimden birini alıp kendime koca mı yapayım? Ona koca diye saygı mı göstereyim?"

Suppiluliuma, kararsızlık içindedir. Oğlu bunu fark etmiştir: *"Babam bunu işitince, Hatti'nin büyüklerini danışma için toplantıya çağırdı."* Durum açıktı: Kral bu alışılmamış teklife güvence duyamıyor ve oğullarından birini sonu bilinmez bir maceraya itip itmeme konusunda baba duygusuyla hareket ediyor. İşin aslını iyice öğrenmek için özel bir elçi gönderiyor.

“Git, bana sağlam bilgiler getir. Belki de benimle sadece alay etmek istiyorlar, belki de onların tahta çıkacak adamları var. Her ne ise, bana sağlam bilgilerle dön!”

Kral, bu arada boş durmamış, Karkamış’ı kuşatmış ve sekizinci gün cesurca bir saldırıyla burasını ele geçirmiştir. Savaş ganimeti çok büyüktür. Çok miktarda altın ve sayısız tunç eşya, 3300 de esir vardır.

Fakat bir Mısır elçisi daha çıkagelir. Suppiluliuma aynı kararsız tutum içindedir. Kuşkularını hemen hemen aynı sözlerle tekrarlar. Ancak bu arada kraliçe canı sıkılmış olmakla birlikte, yine de teklifinde direnmektedir, bir mektup daha yollamıştır:

“Niçin böyle konuştun? Niçin benimle alay etmek istiyorlar dedin?”

“...Ben başka bir ülkeye yazmadım. Yalnızca sana yazdım. Birçok oğlun olduğu söyleniyor. Ver bana oğullarından birini; benim kocam olsun, hem de Mısır’da kral olsun”. Ve Mursilis içtenlikle devam eder: “Babam iyi yürekli olduğu için kadının sözünü dinledi ve göndereceği oğlu seçti.”

Ne yazık ki, bu hikâye burada sona ermektedir. Suppiluliuma, oğlunu Mısır’a gönderiyor, fakat prens oraya varmadan yolda öldürülüyor. Anlaşılan, Mısır tahtında başkasını görmek isteyen bir grup saray entrikacısı bu cinayeti işlemiştir. 3300 yıllık böyle bir mektuplaşmada insan bugün tarihin atan nabzını duymaktadır. Gerçekten bir Hititli firavunlar tahtına oturmuş olsaydı, meydana gelecek tarihsel gelişimi düşününce hayalimizde neler neler canlanıveriyor.

SUPPİLULIUMA’NINKİ gibi bir imparatorluk genellikle kurucu hükümdar ölünce büyük tehlikelerle karşı karşıya kalır. Tahta çıkma sırasının garanti edilmiş olması, bir liyakatlıden sonra başka bir liyakatli gelir demek değildir. Ne var ki, şans Hititler’e gülüyor, ulusların tarihinde ender görülen bu şans sayesinde büyük kralın kurmuş olduğu karmaşık sistemli feodal düzen varlığını koruyor. Suppiluliuma’dan sonra tahta çıkan III. Arnuvandas hastalıklı bir adamdır. 1335’ten 1334’e kadar sadece bir yıl hükümdarlık yaptıktan sonra vebadan ölüyor. Yerine Suppiluliuma’nın ikinci oğlu, babasıyla eşdeğerde yeteneklere sahip ve onu devam ettirecek olan II. Mursilis geçiyor.

Kendisinin, abartıdan uzak gerçekçi bir eda ve duru bir dille yazılmış vekayinamesinden – annal’inden, anlaşmalarından, buyruklarından, hepsinden önce de insanın duygularını allak bullak eden eseri “veba duasından” tanıdığımız kadarıyla Suppiluliuma’dan bambaşka bir kişilikte olduğunu anlıyoruz.

Onda büyüklük cömertlikle bir aradadır; Mursilis’in büyüklüğündeki sertlik, kendi kendine eza veren bir duyarlılıkla birleşmiştir.

Tahta çıkar çıkmaz babasının kurduğu düzeni sürdürmek için hemen silaha sarılmak zorunda kalıyor. İki yıl süren bir savaş seferinde Batı’da Arzava ülkesinin gücünü yıkıyor – bu ülke hakkında bugün pek az şey bilmekteyiz –

doğuda savaşlar yapıyor, kuzeyde eski düşman, vahşi, barbar Kaska boylarını bozguna uğrattıyor; aynı şekilde Ahhiyava ulusunu da yeniyor (Bazı araştırmacılar bu ulusun Miken çağı Grekleri olduğu kanısındadır).

Mursilis kendi bünyesine karşı da savaşmak zorunda kalıyor. Vücutça pek sağlam biri değildir. Ayrıca, konuşma zorluğu da çekmektedir. Hayatında dinin kendisi için çok derin nitelikte bir sorun haline geldiği anlaşıyor. Kişiliğinin bu yanını öğrenmemizi sağlayan – veba duası gibi – yazılı metinler var; bu metinleri edebiyatın başlangıcı olarak kabul etmemiz gerekir... Bunları (Tevrat'ın yüksek şiir gücü gösteren bölümü) “*Hiob Kitabı*” ile karşılaştırabiliriz; soyut ölçüler içinde bu karşılaştırma belki doğru olmaz, ama acılar içinde kıvranarak bütün içtenliğiyle dua eden insanı gözümüzün önüne getirirsek, böylesine bir karşılaştırma hiç de uyarısız görünmeyecektir. Her şey bir yana “*Mursilis'in veba duası*” insan ruhunu saran bir anlatım gücüne sahiptir.

Bunu burada bir sınavalım:

*Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, benim efendim,
Ve ey siz, benim efendim olan bütün tanrılar!
Doğrudur,
İnsan günah işler.
Benim babam da günah işledi.
Hatti'nin fırtına tanrısının, benim efendimin sözünü dinlemedi.
Ama ben, ben hiç günah işlemedim.
Doğrudur,
Babanın günahı oğluna da geçer,
Bana da babamın günahı geçti.
Şu anda Hatti'nin fırtına tanrısına, benim efendime
Ve efendim olan bütün tanrılara iletirim ki,
Doğrudur, biz bunu yaptık.
Ve şimdi ben, babamın günahını doğruladığıma göre,
Ey Hatti'nin fırtına tanrısı, ey benim sahibim,
Ve ey benim sahibim olan bütün tanrılar
Niyetleriniz artık değişsin!
Artık benim için de yeniden dostça şeyler düşünün!
Ve artık vebayı Hatti ülkesinden kovun!
Ey tanrılar, siz ki benim sahibimsiniz,
Eğer Tudhaliyas'ın kan öcünü almak istiyorsanız,
Bilin ki,
Tudhaliyas'ı öldürenler,
Döktükleri kanın kefareтини ödediler,
Ve Hatti ülkesi dökülen bu kan yüzünden yok olacak duruma geldi,
Böylece Hatti ülkesi de kefareтини ödemiş olmadı mı?
Eğer bu kefareti ödemek sırası bana gelmişse,*

*Ben de şimdi bütün ailemi bu günden
 Ve bu kefareten kurtarmak istiyorum.
 Ve siz ey tanrılar, sizler ki benim efendimsiniz,
 Artık öfkeniz yatışsın.
 Ey tanrılar, benim sahibim olan tanrılar,
 Artık bana karşı yine eskisi gibi iyilikler düşünün.
 Dileğim huzurunuzda varmaktır,
 Huzurunuzda dua ettiğim için beni,
 Kötü hiçbir şey yapmadığım için dinlemelisiniz
 Bir zamanlar yanlış yola sapanlardan
 Kötü işler yapanlardan
 Hiç kimse kalmadı artık.
 Hepsi öldü çünkü.
 Ama babamın günahı bana bulaştığı için,
 Yalnızca bunun için
 Bakın sizlere, ey tanrılar, ey benim efendilerim,
 Sizlere
 Ülkem için,
 Ülkemi vebadan kurtarmanız için
 Kefaret kurbanları sunuyorum,
 Bu acıları çekip çıkarın yüreğimden benim,
 Ruhumdan bu korkuları alın benim.*

II. Mursilis arkasında bir imparatorluk bırakarak göçtü; oğlu Muvatallis'e düşen iş, sadece bu mirası elinde tutmaktı. Ancak burada bu "sadece elinde tutmak" sözünün olağanüstü ağırlıkta bir anlamı vardır. Çünkü bu arada firavunlar devleti – özellikle IV. Amenophis, dönme kral Ehnaton'un dinde reform girişimleri yüzünden – uzun süren bir siyasal gevşeklikten sonra gerçek bir hükümdara sahip olmuştu. Mısır'ın üstünlüğü yeniden kurmakta olağanüstü atılımlara girişen bu hükümdar II. Ramses'ti. Tahta geçince, Suriye sınırına kesin şeklini vermenin bir zorunluluk olduğunu anlamıştı. Eskiçağın bu en güçlü hükümdarının karşısına dikilmesi gereken de Muvatallis'ti.

İkisi Kadeş savaşında karşı karşıya geldiler.

Ünlü savaşlar vardır; kimi vatan savaşdır, zorunlu olduğunu okullarda öğretirler; kimi klasik savaştır, harp akademilerinin kum masalarında kurmay adaylarına tekrar ettirirler; kimi kesin sonuçlu savaştır, tarihçiler bir savaş faslını bitirmek için bundan yararlanırlar; ama dünya tarihini etkileyen nitelikte pek az savaş vardır. Bunlar sadece olup bitmiş savaşlar değildirler, tarihe yön vermiş, tarihin akışını değiştirmiş savaşlardır.

Burada "dünya tarihini etkileme" kavramı hiç kuşkusuz görece bir niteliktedir. Dünya, bilinen dünya demektir. Bilinen dünya ise çağdan çağa değişen bir kavramdır. (M.Ö. 500 yıllarında bir dünya haritası yapmış olan Miletli Hekataios'un' dünyası, onun bilebildiği kadar bir dünyaydı. Romalılar için

dünya biraz daha büyümüştü; imparatorluğun en geniş sınırlara ulaştığı Tra-
yan (98-117) zamanında dünya haritası o zamanki dünyayla bir olduğuna gö-
re, bu dünya tarih açısından da gerçek bir dünyaydı.

Bugün ise bambaşka bir çağda yaşıyoruz; Oklahomalı Mister Smith ile
Frankfurtlu Herr Schmidt kendi tecrübelerinden dünyanın yuvarlak olduğun-
u biliyorlar, çünkü diledikleri zaman uçağa binip 20 saatte dünyanın çevre-
sini dolanabileceklerdir. Ama bu durum, bizim eskilere oranla daha dar bir
görecelik alanı içinde yaşadığımızı düşünmeyi gerektirmez. Görecelik nitelik
değiştirmiştir, ancak yine de sürüp gitmektedir. Günümüzde dünya kavramı
artık gidilebilecek gezegenleri de içeriyor; okullarımızda coğrafya, kozmograf-
yanın bir bölümü halinde okutulmaktadır.

Bu arasöz tarihsel olguların yargılanması açısından göreceliğin anlamını
açıklığa kavuşturmak içindi. Dünya tarihini etkileyen savaşlar, kendi görece-
liklerine göre ok yay kullanan insanlar arasında da olabilir. Ancak bunlar pek
azdır. Tarihin en ünlü savaşlarından biri Troya'da yapıldı, ama ne Grek ne de
Önasya tarihini önemli ölçüde etkilemiş değildir. Bütün savaş teorikilerinin
klasik örneği Cannae Savaşı da² bu nitelikte değildir, çünkü sonucu o günün
dünyasında hiçbir değişiklik yaratmamıştır. Teutoburg ormanı savaşı³ için de
aynı şeyi söyleyebiliriz; savaşı Arminius değil de Romalı Varus kazansaydı,
dünya tarihi nasıl bir gelişim göstermişse, hiç kuşkusuz yine aynı gelişimi gös-
terecekti. Ama Katalaun Savaşı⁴ dünya tarihini etkiler niteliktedir, çünkü uzun
bir süre için Hristiyanlığın kaderini tayin etmiştir. Savaşı Romalılar kaybet-
seydi, bu sadece Roma'nın değil, herhalde Hristiyanlığın da sonu olurdu.

Daha yeni örnekler verelim: Waterloo dünya tarihini etkileyen bir savaş
değildir, sadece tarih açısından artık kesinleşmiş bir yıkılışın savaş tekniği ba-
kımından da doğrulanmasıdır; buna karşılık Napolyon'un Moskova Savaşı ve
yenilgisi, Avrupa'nın daha sonraki biçimlenişini tayin etmiştir. Dolayısıyla ta-
rihi etkilemiş bir savaştır. Çok daha yakın tarihten de Verdun Savaşı'nı değil,
Marne Savaşı'nı tarihi etkileyen savaş olarak tanımlıyoruz. Stalingrad da öyle-
dir. Bu savaşta Avrupa'nın kaderi değişmiştir. Ve herhalde günün birinde Di-
en-Bien-Phu'yu dünya tarihini etkilemiş bir savaş diye adlandırmamız gere-
kecektir, çünkü bu savaşla Asya'daki sömürgeci Avrupalı'nın son saati çalmış-
tır, hem de en gürültülü biçimde.⁵

(1) İonialı tarihçi, coğrafyacı. Pers İmparatorluğu'nu bir baştan bir başa dolaşp, "Dünya Gezi-
si" adlı kitabını yazdı. "Soyağaçları" adlı kitabında Grek tarihini özetledi.

(2) İtalya'da bulunan bu yerde Kartaca kumandanı Anibal M.Ö. 216'da, kendisinden sayıca çok
üstün Roma ordusunu yenilgiye uğratmıştır.

(3) Almanya'da, Westfalya'da 100 km. uzunluğunda sık ormanlık bölgenin adı. IX. yüzyılda
Cermen Başbuğu Arminius burada Varus kumandasındaki Roma lejyonlarını bozguna uğ-
ratmıştır.

(4) Katalaun-Fransa'da, Champagne ilinde bir yer. Burada 451 yılında yapılan çok büyük bir
savaşta Romalı Aetius, Vizigotlar'ın yardımıyla Hun Kralı Atilla'yı durdurmayı başarmıştır.

(5) Bkz: Açıklamalar bölümü.

Şimdi asıl konumuza dönelim: M.Ö. 1296 yılında Firavun II. Ramses ile Hitit Kralı Muvatallis ve Asyalı savaş ortakları arasında yapılan Kadeş Meydan Savaşı da, dünya tarihini etkileyen bir savaş olarak kabul edilmelidir. Bu savaş ister Hititler'in, ister Mısırlılar'ın zaferiyle, isterse belirsiz bir sonuçla bitmiş olsun, hiçbir şey fark etmez; yine de dünya tarihi açısından önemini koruyacaktır. Çünkü, Suriye ile Filistin'in kaderini ve Mısır ile Hatti arasındaki hegemonya ilişkisini etkilemiştir; Nil ile Dicle arasındaki ulusların alın yazısını çizmiştir – Buraları da o zamanlar bütün dünya demektir.

Asi ırmağı kıyısında yapılan bu savaşın kitabımız için ayrıca bir çekiciliği vardır. Bir defa kesinlikle varyapımını sağlayabildiğimiz tarihin ilk savaşıdır. Üstelik bilinen bu savaş bilinen ilk barış antlaşması izlemiştir. Bu antlaşma politik açıdan İsa'dan sonra 20. yüzyılda ulusların ortaya koyduğu birçok barış antlaşmasından daha üstün niteliklere sahiptir.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu savaşın bir öntarihi var. Kimi zaman Hitit, kimi zaman Mısır hükümdarlarının (ya da bunların savaş ortaklarının) yürütmüş olduğu bir saldırı politikasının zorunlu sonucuuydu.

Çok uzun sürmüş bir çatışma, kanlı ve acımasız bir yığın girişim nice yılları dolduruyor. Bu bakımdan Mısırbilimcilerin nitelediklerinden çok daha önemli sayılması gerekir. Mısırbilimciler, firavunlar devletin büyük gücünü gözönüne alarak bu çatışmaları “*sınır kavgaları*” diye tanımlıyorlar. Oysa, aslında bu çatışma bir çeşit “*Otuz Yıl Savaşı*”ydı¹, yalnız çok daha uzun sürmüştü.

Suriye ile Filistin toprağı durmadan yakılıp yıkılmış, şehirler ve kaleler yerle bir edilmiş, buralarda yaşayanlar ya kılıçtan geçirilmiş, ya da esir edilip götürülmüştü. Sorun, “*sınırların*” değil, bütün Doğu Akdeniz kıyılarının egemenliği sorunuydu. Amarna mektuplarında Suriye ve Filistin siteleri krallarının yakınıklarını okuyoruz – umutsuz şikâyetlerdir bunlar; kuzeyden gelen saldırılara sınırlardaki kaleler artık karşı koyamaz olmuştur; çok çabuk yardım yollaması için firavuna yalvarılmaktadır. Fakat Firavun Ehnaton'un bunlarla uğraşacak zamanı yoktur; Amarna'daki masal sarayında başka şeylerin hülyasını kurmakta ve kendinden öncekilerin fethettiği yerler birer birer elden gitmektedir.

Daha sonra Haremhab (M.Ö. 1345-1318) adıyla tahta çıkan general kurtarılacak ne varsa kurtarmak için didinmiştir, ne var ki kurtarabildiği pek az oldu. Ancak I. Sethos (M.Ö. 1317-1301) Filistin üzerine bir sefer düzenlemeyi başarmıştı; çölde yaşayan oymakları kovmuş, Şam'a kadar olan bölgede güvenliği sağlamış, fakat karşısında çatışmayı göze alamayacağı zorlu bir hasım bulmuştu: Hitit Kralı Muvatallis'i.

(1) Otuz Yıl Savaşları – Avrupa'da 1618'den 1648'e kadar sürmüş, özellikle Almanya ve bugünkü Çekoslovakya toprağında büyük yıkımlara sebep olmuştur. Avrupa tarihinin son din savaşıdır. Katolik Avusturya imparatoruna karşı Protestan Alman prensleri Danimarka, İsveç, Bohemya kralları savaştı. Son yıllarda Fransa krallığı Katolik olduğu halde Protestanlar'ın safında yer aldı. Böylece savaş siyasal bir nitelik kazandı. Avusturya'nın yenilgiyi kabul etmesi üzerine imzalanan Westfalya barışıyla son buldu.

Bu bakımdan II. Ramses (M.Ö. 1301-1234) hiç de rahat bir mirasa konmuş değildi. Tahta çıktığı zaman sınırlar ateş içindeydi. Babası Sethos'un güç bela geri aldığı yerleri koruyabilmek için hemen silaha sarıldı. Egemenliğinin beşinci yılında Hititler, *Filistin*'e girmiş bulunuyordu. Ordusunu toplayıp, Haremhab'ın geçtiği yoldan *Fenike* kıyılarını izleyerek kuzeye doğru ilerlemeye başladı. Limanların güvenlik altında bulunması düşman topraklarına doğru yürüyen bir ordu için en önemli güvence ve ikmal garantisidir. Asi ırmağına yaklaştığı zaman Muvatallis kumandasındaki asıl Hitit kuvvetlerinin, yakında bulunan *Kadeş* kalesinde ordugâh kurduğu haberini aldı. Kendini güçlü hissediyordu. Saldırıya geçmeye karar verdi.

HİKÂYELER tarihi oluşturuyor... Anlatılan hikâyeler ile bu savaşı öğreniyoruz. *Karnak*'ta, *Luksor*'da, *Ramesseum*'da, *Abydos*'da ve *Abu-Simbel*'de sanatçıların kaleminden çıkmış hikâyeler bunlar: Ramses'in dönüşünden sonra başkumandanı överek göklere çıkarıyorlar. Otoriter devlet olay yazarına özgürlük tanımaz, bugün "*objektif*" diye adlandırdığımız biçimde gerçeği olduğu gibi nakletme söz konusu değildir. Mısırlı sanatçılar için Ramses, Setepenre-Re1 tarafından seçilmiş kimsedir. Onu öveceklerdir, ancak bu övme ölçüsüz bir taşkınlık halindedir. Böylesine taşkınlık o zamana kadar Mısır'da görülmüş şey değildir.

Kullanacağımız deyim hoş görülsün, Bizans işi bir aşırılıktır bu. Bu aşırılık, Ramses'in kendisini de etkileyecek, daha sonraki yıllarda şahsına duyulan sevgiyi, kendisine tapılmaya dönüştürecek bir kültür oluşturacaktır. Bu övgülerde o "*Horus*"tur²; "*gerçeğin sevgilisi güçlü boğa, egemenlik boğası, Hatti ülkesinin ışığını söndürmüş ve Habeş ülkesini haritadan silmiş korkusuz kahraman*"dır. "*Dünyanın ucuna ulaşmış*" ve "*yabancı kralların geniş ağzını büzmüştür*." "*Re'nin güneşidir*", "*Hatti ülkesini çiğneyen*"dir. "*Sivri boynuzlu bir boğa gibidir*"; "*kudretli aslan*", "*dünyanın çevresini bir anda dolaşan çakal*", "*görkemli tanrısal şahin*"dir.

Verdiğimiz bu örnekler, firavunun niteliği üzerinde de, "*vekayiname*"lerin niteliği üzerinde de bize yeterince fikir vermiştir. İşte böylesine bir üslupla kaleme alınmış yazılardan savaşın cereyanını öğreneceğiz. Yukarıda sıralanan unvanları *Abu-Simbel* kaya tapınağının dikili taşlarında okuyoruz. Bundan başka uzun bir şiirde Ramses'in görülmemiş büyüklükteki zaferi anlatılmaktadır; bu şiir üç tapındaki beş yazıtta bulunduğu gibi, ayrıca bir papirüste de yazılıdır.

Yazarı bilinmiyor. Uzun süre Pentovere adlı birisi yazarı sanıldıysa da, sonradan bunun sadece bir kopya yazarı olduğu anlaşıldı, hem de kötü bir kopya yazarı, zira birçok yazılış yanlışları yapmıştı.

(1) Re (veya Ra) – Eski Mısır'ın güneş tanrısı. 5. hanedan zamanından sonra en büyük tanrı sayılmıştır. Bütün site tanrılarının onun adı eklenmiştir.

(2) Horus – İsis ile Osiris'in oğlu olan Mısır tanrısı. Kanatlı güneş, ya da şahin başlı insan olarak tasvir edilir.

Bu şiir keşfedildiğinde, birkaç ateşli Mısırbilimci, yazarı Mısır'ın Homer'i diye nitelediği gibi, bu eseri de Troya destanıyla karşılaştırmaya kalktılar. Ancak hiçbir tapınak yazılarında görülen bu abartılar ve ölçüyü kaçırmış tütsülerler karşısında yapılması gerekene, yani eleştirisel yorumlamaya yönelmemiştir. Bunların yalnız abartıları değil, çelişkileri de, savrulmuş düpedüz yalanları da fark etmeleri gerekirdi.

Yazıların esin kaynağı Ramses olmuştu ve biz bugün bu yazıların “*tarihin utanmazca tahrif edilmesi*” olduğunu söyleyebilecek durumdayız. Saptadığımız ilk özelliği bu; saptadığımız başka bir nokta da propaganda niteliğinde böylesine bir şaheseri yaratmaya Ramses'ten önce kimsenin ulaşamamış olduğudur. Ramses'in yazdırdıklarına üç binyıldan fazla bir zaman inanıldı. Modern araştırı da uzun süre bu kandırmacayı benimsedi; bunun nedenlerinin başında, yetmiş yıl öncesine kadar firavunun hasımlarının sınır boylarında oturan basit oymaklar sanılmış olması gelir.

Hiç kimse Ramses'in *Kadeş*'te büyük bir siyasal güce karşı dövüşmüş olabileceğini anlayamamıştı. Ne yazık ki, bugün eleştiri, kesin kanıtlardan çok belirtilere sahiptir. Ancak bu belirtiler, söz konusu önemli savaşın gerçek cereyan tarzını, hiçbir şüpheye yer bırakmadan izlememizi sağlayacak derecede ikna edicidir.

ORDULARIN *Kadeş*'e yaklaşması, aynı zamanda Eskiçağın o güne kadar gördüğü en büyük iki askeri gücün hesaplaşmak üzere yakınlaşması demek oluyordu. Hazırlığını buna göre yapmış ve gücünün bütün imkânını zorlamıştı. Ayrıca, o zamana kadar hep Hititler'in savaş ortağı olmuş bulunan Amurru Kralı Bentesina, son anda Ramses'in tarafına geçmişti. Muvatallis de, asıl ordusunu bağlaşması bulunan ulusların birlikleriyle güçlendirmiş bulunuyordu; ayrıca paralı askerleri ve Likyalı¹ korkunç korsanların meydana getirdiği bir birliği vardı. Ordusu 20 bin kişiye yaklaşıyordu; şimdiye kadar hiçbir firavun bu kadar çok sayıda savaşçıyı karşısında görmemişti. Metin yazarı bunu gizlemiyor, aksine kendi şanının propagandasını daha parlak biçimde yapabilmek için düşmanın güçleri konusunda abartılar yapıyor. Öyle ya “*düşmanın sayısı ne kadar çok olursa, kazanılacak şan da o kadar büyük olacaktır*”.

Stratejik açıdan bakılırsa Ramses'in *Kadeş* üzerine yürümesi acemilikti. Plansızca bir ileri hareketti. Ordusunu dört kısma ayırmıştı; bunlar “Amon, Re, Ptah ve Sutekh” diye Mısır'ın büyük tanrılarının adlarını taşıyordu. Mayıs sonlarında *Kadeş*'e yaklaştı ve uzakta sisler içinde seçilen şehrin karşısında ordugâhını kurdu.

Yakınlarda bulunduğu sanılan düşmandan en ufak bir iz bile yoktu. Ramses ne yapacağını bilmez bir halde subaylarıyla tartışıp dururken, Hititler çoktan harekete geçmişlerdi. *Kadeş* kalesinin kuzeyinde Asi ırmağının kıyısında

(1) Antalya kıyı bölgesi.

görünmeden beklemişler ve Ramses'in tutumunun tam tersine çok sağlam bir plan uygulamaya başlamışlardı. Taktik tuzağı olarak iki bedeviyi Ramses'in ordugâhına gönderdiler. Bunlar asker kaçağı rolü oynayacaklar, Hitit ordusu ve ordunun tutumu hakkında yanlış bilgi vereceklerdi. Öyle de yaptılar. Hitit kralının, tanrının oğlu yüce firavunun ününü ve eşsiz gücünü duyunca korkusundan kuzeye, ta Halep dolaylarına geri çekildiğini anlattılar.

Ramses, haber alma işini casusları kötü yaptığı ve karşı tarafın gücünü doğru kestirmesini kendine duyduğu aşırı güven engellediği için, bu "*asker kaçaklarına*" inandı, saçma sapan işler yapmaya koyuldu.

En öndeki Amon ordusunun başına geçti. "*Majesteleri babası gibi en önde yer alıp Amon ordusunu Asi ırmağının sığ kesiminden karşıya geçirdi.*"

Yani, iki kaçağın dediklerine güvenerek ordusunu ayırdı. Asıl kuvvetlerden 10 kilometre uzaklaşarak, ne olduğunu kesinlikle bilmediği bir duruma doğru ilerlemeye başladı. Bu macera yetmezmiş gibi, kendisi birliklerin en önünde gidiyordu; yanında sadece bir grup subay vardı ve herhangi bir öncü birlik çıkarmak gereğini duymadığı gibi, arkada bıraktığı asıl kuvvetleriyle bağlantı da sağlamadı.

Bu durumda eyleme geçme şansı Muvatallis'e, Hititler'e geçmişti. Muvatallis serinkanlılıkla Ramses'in ilerleyişini gözetliyordu. O sırada tuzak kuran bir avcının duyduklarını duymuş olmalıdır. Ordusunu şehrin kuzeybatısından çekip Asi ırmağını geçti. Ramses, düşmanı arayacağım diye *Kadeş*'in batısından kuzeye doğru giderken, Muvatallis şehrin doğusuna geçmiş, şehrin surlarıyla düşman arasından güneye inmişti. Ramses hâlâ Amon Ordusu'nun başında kuzeye ilerlemektedir; Amon ordusunun arkasından ağır ağır Re ordusu geliyordu; Ptah ile Sutekh orduları ise henüz gerilerde, Asi ırmağının güney kesimindeydiler.

Bu manevralarını Hititler ikindiye kadar tamamlamışlardı. Ramses ise şehrin kuzeybatısına gelmiş, daha önce Muvatallis'in kamp kurduğu yerde çadır açıtırıp ordugâh kurmuştu. Yürüyüşten yorgun düşmüş asker dinlenmeye geçmiş, yemek hazırlığına girişmişti. Bu sırada Re ordusu da ağır ağır yaklaşıyordu. İşte bu anda Mısırlılara bir rastlantı yardım etti; iki Hitit askerini ele geçirdiler. Bunlar yüzlerini gördükleri ilk düşmanlardı. Ramses, casusları kırbaçlattı; sonunda adamlar Muvatallis'in hiçbir zaman firavundan korkup kaçmadığını, aksine bütün ordusuyla şehrin arkasında beklediğini söylemek zorunda kaldılar.

O zaman Ramses ayıldı, tehlikenin büyüklüğünü gördü.

Subaylarına küfürler savurdu; oysa bunlar, kendisini böyle başıboş ileri yürüyüş yapmaması için defalarca uyarılmışlardı. Haberciler yollandı; Ptah ordusunun sıkı yürüyüşe geçip, bir an önce yanına gelmesini istiyordu. Sevindirici tek durum Re ordusunun bu arada gözle görülecek kadar bir uzaklığa varmış olmasıydı.

Ancak ne var ki, Muvatallis, *Kadeş*'in güneyinde ırmağı yeniden geçmiş bulunuyordu. Şimşek gibi hızlı giden savaş arabalarıyla birden ortaya çıktı,

yürüyüş kolunda giden Re ordusunun üstüne çullandı. Hititler'in savaş arabalarında sürücünden başka iki savaşçı bulunuyordu. Mısırlılarının ise sadece bir.

"Yürüyüş kolundaki Re ordusunun tam orta kesimine saldırdılar. Ordu savaşa hazır değildi. Bu yüzden majestelerinin askeri de, savaş arabaları da onların karşısında yenildi."

Muvatallis bu orduyu darmadağın etmiş ve en küçük kalıntısına kadar yok etmişti. Kaçanları kovalamaya koyuldu. Hitit savaş arabaları, bu daha yeni, daha hızlı, hızlarından dolayı da karşı durulmaz ve her şeyi çiğneyip geçen saldırı silahı, Ramses'e doğru ilerliyordu. Ölümden kurtulmuş Mısır askerleri, ne yapacağını bilmez bir panik dalgası halinde Amon ordugâhından içeri dalmıştı. Bir anda bu ordunun safları da allak bullak oldu.

İşte bu an, Kadeş savaşının en önemli anıdır. Hitit hafif savaş arabaları, savaş tarihinde yeni bir stratejik aşamayı gösteriyorlardı; göz açıp kapanıncaya kadar bir kuşatma hareketini başarıverdiler.

Böyle bir kuşatmadan hiçbir ordu kurtulamaz. Mısır ordusu da kurtulamamıştır, kurtulamazdı da. Bu bakımdan Mısırlılar'ın zaferden söz eden yazılarının inanılacak bir tarafı olamaz.

Ordular aşağı yukarı birbirine denk güçteydi; iki tarafta da 20 bin kadar savaşçı vardı. Muvatallis, Re ordusunu yok edince, firavunun ordusunun dörtte birini de yok etmiş oluyordu. Ayrıca Amon ordusunu ve firavunun kendisini asıl kuvvetlerden ayırmayı da başarmıştı. Ptah hiçbir şeyden habersiz yürüyüp duruyor, Sutehk hâlâ Asi ırmağının güneyinde bekliyordu. İşte bu durumdan yıldırım hızıyla yararlanarak Muvatallis, savaş arabası birlikleriyle kaçanları izlemiş, sonra geniş bir çark hareketi yaptırıp firavunu çember içine almıştı.

Böyle bir durumda Eskiçağ'ın en büyük savaşının, Mısırlılar'ın kesin yenilgisiyle sona ermesi kadar doğal bir şey olamaz, bunun zorunluluğundan da kimse şüphe edemez. Muvatallis zinde birlikleriyle yakın savaşa girişince Mısırlılar'ı elbette yenilgiye uğratacaktı. Yenilginin bir topluca yok edilmeye dönüşmesini ancak bir mucize önleyebilirdi ve ancak bir mucize firavunun kendisini ve ordusunun son döküntüsünü kurtarabilirdi.

Ve bu mucize oldu.

Bu mucizeyi Mısır kronikçileri, daha sonra Ramses'in tanrılarinkine denk bahadırlığı olarak niteleyeceklerdir. Gerçekten yaptığı işin büyüklüğüne diyebilecek yoktur, kaçmayı çok iyi başarmıştır. Ona kaçma imkânını sağlayan iki olay cereyan etti. Bu iki olay onun gücüyle ilişkili şeyler değildi.

Hititler'in çeşitli uluslardan meydana gelen ordusunda ancak yumuşak bir disiplin vardı. Hitit vurucu birlikleri, Ramses'in ordugâhına girince, kesinlik kazanmış zafer görünümü karşısında, savaş sarhoşluğu ve ganimet hırsıyla kendilerinden geçtiler; kovalama durdu. Önlerinde kaçanların olduğu gibi bıraktığı çadırlar, araçlar, gereçler, silahlar ve içleri dolu nakliye arabaları vardı. Bunlara saldırdılar. Artık buyrukların etkisiz kaldığı disiplinsiz bir yağmacı

Birinci Amon ordusu karargâh kuruyor.

sürüsü olmuşlardı. Böyle bir sürü cesurca düzenlenmiş bir saldırıya uğrarsa, sonlarının kötü olması doğaldır.

Ansızın böyle bir saldırıya uğradılar. Bu saldırı paniğe uğramış Ramses birliklerinden gelemezdi. Herhalde deniz tarafından gelmişlerdi. Küçük, fakat disiplinli bir birlikti bu. Savaş alanında görünür görünmez durumu bir bakışta kavramış olacaklar ki, şiddetli bir saldırıya geçiyorlar ve Hitit'li yağmacıları dağıtıyorlar.

Bu küçük birliğin nasıl ve nereden geldiği bilinmiyor; genellikle bir öğrenci birliği olmaları ihtimali üzerinde durulmaktadır; aslında savaş görevleri olmadığı halde limanların birinde karaya çıkmış ve kendi kendilerine orduya katılma yollarını aramış olabilirler. Firavunun hayatını ve özgürlüğünü kurtaran bu birliktir; Ramses, "büyük" unvanını almışsa bunu her şeyden önce bu birliğe borçludur.

Ramses'in kuşatmadan kurtuluşunu saray şairi de bütün ayrıntısıyla anlatmaktadır. Ölçüyü kaçırın abartıları bir yana bırakılırsa, onun tavsirlerinden de öğrenilecek birçok noktalar var. Hikâyenin anlatım biçimi etkilidir; şairin kroniğine firavunun savaş sırasındaki kişisel davranışlarının tasviri de karışıyor, tanrısına seslenişleri, kendisini tehlikeyle başbaşa bırakarak kaçan sadakatsiz adamlarından acı acı yakınışları uzun uzadıya anlatıyor.

Savaşın en tehlikeli anını tasvir eden bölüm:

“Majesteleri muhafızlarıyla birlikte yapayalnız kalmıştı” diye başlar. “Ama aşağılık Hatti Prensi, ordusunun ortasında duruyor ve majestelerinin korkusundan bir türlü savaşa girilemiyordu.” Burada düşmanın akıllıca hareketi korkaklık olarak gösterilmektedir.

Hitit savaş arabaları Re ordusunu dağıttıktan ve aralarında firavunun iki oğlu da bulunan bozgun askerleri, Amon ordusu saflarını da altüst ettikten sonra, “Majesteleri babası Month gibi ortaya çıktı, bütün savaş süslerini takmış ve zırhını giymişti. Görünümü tıpkı gazaba geldiği andaki Baal¹ gibiydi. Majestelerini taşıyan büyük arabanın adı ‘Teb Zaferi’ydi, atları da Ramses’in has ahırındandı. Majesteleri hızla ileri atıldı, Hatti ordusunun üstüne saldırdı. Tek başınaydı, yanında hiç kimse yoktu.”

Burada anlatılanlara bakılınca, bu davranışın ölümü hiçe sayan kahramanca bir saldırı, bir umutsuzluk atılımı ya da akılsızca bir kaçış olduğu sonuçları çıkarılabilir. Şairin abartıları bu bölümde en yüksek düzeyine ulaşmıyor:

“Kral etrafına bakınca çıkış yollarının 2500 savaş arabasıyla kesilmiş olduğunu gördü, çepçevre çember olmuş duruyorlardı. Bu arabalarda aşağılık Hatti ülkesinin savaşçılarının yanı sıra, onlarla birlik olmuş ülkelerin, Aradus, Mese, Pedes, İrun, Kizvadna, Hareb, Ekeret, Kadeş ve Reke’nin savaşçıları da bulunmaktaydı. Bir arabada üç savaşçı vardı.”

O zaman firavun yüksek sesle yakınışa başlar ve şiir, bir yücelik kazanır. Şairin anlattıkları firavunun konuşmasıyla yer değiştirir:

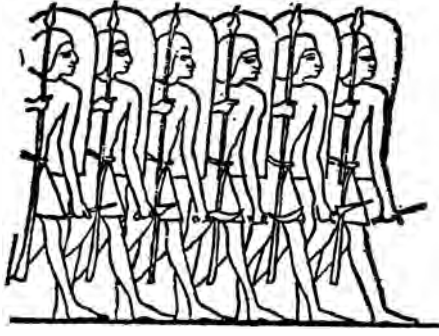
“Yanımda ne bir prens var, ne bir sürücü, ne bir piyade subayı ne de bir araba savaşçısı. Yaya askerim de araba savaşçıları da beni onların karşısında ganimet gibi bırakarak çekip gitti, onlarla savaşmak için hiçbiri durmadı...”

Sonra da tanrısına seslenir:

“Majesteleri şöyle dedi: ‘Ey benim babam Amon² şimdi ne olacak? Bir babanın oğlunu unuttuğu görülümüş müdür? Ben sensiz bir şey yaptım mı? Nereye gittiysem, nerede durduysam, bütün bunlar hep senin dileğine göre olmadı mı? Buyruklarına bir an için olsun karşı geldim mi? Senin için bu Asyalılar nedir ey Amon? Tanrıdan bile haberleri olmayan aşağılık zavallılar değil mi? Oysa ben, senin için nice nice anıtlar dikmedim mi? Ve senin tapınağını senin esirleriyle doldurmadım mı?... Ey Amon, ey benim babam, sana sesleniyorum! Burada tanımadığım yabancıların ortasında kaldım. Bütün ülkeler bana karşı birleşti. Bense yapayalnız kaldım. Yanımda kimsecikler yok. Askerlerim beni terk etti ve araba savaşçılarımdan hiçbiri arkamdan gelmedi. Ama ben sana sesleniyor ve

(1) Baal – İbranice “efendi” anlamına. Filistin’de yaşayan tarıma dayalı toplumların yer tanrısıdır. Boğa şeklinde tasvir edilir ve çok güçlü olduğuna inanılırdı. Bütün Önasya ülkelerini etkilemiştir. Yahudilik onun etkisini yok etmek için sürekli uğraşmak zorunda kalmıştır.

(2) Amon – Eski Mısır’ın döllenme ve bereket tanrısı. Koç başlı olarak tasvir edilir. Kökünde Teb sitesi tanrısı iken daha sonra güneş tanrısı Re ile birleşerek Amon Re adını almıştır.

II. Ramses'in yaya askeri

biliyorum ki, benim için milyonlarca yaya askeri yüz binlerce araba savaşçısı, on binlerce kardeş ve evlat bir gönül olup birleşeceğine, yalnız bir Amon benden yana olsun yeter. Nice insan bir araya gelse bir şey yapamaz, ama bir Amon her şeyden, herkesten daha güçlüdür... Ey Amon, beni dinle ve sana seslendiğim zaman yanıma gel... Bana elini uzattı, sevinçle sarsıldım; arkamdan seslendi: İleri! İleri! Ben seninleyim, ben, baban seninleyim! Elimi sana uzattım işte; ben yüz bin askerden daha güçlüyüm; ben zaferin tanrısı, kuvvetin sevdalısıyım!"

Kendini tanrı yapan birinin tanrısal seslenişidir bu. Gılgamış¹ ile Herkül² bu satırlarda birbirinin içinde erimektedir.

"Yitirdiğim yüreğimi yeniden bulmuştum, kalbim sevinçle çarpıyordu; ne istediysem, istediğim gibi olmuştu. Month gibiydim. Sağa atıldım, sola vurdum. Onların karşısında gazaba geldiği andaki Baal olmuşum sanki. Bir de baktım, çepeçevre beni kuşatmış 2500 savaş arabası atlarımın ayakları altında darmadağın olmamış mı? İçlerinden biri karşıma çıkıp da dövüşmek için elini bile kaldıramadı. Korkudan dilleri tutulmuş, kolları gücünü yitirmişti. Ne ok atabiliyor, ne de mızrak savuracak takati kendilerinde bulabiliyorlardı. Hepsini suya dök-

(1) Gılgamış – Mezopotamya'da, Uruk sitesinin efsane kralı. M.Ö. 3. binyıla ait Babil efsanesi onun adıyla anılır. Gılgamış efsanesi Ninova'da Asur Kralı Asur Banipal'in kitaplığında üç bin satır tutan 12 tablet halinde bulunmuştur. Gılgamış dev yapılı, çok güçlü bir kahramandır. Yaptığı işler zamanla Önasya ülkelerinde başka efsane ve destanlara konu olmuştur.

(2) Herkül (Herakles) – Grek efsane kahramanı. Kökende Dor-Akalar'ın yarı tanrısı. Olağanüstü gücü başlıca özelliğidir. Zeus, ona ölümsüzlük bağışladı, tanrıça Hebe ile evlendirdi. Zeus'un karısı Hera, çocuğu kıskandı, bebekken ona iki yılan yolladı. Herakles yılanları boğdu. Hera'nın kini geçmemişti; Herakles büyüyüp çocuk sahibi olduğu zaman onu delirtti. Bu yüzden Herakles, karısını ve çocuklarını öldürdü. Sonra duyduğu vicdan azabını gidermek için Mykenai kralının hizmetinde çok güç on iki işi başardı. Yarı insan yarı at Nessos'la teke tek dövüşüp öldürdü. Nessos ölürken Herakles'in karısına yarasından akan kanı toplamasını, bununla kocasının sevgisini güçledireceğini söyledi. Kadın da denileni yaptı. Herakles, Oikhalia'yı fethedip, oradan güzel İole'yi alıp gelince karısı büyülmüş kana batırılmış bir gömlek yolladı. Herakles gömleği sırtına geçirir geçirmez yanmaya başladı. Dayanılmaz acıya son vermek için Herakles bir odun yığını hazırlatıp, kendini alevlerin içine attı. Ölünce Olympos'a götürüldü, Zeus ile Alkmene adlı bir kadının çocuğudur.

tüm, timsahlar gibi ırmağa atıldılar. Birbirinin üzerine devriliyorlar, içlerinden kimi istersem onu öldürüyordum.”

Mısır şiiri burada Ramses’in sonunda sağlam bir taktik düşünceye vardığını doğruluyor: Firavun yeni kaçış denemesinde arkasını güven altına alabilmek için Hititler’in zayıf cephesi olan ırmak tarafına atılıyor. Mısır tapınak duvarlarında bulunan sonradan eklenmiş savaş tasvirleri, ırmağa düşen düşmanların nasıl boğulduklarını göstermektedir. Ancak bu tasvirlerle pek güvenemiyoruz.

Mısır tasvirlerine göre, “zavallı Hatti Prensi tirtir titreyerek ve şaşkınlıktan cılgına dönerek” askerlerinin başına gelenleri seyrediyor. İleri gelenleri yanına çağırıyor, birliklerini bir araya getiriyor. “Bin araba toplanmıştı, hep birden doğruca ateşin üstüne saldırdılar” (Yılanlı tacı ateş püsküren firavunun üstüne).

“Üzerlerine atıldım. Month gibiydim, bir anda ellerim onun elleri olmuştü. Kesiyordum, öldürüyordum. Biri yanındakine şöyle bağırdı: İnsan değil bu, bizim gibi biri değil. Sutekh’in ta kendisi, kollarında Baal’ın gücü var. Yaptıkları insan işi değil. Şimdiye kadar kimse askersiz, arabasız yüz bin kişiyi yenememiştir. Gelin, çabuk olun, kaçalım önünden; kaçalım da canımızı kurtaralım, kaçalım da soluk alalım. Bakın, yanına varmaya kalkışanın eli tutmaz, kolu kıpırdamaz oluyor. Karşıdan gelişini gören ne okuna davranabiliyor, ne kargısına.”

Buradan Ramses’in gerçekten cesurca bir atılımla kaçmayı başardığı sonucunu çıkarabiliriz. O zaman bir umut ışığı görmüş olmalı ki, subaylarını, maiyetini, askerlerini düşünmeye başlıyor, onları toparlama yollarını araştırıyor, yalnız bunu artık işe yaramayacak kuru emirlerle değil, onları yüreklendirerek, morallerini güçlendirerek yapmak istiyor:

“Haydi cesaret! Cesaret benim askerlerim! Zaferimi gördünüz, yapayalnız olduğumu da gördünüz. Fakat beni koruyan Amon’du, elini uzatmıştı bana. Ey araba savaşçıları, sizler ne kadar tabansızmışsınız, boş yere güvenmişim size. Ülkemdeyken kendisine iyilik ettiğim kimse yok mu içinizde? O zamanlar ben efendinizdim, sizlerse kullarım değil miydiniz? Her gün benim ekmeğimi yemez miydiniz? Oğulu, babanın malına sahip kılmadım mı? Ülkemde ne kadar kötü şey varsa hepsini kaldırmadım mı? Vergilerinizi affetmedim mi? Sizlerden alınmış ne varsa hepsini ve daha başka nice şeyleri sizlere geri verdim mi?... Kim bana bir dileğiyle gelse, her zaman hep, ‘Evet, yaparım’ demedim mi? Benim sizler için yaptığımı, askerleri için yapmış başka hükümdar daha var mıdır? Sizleri kendi evlerinizde, kendi kentlerinizde oturttum. Aynı şeyleri araba savaşçıları için de yaptım, birçok kentlerin yolunu onlar için de açtım... Ve, bir gün kavgaya girersem, onlar da bana karşı aynı davranışta bulunurlar sanıyordum. Ama görün işte! Hepiniz birden ne acınacak hallere düştünüz; ben dövüşe girdim, içinizden biri çıkıp da bana elini bile uzatmadı.”

Bütün bu parlak sözler belki Ramses’in yiğitliğini yansıtır, ama hiç de bir zaferi haber vermiyor:

“Askerlerimin ve araba savaşçılarımla işlediği suç o kadar büyük ki, dille anlatılır gibi değil. Ama gördünüz, zaferi Amon bana verdi, askerlerim ve savaş

arabalarım yanımda olmadığı halde yine de zafer benim oldu. Bütün uzak ülkelere zaferimi gösterdim, gücümü gösterdim, hem de bunu arkamdan gelen tek bir kumandanım, tek bir araba sürücüm olmadan yaptım... Benim arabamı süren Menna, dört bir yanımızın yığılma arabayla çevrili olduğunu görünce, yüreği korku ile dolup dehşet içinde elden ayaktan kesildi. Majestelerine şöyle dedi: 'Ey benim iyi efendim! Ey Mısır'ın güçlü hükümdarı, ey Mısır'ın büyük koruyucusu, kavga günüdür bu, ancak düşmanın ortasında yapayalnız kalmışsınız. Bak, ordu ile araba savaşçıları bizi terk etti. Niçin burada durup kalmak istersin? Kalırsak soluğumuzu kesecekler bizim! Bırak sağ salım gidelim buradan, kurtar bizi Ram-ses!'

Majesteleri, araba sürücüsüne şöyle diyor:

"Cesaretini topla benim sürücüm! Ben şimdi onların içine şahin gibi dalacağım. Onları öldürecek, kılıçtan geçirecek ve yere sereceğim. Bu ödleğlerin senin için bir değeri olmasın. Böylelerinden bir milyonu çıksa karşıma, benim benzim solmaz."

Majesteleri hızla ileri atıldı. Düşmanın içine daldı, sanki altı kez birden dalmış gibiydi:

"Gazaba geldiği anda Baal nasılsa ben de öyleydim, peşlerini bırakmadım, içlerine girip, ben de nicesini öldürdüm ve hiç yorgunluk duymadım.

O zaman askerlerim ve araba savaşçıları benim güçten yana Month gibi olduğumu görünce, teker teker yaklaştırmaya başladılar. Akşam üstü ordugâha sokuldular ve orada savaştığım bütün ulusları kılıçtan geçirilmiş ve kendi kanlarına bulanmış bir halde yerde yatar buldular; Hatti'nin bütün seçkin savaşçıları, krallarının bütün oğulları ve kardeşleri de onlar arasındaydı. Kadeş sahrasını beyazlara bürümüşüm (ölülerin beyaz elbiseleriyle) ve o kadar çoktular ki, aralarından yol bulunup yürünemiyordu.

Yaptıklarını görünce askerlerim adımları yüceltmek için yanıma geldiler; kumandanlarım gücümü övmek için geldiler, araba savaşçıları da adımları göklere çıkarmak için geldiler.

Yaşa, ey yüreği yiğitlikle dolu güzel savaşçı, askerlerini ve araba savaşçıları kurtardın. Sen Amon'un oğlu, sen gayretin simgesisin, Hatti ülkesini kudretli kollarıyla sen yıktın. Senin gibi yiğit savaşçının bir eşi daha yoktur, senin gibi savaş günü askeri için dövüşen bir kral daha yoktur. Korkusuz yüreğin var, göğüs göğüse kavgada en önde gidersin. Bütün ülkeler el ele verdi, sana karşı duramadı. Orduların önünde ve bütün dünyanın önünde zaferi sen kazandın – abartı değildir bu... Hatti'nin belini kırdın sonsuza dek!'

Majesteleri askerlerine, kumandanlarına ve araba savaşçılarına şöyle dedi:

"Ey benim kumandanlarım, askerlerim ve araba savaşçıları, dövüşmemekle büyük suç işlediniz... Beni düşmanın ortasında tek başıma bıraktınız, hepini-ze askolsun! Beni terk edip gittiğinizi herkes duydu... Ama ben yine de dövüş-tüm, nice nice ülkelerin milyonlarca askerini yendim, tek başıma yendim. Benimle birlikte yalnızca 'Teb Zaferi' ve 'Cesaret Huzurdur' adlı atlarım vardı, saf saf düşmanın ortasında yapayalnız kaldığım zaman yalnızca onlar bana yar-

dımcı oldu. Yeniden sarayıma döndüğümde onları her gün kendi ellerimle yedirip içireceğim, çünkü onlar bana yardım ettiler, bir de Menna, araba sürücüm...”

Bu şiirden çıkartılacak gerçek durum şu olabilir:

Firavun birliklerinin bir kısmını (belki de gerçekten kişisel yiğitliğiyle) toparlamayı ve ertesi sabah güneye çekilmeyi başarmış olmalıdır. Saray şairi ansızın deniz tarafından çıkagelip imdada yetişen birlik üzerinde pek durmuyor. Ramses'in ordusunun kalıntısıyla hızla güneye, Şam yaylasına kadar çekildiğinden bahseden kaynaklara – savaşın cereyan tarzı bir yana – güvenebiliriz. Kesin olan bir gerçek varsa, o da Ramses'in çok ağır kayıplar vererek canını güç bela kurtardığı ve adamakıllı hırpalanmış ordusuyla yurduna döndüğüdür. Bu bakımdan kendisi için değil zafer, en küçük bir askeri başarı daha söz konusu olamaz. Buna karşın bizim saray şairi yine meydanı boş bulmuş, anlatmaya devam etmektedir (Bu anlatılanlarla siyasal gelişimin geçireceği safhalar arasında nasıl zıtlıklar bulunduğunu daha sonraki sayfalarda göreceğiz).

Perişan hallere düşmüş zavallı Hatti Prensi, majestelerinin yüce adını överek dedi ki: *“Ey Re-Harahti, ey güç dolu Sutekh, ey Nut'un1 oğlu, Baal senin vücudundadır ve sen Hatti ülkesinin korku kaynağısın. Hatti Prensi'nin belini sonsuza dek kırdın.”* Bir elçiyle majestelerinin yüce adına hitap eden bir mektup yolladı... Mektupta şunlar yazılıydı:

“Sen Re'nin oğlusun, Re, senden çıktı ve bütün ülkeleri sana ihsan etti. Mısır ülkesi ve Hatti ülkesi, bunlar senin hizmetindedir ve ayaklarının altına serilmiştir. Bunları sana görkemli baban Re verdi. Ne olur, bizlere şiddet gösterme. Bak, senin kudretin çok büyük ve şimdi bütün ağırlığıyla Hatti ülkesinin üstüne çökmüştür. Kendi hizmetinde olanları öldürmen iyi bir iş midir? Dün yüz bin öldürdün, bugün yine gelersen, bizlere hiçbir şey kalmayacak. Ey kudretli kral, isteklerinde sertlik gösterme. Şefkat savaştan daha iyidir, bırak biz de soluk alalım.”

Saray şairinin dediğine göre, firavun bu mektubu (şaire göre geri çekiliş olmayan) geri çekiliş hareketi sırasında almıştır.

Bu uydurmacada en belirgin saçmalık özellikle “Mısır ülkesi ve Hatti ülkesi ayaklarının altına serilmiştir” cümlesinde görülüyor. Bu iki ülkenin ortaklaşa sınırında tek bir defa büyük çatışma olmuş, Mısırlılar hemen tersyüzü geri dönmüşler ve Hatti toprağından içeri bir adım bile atamamışlardı. Durum böyleyken Hitit Kralı Muvatallis (başkenti sınırdan 600 km. kuzeyde bulunduğu halde) ülkesini ne diye Ramses'in ayakları altına sersin?

Şair, kendisiyle de çelişkiye düşüyor; ama hiç umurunda değildir. Savaş tanrısı gibi gazaba gelerek firavunsal öfkesiyle yüz bin kişiyi yere sermesi anlatıldığında, savaş yeteneği yeterince övülmüş olmuyor mu? Böylece onda erdem ve cömertlikler kişileşiyor. Ancak az önce erdem olan şey, birdenbire

(1) Nut – Eski Mısır'ın insan şeklinde simgelenen gök tanrısı. Güneşin ve tanrıların anasıdır. Bütün yıldızlara hükmeder. Her sabah onları yutar ve her akşam yeniden doğurur.

kuşku uyandıran bir nitelik kazanıyor. Generallerini çevresine toplayarak Muvatallis'in mektubunu onlara bildiriyor, o zaman generaller şöyle cevap veriyorlar: *"Şefkat en güzel şeydir, ey kral efendimiz. Barış isteği hiçbir zaman cezalandırılmamalı. Aksi halde öfkelendiğiniz gün şanınızı yüceltecek kimseyi bulamazsın."* (Gerçekte her şey bu Mısır yazısında anlatılanlardan çok başka bir görünümde).

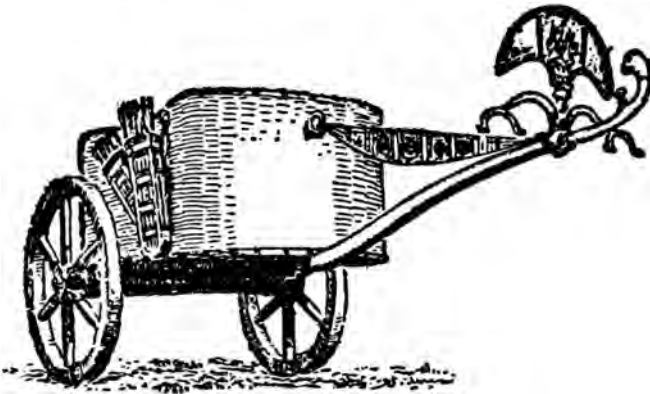
Bunun üzerine majesteleri, Hititler'in sözüne "kulak vermeye" yanaştı ve ordusuyla "güneye giderken onlara barış için elini uzattı".

Yenilmiş olan için uzatılan barış elini tutmaktan başka çıkar yol var mıdır? Bir yandan da ne olur ne olmaz diye kaçmaya devam etmektedir.

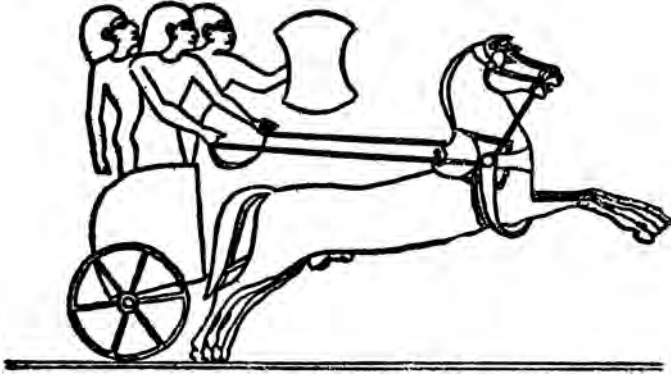
Büyük Ramses, Hitit Kralı Muvatallis'le bir dostluk antlaşması da imzalıyor.

Muvatallis'in kazançları ise şaşırtıcıdır. Zamanında da böyle şaşırtıcı bir izlenim uyandırmış olmalıdır. *Kadeş* savaşının doğrudan doğruya sonuçlarından biri, Bentesina'nın Mısır'a bağladığı Amurru ülkesinin Hitit krallığına geri verilmesi oluyor (Hitit zaferinin kesinliği için işte bir kanıt daha: Mısırlılar, nasıl oluyor da kendileriyle savaş ortaklığı kurmuş ülkeyi, zaferi kazandıkları halde kaybeden tarafa veriyorlar?) Muvatallis'in kardeşi ve olağanüstü bir kişiliği olan Hattusilis, öteden beri Hititler'e karşı olan Kaska ülkesine "kral yardımcısı" adıyla hükümdar oluyor ve Bentesina ile de gizli bir anlaşma yapıyor, kimse de buna ses çıkaramıyor.

Buna karşın Suriye ve Filistin'deki sınır ulusları Mısır topraklarına doğru talanlarını sürdürmektedir; bu duruma da ses çıkaran yoktur. Yeniden büyük bir hesaplaşmaya gidilmesini, yapılan dostluk antlaşmasının engellediği anlaşıyor. Nitekim Mısırlılar ile Hititler arasında önemli bir savaştan bahseden hiçbir belgeye sahip değiliz. Gerçi bazı çarpışmalar olmuştur, ama doğrudan doğruya Hititler'in yönetiminde bir ordudan söz edilmemektedir. Ramses çe-

Bir savaş arabasının varyasyonu. Araba oku tırpana benzer, ucunda süslü bir başlığı vardır. 70 cm. eninde dövülmüş bakırdan siperlik hem sürücüyü korur, hem de parıltısıyla düşmanın gözünü kamaştırıp korku salar.

Hitit savaş arabası

(19. hanedan zamanına ait bir kabartmadan)

şitli oymaklarla, çeşitli halklarla uğraşıp duruyor, fakat hiçbir zaman Hititler'le aralarında çizilmiş bulunan sınırdan, "Nehr-ül kelb"den¹ öteye bir adım bile atmıyor, Fenike toprağına ayak basmıyor. Durum günümüzde de bu ülkelerde pek farklı değildir; sıcak ve soğuk savaş halleri sürekli yer değiştirmektedir. Böyle durumlar her iki tarafın da ekonomik gücünü yıprattığından, genellikle yeniden kesin hesaplaşmalara yol açar. Son büyük hesaplaşma barışa dönüştüğü zaman bundan en kazançlı çıkan Suppiluliuma'dan sonra en önemli Hititli sayılan III. Hattusilis olmuştur.

Muvatallis'in ölümünden sonra oğlu Urhi-Teshub (Telipinus'un veraset yasasına göre) sıra kendinde olduğundan tahta çıkmıştı. Ancak güçsüz bir hükümdardı. Üstelik bir de amcası Hattusilis'in kılıcının hakkı olarak elde ettiği kral yardımcılığını kaldırmaya kalkışmış, bunun sonucu Hattusilis'in kendisini tahttan indirmesi olmuştu. Bu seferki taht gasbı, kralı öldürmeden gerçekleştirilmişti. Urhi-Teshub sürgün edildi. Tahtı gasbedenin hükümet etme biçimi de değişiktir, hileden çok bilgeliğe dayanıyor, işler zulümden çok hoşgörüyle yürütülüyor. Bu hükümdar her haliyle Suppiluliuma'yı hatırlatmaktadır. Gerçi tahtı kılıç zoruyla elde etmişti, ama başarılı bir generalden çok daha ötelerde bir kişiliğe sahipti. Bize bir de belge bırakmıştır; kendi tarzı içinde Eskiçağda gördüklerimizin en eskisidir; özellikle Hititler'in Indo-Cermen niteliklerini yansıtan ilginç yanları vardır.

Alman araştırmacı Anton Moortgat'a göre bu belge, "*en eski otobiyografi olarak tanımlanabilir; ayrıca tahta haksızca çıkışını haklı çıkarma çabasıdır. Yazılı anıtlar içinde Hititler'e özgü nitelikleri yansıtmaktadır; eski Doğu ilk kez bu yazıda kralın hayatıyla halkın hayatını mantıksal bir ilişki içinde göstermeyi başarmıştır; kendilerine ve yabancılara ait bir dizi önemli olay belirli bir görüş açısına göre anlatılmış, yani tarihsel düşünceye yönelik bir yetenek gösterilmiştir.*

(1) Lübnan'da ırmak. Beyrut'un kuzeyinde denize dökülür.

Bu tarihsel düşünce şüphesiz bugün dahi Indo-Cermen Batı ülkelerini, gelişim ve dünya görüşü bakımından Önasya ülkelerinden ayırt eden en önemli özelliktir.”

Gerçi daha önce Telipinus ve II. Mursilis de aynı doğrultuda özellikler taşıyan yazılar bırakmışlardı, ama Hattusilis, bunların hepsini aşıyor. Firavunun kendi kendini göklere çıkarmasını ve bütün öteki Doğulu hükümdarların aynı doğrultuda böbürlenmeyi töre haline getirmelerine karşılık, burada gerçek bir otobiyografi denemesiyle yüz yüze gelmekteyiz. Bu, elbette Batı ülkelerinin anladığı nitelikte bir “itiraflar” değildir; ama övünmeler değil, açıklamalar vardır, hak benimdi diye demagojiye sapılmamış, aksine, zorunluluklar üzerinde durularak yapılan taht gasbı olayından ötürü bir çeşit özür dilenmiştir. İktidarı ele geçirdikten sonra bu kral; Batı ülkelerinde sadece bir kriz sırasında Napolyon’da görülen, Doğu’da ise çok yaygın olan – soyunu doğrucu bir tanrıya dayandırma yoluna sapmıyor, aksine kendisinin bir tanrının “hizmetinde” bulunduğunu açıkça bildiriyor:

“Ve babam beni küçükken alıp tanrının hizmetine verdi.”

Hemen hemen Hristiyanca denilebilecek bir tevekküle kendini İhtar’ın iradesine bağlı hissediyor, yaptığı her şey onun eseridir.

“Ne zaman hasta olsam, bu derdimde hemen tanrısallığın hizmetini açıkça görürüm. Tanrıçam her zaman ve her yerde bana hep elini uzatmıştır. Kendisine böylesine bağlı bir adam olduğum için ve hep tanrıların gösterdiği yoldan yürüdüğüm için, hiçbir zaman insanların kötü davranışlarına eğilim göstermedim.”

Ne var ki (kral kardeşi Kadeş seferine çıktığı zaman) Bentesina’nın hazırladığı fesat hareketine gizlice katılmış olması bu sözlerine gölge düşürüyor. Ancak bu konuda söylentilerin yanlış aktarılmış olması da mümkün. Aksi halde kardeşine karşı bunca suçlamalar ve mahkeme soruşturmaları yapıldıktan sonra, Muvatallis’in kendisine en önemli görevleri vermesi onu ordugâh kumandanı ve savaş arabalarının başkumandanı yapması açıklanamaz. Muvatallis’in ölümünden sonra yasalara tam bir boyun eğiş gösteriyor ve gerçek vârisi tahta çıkarmak için çaba harcıyor. Ancak yeğeni kendisinin kazanılmış haklarına el atınca, onu kavgaya çağırıyor.

“Fakat ben onlardan ayrıldıktan sonra, sana karşı ne araba üstünde ne de sarayın içinde başkaldırmak gibi hiçbir aykırı davranışta bulunmadım; onlara da düşmanca tavır takındım; sense bana karşı kavgaya başlıyorsun. Ve sen büyük kralsın, bense bana bıraktığın tek kalede kralım, bu kalenin kralı olarak da tek başımayım. Haydi davran! Bizim için kararı İhtar ile fırtına tanrısı Nerik versin!”

Hitit prenslerinin, Önasya’da bir benzeri bulunmayan biçimde kendilerini ve eylemlerini tarihsel olaylarla nedensel ilişkiler içinde görmek yeteneği, hasımlarına karşı diplomatik durumlarda güç kazanmalarını sağlamış olmalıdır; başarılı antlaşmalar politikası bunu doğruluyor. Gerçekten her çeşit hukuksal

(1) İhtar – Önasya’nın en büyük tanrıçalarından biri. Sümerler’in tanrıçası Venüs yıldızının Mezopotamya din sisteminde aldığı yeni kişiliktir. Babil’in en büyük tanrısı, göğün tanrısı Amun’un karısı ve ve güneş tanrısı Şamaş’ın kız kardeşi sayılmıştı. Aşk ve savaş tanrısıdır.

*Devrilen atlar, öldürülen insanlar. Hititler savaş arabalarıyla
Büyük Ramses'in çadırı ordugâhını çigniyorlar.*

düşüncenin belirtisi ve sağlam bir adaletin temeli olan bu nedensellik anlayışını, yalnızca eski Doğu'nun Hitit metinlerinde görüyoruz. III. Hattusilis'in yıllarca süren sınır savaşlarından sonra II. Ramses'le yaptığı antlaşma bu niteliktedir; yalnızca bu barış eylemi değil, büyük bir politik anlaşmanın ilk model örneğidir; günümüze kadar gelmiş ve ikinci nüshasıyla da doğrulanmış yazılı belgelerin en eskisidir. Mısır nüshasını bilen Winckler'in *Boğazköy*'de bir kil tablette, büyük bir hayretle okuduğu bu antlaşmadır.

Antlaşma M.Ö. 1280 ve 1269 yılları arasında yapılmıştır (Kesin tarih henüz Mısırbilimcilerle Hititbilimciler arasında tartışma konusudur); yeni kronolojiye göre Ramses'in M.Ö. 1301'de tahta çıktığı göz önüne alınırsa, bu durumda Ramses'in hükümdarlığının 20. yılına rastlıyor demektir.

Antlaşmanın aslı gümüş levhalara kazılmıştır. (Bu levhalar kaybolmuştur.) Hiyeroglifle yazılmış Mısır nüshası Karnak ve Ramesseum tapınaklarının duvarlarında bulunmaktadır. Bu antlaşmanın bir garip özelliği, sadece iki dilde değil, iki ayrı tarzda kaleme alınmış olmasıdır. Gerçi her nüshada karşı tarafın maddelerinin çevirisi vardır, ancak formülleştirmeler tarafların arzuları ölçüsünde değiştirilmiştir. Çivi yazısıyla kaleme alınmış nüsha bütünüyle ele geçmemiştir, sadece 14. maddeye kadardır (Bu madde Mısır nüshasının 17. maddesine uyum göstermektedir). Mısır metni 30 maddedir ve antlaşmaların yazıldığı gümüş levhaların tasviriyle bitmektedir.

Hattusilis'in elçileri antlaşmanın bir taslağıyla Mısır'a gelmişler. Mısır metni her zamanki gibi politik ilişkileri tek taraflı yorumlayarak, 21. yılda (Ramses'in 21. hükümdarlık yılı) Tybi ayının 21. gününde firavun, Nil deltasında yeni kurulmuş şehrin Ramses sarayında bulunurken, Hitit elçileri Tarsehub ile Romese'nin "majeste Ramses'ten, sınırlarını dilediği her ülkeye

Kolları bağlanmış bir Hitit prensi

uzatmış (ama Hitit ülkesine ayak bile atama-
mış) kralların bu en güçlüsünden barış dile-
mek için geldiklerini” anlatır.

Antlaşma Doğu ülkelerinde öteden beri ge-
lenek olduğu üzere büyük sözlerle başlar, an-
cak bu sefer büyük sözler iki taraf için de eşit
ölçüde kullanılmıştır:

“Bu antlaşmayı, Hatti’nin kudretli büyük
hükümdarı Suppiluliuma’nın torunu, Hatti’nin
kudretli büyük hükümdarı Mursilis’in oğlu,
Hatti’nin büyük Hükümdarı, kudretli Hattusi-
lis, Mısır’ın kudretli büyük hükümdarı I. Ramses’in torunu, Mısır’ın kudretli
büyük hükümdarı I. Sethos’un oğlu, Mısır’ın kudretli büyük hükümdarı II.
Ramses için gümüş bir levha üstünde yaptı; barış ve kardeşlik için yapılmış iyi
bir antlaşmadır; ikisi arasında barışı sonsuza dek kurmuştur.”

Bu dili çetrefil uzun antlaşmayı sonuna kadar okumanın bir gereği yok.
En önemli iki noktası şunlardır: Her iki taraf bundan böyle fetih amacıyla se-
fer açmayacaktır. Her iki taraf bir savunma birliği kuracaktır.

Ama bizi asıl şaşırtan madde, siyasal mültecilerin durumunu ele alan son
bölümdedir. Burada üç binyıldan fazla bir zaman önce saptanan ilkeler hâlâ
güncelliğini korumaktadır:

“Eğer bir adam – ya da iki, ya da üç adam – Mısır ülkesinden kaçır ve Hat-
ti’nin büyük hükümdarına gelirse, Hatti’nin büyük hükümdarı, onu tutacak ve
Mısır’ın büyük efendisi II. Ramses’e geri yollayacaktır. Ama Mısır’ın büyük
efendisi Ramses’e geri verilen kimse hakkında suçundan dolayı soruşturma açıl-
mayacak, evine ve karısına ve çocuklarına zarar verilmeyecek, kendisi öldürül-
meyecek, ne gözleri, ne kulakları, ne ağzı, ne de ayakları incitilmeyecek ve her-
hangi bir cürümle suçlanmayacaktır.”

Aynı hükümler Ramses’e sığınacak Hitit mültecileri için de konulmuştur.

Bitiş cümlesi de bu antlaşmaya yaraşır bir ağırlıktadır:

“Burada söylenmiş ne varsa hepsi, Hatti ülkesi için de ve Mısır için de bu gü-
müş levhada durmaktadır. Bunlara her kim uymazsa Hatti ülkesinin bin tanrısı
ile Mısır ülkesinin bin tanrısı onun evini, ülkesini ve kullarını mahvetsin!”

Şüphesiz bu sözün teshir edici büyüğü değil, gerçekçi politika yolunda Hi-
titler’in sağlam tutumu, antlaşmanın “kâğıt parçası” haline düşmesini engel-
lemiştir. Bu antlaşma Önyasya uluslarına yetmiş yıl süreyle barış getirdi. Dün-
yada ise yetmiş yıl süreli barış çok ender görülmüştür.

EN İYİ ANTLAŞMA ancak tarafların iyi niyetiyle varlığını sürdürebilir. Pak-
tın yapılışından on yıl sonra iki ülke arasındaki dostluk alışılmamış bir mü-
hürle perçinlendi.

Ramses, Hattusilis’in büyük kızıyla evlendi.

Bu kızı da ötekiler gibi alıp haremine koymuş olsaydı, üzerinde durmaya değer ilginç bir olay meydana gelmezdi. Ama firavun onu başkadınlığa yükseltti. Bu evlenme büyük barış antlaşmasının bütün ulusların gözü önünde bir defa daha tantanalı gösteri halinde ilan edilmesine vesile olmuştu. Ayrıca o zamanki Eskiçağın “üç büyükler”inden ikisinin yüz yüze gelmesini de sağlamıştı. Birçok şey bu evlenmede ağır basan tarafın Hititler olduğunu gösteriyor; o halde bu evlenme bilinçli bir politik yakınlaşmaydı.

Abu-Simbel’de bir dikilitaşın üstünde Hitit prensesinin gelişini gösteren bir tasvir vardır. Burada II. Ramses, yanında Ma’atnefrure (gerçek Re’nin güzelliğidir) adını almış bulunan kral kızı ile babası Hitit Kralı III. Hattusilis oturmaktadır.

Tasvirdeki yazılardan birinin çevirisini yakınlarda Siegfried Schott yaptı. Burada Mısırlı’nın olayı kendine göre yorumlayışı ilginçtir: “II. Ramses’in Hatti ülkesini yenilgiye uğratmasından sonra, bunlar yoksulluk ve korku içinde yaşıyorlardı. Hititler’in büyük kralı, Ramses’e kızını yolladı.”

Bir firavun yoksulluk içinde ve kendisinden korkarak yaşayan bir ülkeden gelen bir prensesi böyle törenle karşılar mı? Prensese tantanalı bir törenle alıp gelsinler diye koca bir orduyla yığınla soyluyu göndermiştir:

“Majestelerine haber verildi:

Bak, Hatti’nin büyük kralı ne yapmış.

Büyük kızını getiriyorlar sayısız armağanla

Öyle değerli öyle çok ki armağanlar

Oturdukları yeri kaplıyor.

Kral kızları ve Hatti prensleri taşıyor onları.

Nice dağları, nice sarp geçitleri aştılar

Ve majestenin sınırına vardılar

Onları karşılamaya soylularınla bir ordu göndermelisin.”

Firavun şaşırmış görünüyor. Oysa haberi vardır. Çünkü nasıl bir kabul göreceğini önceden kesinlikle bilmeden Hatti kralının kızını yola çıkarmış olması elbette imkânsızdı. Özellikle şu satırlar inisiyatifin Hatti’de olduğu kanısını güçlendiriyor:

“Majesteleri duyunca bu olağanüstü olayı

Sevince garkoldu, neşeyle doldu sarayın efendisi.

Böylesi Mısır’da görülmuş şey değildi.

Bir orduyla soylularını gönderdi

Hemen karşılaşınlar diye prensesi.”

Arkasından Ramses, gelin alayına güzel havalar nasip etsin diye yabancı ülkeler tanrısı, babası Seth’e¹ dua eder:

(1) Seth – Eski Mısır’ın çöl, fırtına, yağmur ve kuraklık tanrısı. Kökünde Yukarı Mısır’ın koruyucu tanrısıdır. Daha sonra “yabancı tanrı” olarak Mısır’ı istila eden Hiksoslar’ın ve Asyalıların tanrısı sayılmıştır. Uzun kulaklı bir hayvan halinde tasvir edilirdi.

“Kes artık yağmuru, fırtınayı ve kar yağdırmayı...”

Babası Seth de bütün bunları kesti.

Yazı bu sefer de alayı düpedüz bir harika olarak tasvir eder:

“Hatti birlikleri, okçular ve süvariler vardı,
Hatti ülkesinin bütün yiğitleri
Birlikte yiyorlar, birlikte içiyorlardı.
Kardeş gibi bir gönül olmuşlar,
Kimse kimseye kin beslemiyordu.
Aralarında yalnızca barış ve dostluk vardı.
Sanki onlar da Mısırlı olmuşlardı.
Bütün ülkeler, alayın geçtiği yerlerin prensleri
Hatti’nin yiğitlerini
Firavunun ordusuyla birlik olmuş görünce
Şaşırdılar, gözlerine inanamadılar.
Neredeyse bayılacaklardı.
Bu prenslerden biri ötekine şöyle dedi:
Majestelerinin dediği gerçekmiş
Ne kadar büyük olduklarını şimdi kendi gözlerimizle
Gördük, anladık.”

Buradan gelin alayının sınır uluslarınca siyasal bir mucize olarak değerlendirildiği sonucu çıkıyor. Derken tantanalı alay, Ramses’in şehrine varıyor:

“Hatti’nin büyük kralının kızını
Mısır’a gelen kızını
Majestelerinin huzuruna götürdüler.
Ardından sayısız armağanlar geliyordu.
O zaman majesteleri, prensesin yüzüne baktı,
Ve onun çok güzel
Bir tanrıça kadar güzel olduğunu gördü.
Gözleri kamaştı, harika bir kızdı bu,
O güne kadar görülmemiş bir mucizeydi bu,
Böylesini kimseler kulaktan kulağa duymamış
Böylesini atların hiçbir yazısı kaydetmemişti.”

Ve son söz bu evlenmenin siyasal meyvesini açıkça tanımlıyor. Son cümle, Mısırlı yazarın majeste kralın önünde mahcup eğilişidir:

“Eğer şimdi bir adam ya da bir kadın
İşi düşer de Suriye’de gezer
Ve Hatti ülkesine kadar giderse,
Yüreğinde hiçbir korku taşımayacaktır.
Çünkü majestelerinin kudreti öylesine büyü müştür.”

HİTİT İmparatorluğu'nun doruk noktasından aşağıya doğru inişi bu barış antlaşmasıyla başlar. Antlaşma etkili olmuş güvenlik sağlamıştı, ama güvenlikle birlikte büyüklük de kaybolmuştu.

Ganimet düşkünü Asur kralları sınırlara dayanıyor. Batı yöresindeki bağlı kralların en sadıklarından biri Madduvattas, birden yeni güçlerin kokusunu almış olacak ki, birlikten ayrılıyor. Arzava ülkesi beklenmedik bir güç kazanıyor, Ahhiyava (belki de gerçekten ilk Grekler olan Akalar) Batı'da tehdit edici bir tehlike oluyorlar.

Suppiluliuma'nın örgütlediği ve yüz yıl sürmüş olan büyük devlet, iki nesil ömrü içinde eriyiveriyor, özellikle IV. Tudhaliyas'ın (M.Ö. 1250-1220) ve IV. Arnuvandas'ın zayıf ellerinde. İkisi de ne Hattusilis'in yapıcı barış politikasını sürdürabiliyor, ne de diplomasi yoluyla kaybettiklerini kılıç zoruyla geri almayı başarabiliyor.

Büyük bir imparatorluğun böyle ansızın yıkılışı esrarlı bir olay gibi görünür. Oysa bu esrarın çözümü basittir. Çünkü, yeni bir uluslar göçü olmuştur. Bu olayın bir imparatorluğun çöküşündeki hızlılığı açıklayamayacağı ileri sürülürse, buna Avrupa'da son 150 yılda, Immanuel Kant'tan beri "zaman ve mekân" üzerinde hayli düşünülmekle birlikte, "tarihsel zaman ve tarihsel mekân" kavramlarının kendi görece değerleri içinde henüz yeterince incelenmediğini belirterek karşı çıkabiliriz. Sözügelisi bizler İngiliz politikacısı Sir Winston Churchill'in çağdaşı olarak onu M.S. 20. yüzyılın önemli, hatta en önemli politik kişiliği olarak değerlendirecektir. Acaba ilerde onu nasıl değerlendireceklerdir? Hayatını inceleyecekler ve onu gençliğinden itibaren İngiliz imparatorluğunun yıkılışında etkin rol oynamaktan başka hiçbir eylemi bulunmayan bir kimse olarak tanımlayacaklardır.

Biz tekrar konumuza dönelim. Arnuvandas'tan sonra kısa bir süre bir Suppiluliuma'nın daha hükümdar olduğu anlaşılıyor, hatta bir Tudhaliyas daha geliyor.

Ama kesin olan bir şey varsa: M.Ö. 1190'larda Hattusas'a yangın meşalelerinin düştüğüdür. Yeni bir uluslar göçü Anadolu toprağını sarmıştır. Bu sefer Batı'dan geliyor ve gücünü yitirmiş Hitit İmparatorluğu'nu çiğneyip geçiyor. İlk gelenler Misyalılar ve Frigyalılar olmalıdır. Medinet Habu Tapınağı'ndaki Mısır yazıtlarında bunlara "deniz ulusu"¹ adı veriliyor:

"Hatti'den başlayarak, hiçbir ülke onlara karşı duramadı."

(1) Deniz ulusu – M.Ö. 13. yüzyılda Kuzey Avrupa'dan başlayan bir göç dalgası, Kuzey Denizi bölgesinde yaşayan oymakların güneye doğru ilerlemesine yol açtı. Avrupa'nın içlerinde iki kola ayrıldılar, bir kol İtalya'yı, öteki kol Balkanlar'ı çiğnedi. İtalya'dakilerin bir kısmı Libya'ya geçerek Mısır'a saldırdılar. Balkanlar'a gelenlerin bir kısmı Anadolu'yu çiğneyip Suriye ve Filistin'i ele geçirdiler. Bunlar da Mısır'a saldırdılar. Mısır'ı ele geçiremediler, ama öylesine hırpaladılar ki, firavunlar devletin yıkılışını hızlandırdılar. Filistinliler'in bunların soyundan geldiği sanılıyor. Mısır'da, Medinet Habu yazıtları deniz ulusuyla yapılan savaşları uzun uzadıya anlatır. Bu göçte Önasya ülkelerinin siyasal dengesi altüst olmuştur.

Hattusas'ı yıkan ve besbelli şehir yağmalandıktan sonra başlayan yangın herhalde çok büyük çapta olmuştur. Kazılarda yapılan gözlemler kale, tapınak ve ev duvarlarının günlerce, belki de haftalarca yangın içinde kaldığı kanısını uyandırıyor.

Bu yangınla yalnız bir başkent sönmedi (o tarihten günümüze kadar 3145 yıl boyunca burası bazen kasaba haline gelebilmiş, ama çoğu zaman köy olarak kalmıştır), aynı zamanda yalnız *Kültepe* ve *Alacahöyük*'teki diğer büyük şehirler yıkılmadı, bütün "Hitit İmparatorluğu" tarihten silindi.

Biz burada Hitit İmparatorluğu'nun keşfinin tarihini yazmaya çalıştığımızıza göre, arkeologların bakış açısına öncelik tanımak zorundayız. Bu konuda büyük İngiliz arkeoloğu Sir Leonard Woolley'in bize ilkin garip gelen iki sözü hemen akla geliyor. Diyor ki:

"Her şey kazı yapanların arzusuna göre olsaydı, bütün eski başkentlerin günümüzce püskürmeye geçireceğimiz bir yanardağın külleri altında kalmasını isterdik." Sonra şunu ekler: *"Böyle bir yanardağ bulunmadığı zaman da, arkeologların bakış açısına göre bir şehrin başına gelecek en iyi durum, güzelce yağmalanıp ateşe verilmesidir."*

Woolley'in bu sözleri aslında göründükleri kadar insanlık dışı değildir. Arkeologların karşısına çıkan hep yangın, yağma, toptan öldürme, cinayet izleridir, hep vahşet belirtileridir. İnsanlık tarihi bu gibi olaylardan yana alabildiğine zengindir. Bu olgular sadece olduğu gibi alınırsa bunlardan kesin bir gerçeğin saptanmasına geçilebilir; bu gerçek Pompei ve Herkulaneum örneklerinde olduğu gibi, kısa bir süre içinde lav ve sünger taşıyla kaplanmak şeklinde gelen çabuk ve kesin ölümün, zamana dayanmak bakımından yavaş yavaş kemirilerek gelen ölümden daha iyi koruyucu olduğudur. Hızlı yıkılış mumyalanmak gibi bir sonuç doğurur, yok etmez.

Ancak bir yangının böylesine etki yapmış olması ilk bakışta anlaşılmasa gibi görünüyor. En şiddetli yağın felaketinin bile, hiçbir zaman bütünüyle büyük bir şehri yıkamadığı bir gerçektir. Taş yapılar, kaya duvarlar, surlar ve buna benzer şeyler kısmen ayakta kalıyor; tuğla yapılardan da hemen her zaman en azından temelleri bulabiliyoruz. Bu durumda olduğu gibi terk edilen büyük bir şehire oranla çok daha fazla kalıntı varlığını sürdürüyor. Terk edilen şehir ise rüzgârın, havanın ve kumların kazımasıyla yavaş yavaş yok olmaya yüz tutuyor ve sonunda bir zamanlar neden var olmuşsa, ona dönüşüyor: Toza toprağa...

Nitekim bir yangında yıkılan Hattusas'da yorumlanacak nitelikte pek çok şey arta kalmıştı. Bunları meydana çıkarmak ikinci *Boğazköy* kazısını yapan Alman Kurt Bittel'in başarısı oldu. Hugo Winckler sadece kil tabletlerin kazısını yapmıştı. Bittel de aynı şekilde tabletler bulmuştu, ama öte yandan birinci Winckler kazısında direktör yardımcısı olan Otto Puchstein'in inceleme yaptığı alanda da çalışmasını sürdürmüştü; şehirle, şehrin kuruluşu ve yayılım alanıyla, kalenin, tapınakların mimarisiyle ve arşivle ilgilenmişti.

Bu konuda daha derinlere, eski *Boğazköy* yerleşme alanının tarih öncesi

çağ tabakalarına da el atmıştı, ancak bunlar tarih öncesiyle değil de, kültür tarihiyle ilgilenen kitabımızın kapsamına girmemektedir.

Şimdi Hitit halkının en parlak çağında hayat tarzı hakkında, bugünkü imkânlarımızın elverdiği ölçüde bir yoruma girişmek niyetindeyiz. Özellikle de büyük imparatorluk yıkıldıktan sonra Hitit halkının yaşamasını ve etkilemesini sürdürmesi gibi hayret uyandıran bir gerçeğe yöneleceğiz. Ancak bunlara başlamazdan önce Bittel'in kazılarına kısaca bir göz atmamızda yarar vardır.

Şehir ve Ülke – Halk ve Töre

HATTUSAS'DA en verimli kazıları Bittel yönetti; çalışması on yıldan fazla sürmüştü. Bu çalışmayı, hikâyelere kaynak olacak bir yanı var mıydı? sorusuna göre ele alırsak, Bittel'in kazılarının sabırsızca davranışlara asla yer vermeyen, sürekli bilimsel koşullara uygun biçimde yönetilmiş ve hayranlık uyandıracak derecede sağlam çalışmalar olduğunu görürüz. Bu çalışmalarla elde edilenleri bir bir sıralamaya kalkarsak, Hititbilimin tümü hakkında bilgi vermeye çalıştığımız bu kitabın sayfalarından çok daha fazla sayfayı dolduracaktır. Bu sayfaların her biri de uzmanlar için ayrı birer heyecan kaynağı olurdu.

Bugün Anadolu'dan Mezopotamya'ya kadar hemen her yerde düzenli, modern bir kazı aynı görünümündedir: Kavurucu bir sıcak altında küfeleri sürükleyerek, el arabalarını iterek, miskince hareketler yapan yerli işçiler, hasır ya da mantar şapkalı, ellerinde çelik metreler ve fotoğraf makineleriyle oraya buraya koşan adamlar. Etrafta çoğu kez birkaç duvar kalıntısından fazla bir şey yoktur; işin acemisine hiçbir şey söylemeyen garip geometrik figürler orada burada yatmaktadır. Sık sık heyecanlara neden olan yeni bilgileri gösterecek herhangi bir belirtiden eser yoktur; bu bilgiler yavaş yavaş uzman kişinin kafasında erginleşmektedir.

Yine de ilk kazının başlaması yalnız komik değil, aynı zamanda tehlikeli bile sayılacak bir notla günlük defterine kaydedilir.

Kurt Bittel 1907'de Württemberg'in küçük bir şehri olan Heidenheim'de doğdu. Heidelberg, Marburg, Viyana ve Berlin'de arkeoloji, tarihöncesi çağ ve Eskiçağ tarihi öğrenimi yaptı. 1930'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden bir gezi bursu alarak ilkin Mısır'ı dolaştı, sonra da Türkiye'ye geldi. 1931 Nisan'ında İstanbul'da Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün buradaki şubesinin müdürü Martin Schede ile karşılaştı; müdür, kendisini *Boğazköy*'e davet etti, şöyle bir göz atıp döneceklerdi; oysa bu daha sonra bir kazıya dönüşecek bir göz atış oldu. Bittel 23 yaşındaydı ve gönlü bir şeyler yapmak özlemiyle doluydu. Daveti kabul etti ve böylece hayatının görevini bulmuş oldu. Dokuz yıl süreyle burada kazılar yaptı, aralıksız kesiksiz, ta İkinci Dünya Savaşı çıkıncaya kadar. Bugün de yine her yılın birkaç haftasını eski Hitit başkentinin yıkıntıları arasında geçiririz yapamaz.

Kazı başlangıçta sadece bir kontrol kazısı olarak düşünülmüştü. Bir yıl içinde Winckler-Macridy araştırmasının eksiklikleri, her geçen gün biraz daha belirgin biçimde ortaya dökülmeye başladı. Bittel bu konuda daha sonra birkaç olguyu yayınlamış, fakat nazik davranmış, hiçbir yoruma gitmemiştir. Ancak saklanamayacak bir durum vardı: Bilimsel açıdan Winckler-Macridy kazısının baştan savma bir çalışma olduğu saptanmıştı. Bu baştan savmalıklara burada sadece iki örnek vereceğiz: “Yamaçtaki bina” denilen yerde Macridy (herhalde 1911’de olacak, zira böyle tarihler bir kez olsun kaydedilmemiştir) bütün duvar boyunca bir sürü sondaj yaptırmış, sonra kazıyı yarıda bırakmış ve konuyla ilgili tek satır bir not bırakmamıştır. Ne yaptı, ne gördü, ne çıkardı bilinmiyor. İkincisi bir mektup sayesinde öğreniliyor. Buranın doğu kesiminde “demir işçiliğini gösterir kalıntılar”, yani buradaki kalıntıların en ilginçini bulmuş, ne var ki bununla da ilgili ortada ne bir resim, ne bir not vardır.

Yeni kazının masrafları, seksen yaşındaki James Simon ve şerefine kurulmuş bir vakıf tarafından karşılanmıştı, bu zat bilim hamisi ve arkeoloji meraklısı bir Yahudiydi ve Yahudi düşmanı Winckler’in yirmi yıl önce Hattusas’da ilk kazıları yapmasını sağlamıştı. Bittel ile Schede, Chicago Üniversitesi adına Alişar Höyük’te¹ kazı yapan Kont von der Osten’e uğradıktan sonra, 1 Eylül 1931’de Boğazköy’e geldiler. Winckler, Macridy, Puchstein ve Curtius’a evini açmış olan aynı adamın, *Ziya Bey*’in konuğu oldular.

Dulkadiroğulları² soyundan gelen Bey, bu arada altmış yaşına varmıştı. Yine konağında oturuyordu. Konak iki katlı üç binadan oluşmaktaydı, ailesi ve akrabaları için haremlik, konuklar için selamlık ve hizmetçilerin kaldığı mut-fak. Bey, geçen zaman içinde dünyanın değiştiğini bir türlü kabule yanaşmıyordu. Eskiden olduğu gibi büyük feodal bey, sekiz yüz köylünün malına ve canına hükmeden efendi kişiliğini sürdürmek istiyordu. Bu arada Türkiye’de Cumhuriyet yönetimi kurulmuş, değişiklikler olmuştu. Bey’in yine de eski kafaya gitmesi nedeniyle doğan bir anlaşmazlığa Bittel kısa bir süre sonra tanık oldu.

Gerekli işçileri toplamak Ziya Bey için hiç de güç olmadı. Bu sırada gülünecek bir olay da cereyan etti. İşçiler toplanmış, Bittel de onların karşısına ilk kez çıkmıştı. Kendisine merakla bakan işçi kalabalığı karşısında selam yerine geçecek bir jest, herhangi bir söz aranırken (o sırada tek kelime Türkçe bilmiyordu), işçilerden biri öne çıktı, esas duruşa geçti, sonra da güzel bir Berlin Almancasıyla gürül gürül haykırdı: “Günaydın yüzbaşım!”

Bu adam Birinci Dünya Savaşı’ndan bir Alman alayıyla Romanya cephesinde dövmüş eski bir askerdi.

Gelişlerinin beşinci gününde – üçüncü gün mimar ile fotoğrafçı gelmişti – kazı Hattusas Kalesi’nde başladı. İlk gündeliklerin ödendiği gün işçiler ayaklandı.

(1) Yozgat’ın 45 km. güneydoğusundadır.

(2) 1339-1521 arasında Maraş bölgesinde egemen olmuş bir beylik hanedanı. İlkın Mısır Mem-lukları’na, sonra da Osmanlılar’a bağlı oldular.

Ne olmuştu?

Ziya Bey yalnız işçileri toplamakla yetinmemiş, lütfedip gündeliklerin ödenmesi işini de üzerine almıştı. Ancak yine lütfedip 30 kuruş olan gündeliklerin bir kısmını kendi cebine atmıştı. Bu davranışında herhangi bir art niyet aranmasın; bunu feodal bey olarak en doğal hakkı sayıyor, adamlarına ait olan şey, bana da aittir ilkesini güdüyordu.

Ne var ki ülkede toplumsal ve siyasal düzen hayli değişmiş bulunuyordu; bu para olayı *Boğazköy*'ün yüz evinde birden konuşulmaya başlanmış; işçiler taşlarla silahlanarak Bittel'in çadırına yürümüşlerdi. Bittel ise dil bilmediği, dolayısıyla ayaklanmanın nedenini kestiremediği için jandarmayı imdada çağdırmaktan başka bir şeyi akıl edememişti.

Durum gerçekten çok nazikti: Bittel, ayaklanmanın nedenini öğrenince, durumu derhal düzelterceğine dair söz verdi. Bu dünyayı artık anlamaz olduğunu söyleyen Ziya Bey'le kısa ve sert bir tartışma oldu. Sonra da her şey tatlıya bağlandı; gündelikler 50 kuruşa yükseltildi ve artık Ziya Bey'in aracılığıyla değil, her işçinin doğrudan doğruya avucuna sayılarak ödenmeye başlandı.

BİRİNCİ KAZI, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, sadece kontrol kazısı olarak planlanmıştı. Fakat kısa bir süre sonra, daha önce Winckler'in elden geçirdiği bu topraklarda talih kazı heyetinin yüzüne gülüverdi, bir kil tablet arşivi bulunmuştu. İlk anda çıkarılanlar 350 kadar çivi yazılı tabletti; hepsi hem Akadça ve hem Hititçe'yle yazılmıştı: Her iki yazı da okunur nitelikteydi; birincisi geçen yüzyıldan beri okunan Akadça, ikincisi Hrozný'nin çözümlemesinden beri okunur hale gelmiş Hititçe'ydi.

Artık böyle bir buluntudan sonra kazıyı sürdürmek bir zorunluluk olmuştu. Fakat o sırada Berlin'de Danat-Bank iflas etti. Alman ekonomik bunalımının en yüksek noktasına eriştiğini gösteren bir işaretti bu. Kazı heyeti birdenbire parasız kaldı. Üç bin markla işe başlamışlardı; Arkeoloji Enstitüsü'nün kendi imkânlarıyla sağladığı bin markla da işi sürdürdüler. Başlangıçta çok büyük para sıkıntısı çekilerek yapılan ve İkinci Dünya Savaşı çıkıncaya kadar Bittel tarafından yönetilen bütün kazılar hep başarılı oldu.

Boğazköy'de daha önce çalışanların aksine Bittel yalnız bir şeyle ilgilenmedi. Belirli bir şeyin ardına düşmedi. Burayı bütünüyle tanımak istiyordu, araştırmalarını da buna göre yürüttü. Her şeyi bizzat yapmak isteme gibi hırsları yoktu. Uzmanları, mühendisleri, mimarları yardıma çağırdı. Çalışmasının yayın yoluyla değerlendirilmesi sırasında biyoloji, zooloji, kimya gibi başka alanlardan uzman kişilere danıştı; böylece tek başına arkeolojinin güç yetiremeyeceği ayrıntıların da sağlıklı açıklamasını sağladı.

Bu yoldan başkent Hattusas'ın tarihsel oluşumunun tablosunu çizmek imkânı da yavaş yavaş elde edilmişti. Zamanın akışı içinde beş kültür tabakasının meydana geldiği kesinlikle anlaşıldı. En eskisi 4. tabakaydı, Hitit egemen-

liğinin ilk yüzyılına ait olmalıydı. 3 a tabakası Hitit egemenliğinin en parlak dönemini, Suppiluliuma zamanını yansıtıyordu; 14. yüzyılın ortalarına ait heybetli surlar ve tapınaklar bu tabakadaydı. 3 b tabakası Hattusas'ın IV. Tudhaliyas çağında – yıkılışında, izleri duvarlarda duran büyük yangına kadar – nasıl bir görünümde olduğunu saptamamıza imkân veriyordu. 1. ve 2. tabakalar ise kitabımız için artık ilginç değildir, çünkü Frigya ve sonra da Helen etkilerini belgelemektedir.

Bittel yalnız Hattusas yapılarının değil, Boğazköy yakınlarındaki Yazılıka-ya Tapınağı'nın da yeni resimlerini çekti. Böylece ilkin ancak yeni kazılar sırasında fark edilen bir durum, Büyükkale'nin Suppiluliuma zamanında kapalı bir alan olduğu açıkça anlaşıldı. Ayrıca 1907'de Puchstein'in yarı yarıya kazdığı ve bir saray sandığı, kral kapısı yanındaki dev binanın aslında bir tapınak olduğu da saptandı. Bu binanın boyutları akıl almaz büyüklükteydi: 60 x 60 metre boyutunda duvarlar altmıştan fazla odayı kuşatıyordu.

Bütün bu sorunlar üzerinde Bittel dokuz yıl çalıştı. İstanbul'daki Alman Arkeolojisi Enstitüsü'nün müdürü de olmuştu. Yağmur mevsimi geçer geçmez soluğu Büyükkale'de alıyordu. Bu arada kazıda çalışan işçiler kendilerine kerpiç evler yaptılar. Kazı yerinde bir köy doğmuştu. Günlük işler hiçbir değişiklik olmadan sürüp giderdi. Yalnız başına dolaşan bir kurdun görünmesi heyecan kaynağı olur, dev bir kartalın gökte daireler çizmesinden ya da bir akbabanın kanat çırpmasından kendilerine gönülleriince eğlence çıkarırlardı. Günlük konuşma temaları ya birisinin portatif karyolasında bulup silkelediği yeşil bir akrep ya da 1938'de beşini birden gördükleri zehirli koca örümcek olurdu. Önasya'da bulunan bu iğrenç olduğu kadar tehlikeli örümcek, parmak boyunda, açık kahverengi bir böcektir; tehlike sezince hemen iki kısıkcı- nı açarak düşmanının üstüne saldırır.

Şimdi de, Hitit İmparatorluğu'nda savaş sonrası yapılan en önemli kazıya, Bossert'in Karatepe kazısına gelmezden önce, tehlikeli bir denemeye girişmek istiyoruz. Bugünkü en yeni bilimsel verilerin ışığında Hitit halkının dünya politikasında oynadığı rol üzerinde söylenebilecek şeyleri kısaca toparlamaya çalışacağız. Bu bakımdan denememiz tehlikelidir, çünkü bu alanda çalışan önemli kafalar yalnızca tek olayların değil, en önemli olayların yorumlanmasında bile bize karşı çıkacaklardır. Burada otoritelerin kanadı altına sığınmayacağız, kesinlik kazanmış bilgilerle yetineceğiz. Onun için, okuyucuların bundan sonraki bölümün sorumluluğunu yalnızca benim hesabıma kaydetmelerini rica edeceğim.

İLKİN Hititler'in çivi yazılı belgelerine ve anıtlarına dayanarak neler öğrenmişsek, bunları birkaç maddede özetleyelim:

(1) Hititler M.Ö. 2. binyılda birkaç yüzyıl süreyle en üst düzeyde büyük bir siyasal güç oldular. Fetihler yaptılar ve durumlarını askeri üstünlükleriyle (gerçi hafif savaş arabasının mucidi değillerdi, ama onu geliştirmişler ve on-

dan ilk yararlananlar olmuşlardı) ve evlenme-anlaşma politikasıyla belirlenen becerikli diplomasisiyle korudular.

(2) Devlet biçimleri merkezden yönetilen bir federasyondur. İmparatorluk sadece Hitit halkından değil, çeşitli ruhsal durumlar arzeden birçok halkların bir araya gelmesinden oluşuyordu. Bu bir araya geliş barışsal bir temele dayanmaktaydı, ancak bundan yararlanan egemen ulus Hititler'di.

Krallıkları meşrutiye – bir monarşi, bir mutlakiyet yönetimi söz konusu değildi. Kral, soylular meclisine karşı yüksek derecede sorumluydu. Bu ilişkiden bir soylular sınıfı güçlenmesinin değil de, bir devlet ülküsünün doğmuş olması çok önemli bir özelliktir.

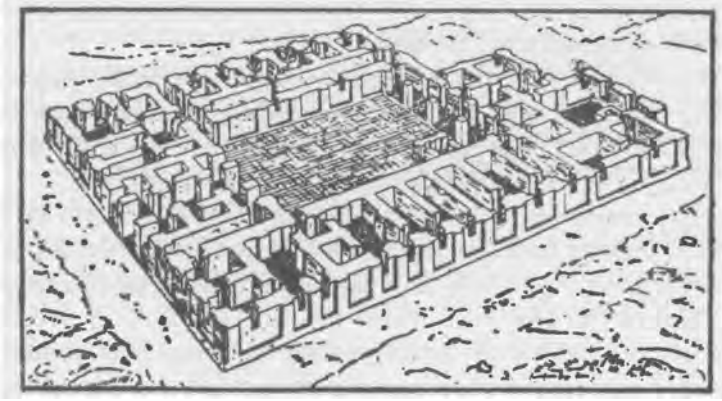
(3) Toplum düzenlerinde katılık yoktur; toplumsal sınıflar birbirinden uçurumlarla ayrılmamıştır. Bir feodal düzen egemendir, ancak bu düzen kölelerin bile bazı haklara sahip olduğu bambaşka bir feodalitedir. Mülk sahiplerinin ahlaksal ve töresel görevleri önemli bir rol oynamaktadır. M.Ö. 2. binyıl içinde Hitit Devleti, Avrupa anlayışında gelişen bir sosyal evrim geçirmiş olmalıdır.

(4) Toplum düzeni bir hukuk sistemiyle güvence altına alınmıştır. Bu hukuk bilinen bütün Doğu yasalarıyla karşılaştırıldığında, insana değer verme özelliğiyle belirgin bir ayrılık göstermektedir. Bu hukukta göze göz kısas ilkesi yoktur; o çağlarda bütün dünyada görülen misilleme adaletine zıt olarak burada telafi etme – giderme adaleti vardır.

Hitit Devleti'nin şimdiye kadar belirttiğimiz bu özellikleri, onu M.Ö. 2. binyılın öteki Doğu devletlerinden açıkça ayırıyor; bu ayrılık – görece değil de Avrupa ölçüsüne göre yargılasak dahi, yine de – olumlu niteliktedir. Bu ba-

Hattusas I tapınağının planı. 70'ten fazla depo salonu vardır.

Hattusa's'ta I tapınağının taş direklerinin varyasyonu.

kımdan olguların özellikle bir eğilimin, Hititler'de egemen ulusun Hint-Avrupa asıllı oluşundan gelen bir eğilimin ağır bastığına işaret etmek gerekiyor.

Ancak bu ulus hakkında doğru bir toplu yargıya varabilmek için, çok önemli olan birkaç başka belirtiyi daha tanımlamak zorundayız.

(5) Hitit halkı tek bir dil kullanmamıştır; yalnız *Boğazköy*'de kullanılmış sekiz dil bunun tanığıdır; bu dillerden en az dördü yaygındı. Hitit halkı tek bir yazı da kullanmamıştır. Büyük imparatorluk zamanında sadece hükümdarlık ve dinle ilgili işlerde kullanılan hiyeroglifler açıkça bir gelişim göstermiş (hatta ince şekillere kadar gelinmiş) fakat geniş ölçüde kullanılması ancak M.Ö. 1. binyılda imparatorluğun kalıntıları üzerinde kurulan şehir krallıklarında olmuştur. Hititlerce genellikle benimsendiği saptanan çivi yazısı ise Asurlular'dan alınmıştı.

(6) Hitit Devleti tek bir din etrafında manevi bir bütünlük de kurmamıştır. "Hititler'in bin tanrısı vardı". Birçok din yan yana yaşamış, sayısız ulusal ve yerel kültür birbirine karışmıştır. Hititler'in din konusunda temel ilkeleri "hoşgörü"ydü. Politik açıdan ele alınırsa akılcıca bir ilkedir bu. Kültürel açıdan ele alınırsa, ortaklaşa manevi cevher yaratma zorunluğundan sağlam olmayan bir ilkedir bu.

(7) Hititler'in imparatorluk dönemi güzel sanatlarında anıtsal bir yetenek görülür, fakat hiçbir yerde form-biçimlendirme yeteneği saptanamamıştır. Kimi yerde yalnızca oyun oynarcasına bir eğilim egemendir ve malzeme buna boyun eğmeyince hemen bir yana bırakılarak, yeni bir taş el atılmıştır; kimi yerde bitmiş ile yarı bitmiş, eski ile yeni birbirine karışmıştır. Yazı hiçbir zaman bir süsleme aracı olarak anlaşılmamış, aksine nerede yer elverişliyse oraya sokuşturulmuştur. Bu durum Yazılıkaya Tapınak bölgesi için de geçerlidir; burada sadece "tanrıların tören alayında" bir biçimlendirme endişesinin sezildiği görülüyor. Fakat, Yazılıkaya'nın özelliği yalnızca bir benzeri bulun-

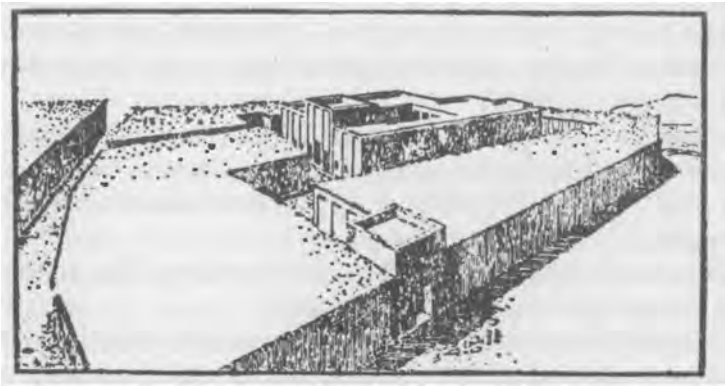
mayışıdır, yoksa tipik hiçbir yanı yoktur. Normal haliyle Hitit sanatı belirgin, fakat hep kaba kalmış bir karakter gösterir (Önceleri Hurri, daha sonra da Asur etkisi de sürekli varlığını sürdürmüştür). Hiçbir zaman da bir “stil” oluşturamamıştır.

(8) Hitit mimarlığı etkileme gücü bakımından, çağının bütün öteki eserlerinden açıkça fark edilir. Diğer ülkelerde hemen her zaman tapınak en ön plandadır, merkezdedir, esastır. Asker bir ulus olan Hititler’de ise (Yalnız *Boğazköy*’de değil, her yerde) heybetli surlarıyla kale merkezdir.

Né var ki, bu kaleyi Hititli mimar çok acayip biçimde yapmaktadır. Hattusas kalesini ele alalım: Kimsenin çıkamayacağı doğal bir yalçın kayalığın üstüne dev bir çabayla kocaman taş bloklar oturtulmuştur. Bir yanında daha düzce bir yamaç vardır, buraya da sur yapılmıştır; surun dış tarafında ise dümdüz bir kaldırım döşelidir. *Boğazköy*’e ikinci gidişimde, bu kaldırımın kalıntısı üstünde birkaç Türk delikanlısını yüklüce bir bahşiş karşılığı yokuş yukarı koşturdum. Eskiçağın yalınayak savaşçı kitleleri saldırıya geçtiği zaman tabanları incinmesin diye yapılmış gibiydi. Bundan daha elverişli bir saldırı yolu düşünülemez. Askerlik açısından saçma bir başka şey de tünel ile davet eder gibi duran merdivenli yol, bunlardan hiç söz etmeyelim daha iyi (Tünel 70 metre genişliğindeki kalenin duvarından dışarı ovaya, bir savaşta düşmanın duracağı yere uzanmaktaydı). *Boğazköy* kalesinde de aynı oyuncu ruhu görüyoruz; bir stil belirlemeden yana çok yetersiz, gelişigüzel oturtulmuş gibidir. Kabartmalar kale binalarındadır, heykeller ise giriş kapılarının önünde.

Burada şu noktaya da dikkati çekmek isterim: Hitit istihkamcılığının askeri değeri hakkında henüz bir inceleme yapılmamıştır (Hollandalı Kampman bunu denediyse de, yalnızca genel tanımlamalar verebilmiştir). Aynı şekilde *Boğazköy*’de I. tapınağın dev taş temelleri ile mimarlık tekniği bakımından çok sınırlı olan imkânların ve bu temelin üstüne kerpiç ve odunla kurulan yapıların arasındaki uyumsuzluk hakkında da henüz verimli hiçbir çalışma yapılmadı.

(9) Mursilis’in hayret uyandıran “Veba Duası”nın dışında hiçbir yerde bir Hitit edebiyatıyla karşılaşmıyoruz. Belki henüz biz bulamadık diye itiraz edi-

Hattusas büyük tapınak bölgesi için bir varyapım deneme.

lebilir. Hititler yalnız taş ve kile değil, ayrıca tahta, kurşun ve gümüş levhalara da yazdıkları için, bize hiçbir kalmamacasına her şey kaybolmayacağına göre bu itiraz pek geçerli olamaz. Belgeler pek çoktur, böylesine belge bolluğu karşısında bu konuda hiç değilse bir tane haberin izine rastlamamız gerekirdi; *Boğazköy*'de bulunan Gılgamış destan parçası gibi. Ne var ki bu destan Hititçe değildir.

(10) Özellikle tarihöncesi çağ tarihçilerinin ortaya sürmekten hoşlandıkları bir noktayı doğru ışıkla aydınlatmamız gerekiyor. Kültür tarihleri yazılmaya başlandığından beri Eskiçağ tarihini birbirini izleyen Taşçağı, Tunççağı vs. gibi bölümlere ayırıyoruz. Tarihsel değerlendirmeler de buna göre yapılıyor. Bu değerlendirmenin dışında kalan bir olay var; bu da Hititler'in demir çağından çok önceleri demiri işlemiş ve kullanmış olmalarıdır. Belki de daha Labarnas zamanında demiri işliyorlardı. Kesinlikle bilinen M.Ö. 1600 yıllarında demir çıkarmak için bir çeşit tekel idaresi kurmuş olmalarıdır. Ancak yeni bir maddenin tarihsel etkisi hiçbir şekilde aynı zaman içinde olmaz; uzun süre sanıldığı gibi keşif ya da icat etkiyle eş zamanlı değildir. Kültepe metinlerindeki "Amutum" kelimesi doğru okunup anlamı çıkarılınca, bunun demir olduğu görüldü. Demirle ilgili hayli şey söyleniyordu. O zamanlar "demir, altından beş defa daha pahalı, gümüşten kırk defa daha pahalıdır". Demek ki nice yüzyıllar boyunca lüks bir madde sayılmıştır. Gerçekten de firavunların mektup yazarak Hitit krallarından bu maddeyi istedikleri, fakat isteklerinin kabaca reddedildiğini biliyoruz. O halde demir süs madeniydi, ondan savaş silahları değil, süs silahları yapılıyordu – İlk demir silahlar savaş gücü bakımından taş ya da tunç silahlarla başedememiştir. Gerçek "demir çağı" çok sonraları başlar. Bunu ilk kullanan herhalde "Deniz Ulusudur" ve Hitit İmparatorluğu'nu da demir silahlarla yıkmış olmalıdır.

BU özetlemeyi bitirmeden önce, önemli bir konuya daha değinmek gerekiyor:

Hitit halkının bir tablosunu çizmeyi denersek bakışlarımız çok kolay yanlış yönlere kayacak, bize bu halkın yüzünü, vücudunu, tipini gösteren resimlere eğilecektir. Oysa bu resimler imparatorluğun göçüp gitmesinden 500 yıl sonraki bir zamana aittir.

Hitit hayatının canlı resimlerini imparatorluk döneminin anıtlarında değil, bu dönemden çok sonraki Zincirli, Karkamış, Karatepe vs. gibi şehir krallıkların, yani M.Ö. 800-700 yıllarının yığınla kabartmalarında ve heykellerinde buluyoruz.

Şimdiye kadar olduğu gibi bu "Neo-Hitit" resimleri, Hitit halkının özelliklerini yansıtan eserler diye asla gösteremeyiz.

Burada gördüklerimiz bir zamanlar var olmuş Hitit "büyüklüğünün" taşraya yansımısından başka bir şey değildir. Burada sadece rahatını seven kralar ve rahatını seven yurttaşlar buluyoruz; refah içinde göbek koyvermiş in-

sanlardır, efendisi de uşağı da böyledir. Eski Doğu'nun başka hiçbir sanatında bu kadar çok hayvan ve çocuk resmi de görülmez. Sadece oraya buraya serpiştirilmiş değildirler, her yere her vesileyle bu resimler yapılmıştır; Hitit anıtları bu resimlerle kaynaşır. Karatepe kabartmalarında görülen Kral Asitavandas keyfine düşkün bir ayyaştır; şarap, şarkı ve kadın, işi gücü budur. Bir "ülke babası"nın ilk örneği, model örneğidir, ama asla bir "hükümdar" değildir. Babil'i fetheden bir Mursilis'in, imparatorluk kurmuş bir Suppiluliuma'nın, Ramses'i perişan etmiş bir Muvatallis'in böyle bir görünümü olduğunu düşünebilir miyiz?

Hitit İmparatorluğu, M.Ö. 1800'den 1200'e kadar Küçükasya ve Önasya tarihine damgasını basmış başlı başına büyük bir devlettir. Hititli'nin varlığı, Hititli'nin niteliği ise ancak bu büyük devletin tanıklığından çıkarılabilir, dö-küntülerinden değil.

Kasım 1954 tarihli bir *Times* haberinden şu ilginç gerçeği öğreniyoruz: Nemrut dağında yapılan Amerikan-Alman ortak kazısı (Miss Teresa Goell, Dr. Friedrich Karl Doerner) M.Ö. I. yüzyılda bile bu ülkenin güzel sanatlarında Hitit etkisinin hâlâ devam ettiğini göstermiştir. Ancak bu Hititli'nin varlığını tanımamız için hiç de yeterli değil.

Tanıklık konusunda büyük devlet dönemiyle yetinerek yukarda saydığımız on maddeden Hitit halkının gerçek tarihsel rolünü çıkarmak istersek, şunu söylememiz gerekecektir:

M.Ö. 2. binyılda bir Hitit İmparatorluğu vardı, ama bir Hitit kültürü yoktur. Hititler'in egemen halkının büyüklüğü çeşitli halkları "yönetmekte" ve onlara "hükmedebilmekte" kendini gösterir.

Bundan yetmiş yıl önce iki İngiliz'in, Wright ve Sayce'in Hitit devleti hakkında "*imparatorluk*" terimini kullanmaları hiç de gelişigüzel olmasa gerek. Onlar 19. yüzyılın İngiliz İmparatorluğu düşüncesinden hareket ederek içgüdüleriyle en doğru tanımlamayı sezmişlerdir. Eğer 20. yüzyılın adamları olsalardı, herhalde bir "commonwealth – uluslar topluluğu" terimini kullanırlardı.

Bu görüş açısıyla altı yüzyıllık Hitit egemenliğine bakarsak, bir Hitit "*tarihinden*" söz etme imkânımız olmaz. Tarih, organik bir gelişmedir, manevi bir birliktir, biçim ve eda, form ve stil oluşturma çabasının evrimidir; aynı çağlarda Mısır ve Babil'de gördüğümüz gibi "*kültür*" ile özdeştir. Bütün bunları Hitit İmparatorluğu'nda bulamıyoruz. Altı yüzyıl içinde onlarda bulduklarımız gerçi karakteristik ve değişiktir, ama organik bir evrimin izleri değildir.

M.Ö. 2. binyılın Hitit İmparatorluğu, eski dünya tarihinde en şaşırtıcı ve en olağanüstü siyasal görüntüdür, ama kültürel bakımdan hiçbir önemi yoktur. Bu konuda bazı araştırmacılar, onların Mezopotamya ile Grekler arasında bir köprü oldukları kanısındadır. Nitekim, H. Th. Bossert de bu görüştedir; ona göre, Grekler'in ilk dönemindeki Hitit etkisi çok büyük çapta olmuştur. Gerçi Hititler, tanrı adlarından birkaçını Grekler'e aktarmışlardır; savaşçıları-

nın tolga biçimini ve bazı müzik aletlerini Grekler'e verdikleri de söylenebilir; ama bunu nasıl değerlendirmeli?

Eğer M.Ö. 1200'lerde bir uluslar göçü fırtınası esmeseydi, her şey, gerçekten her şey bu imparatorluktan filizlenebilirdi. Ama "*eğer şu şöyle olmasaydı...*" demenin tarih açısından bir anlamı var mıdır dersiniz?

IV

ARTAKALANLARIN SIRRI

Karatepe'nin Keşfi

1945 YAZININ SONLARINDA küçük bir gezgin topluluğu *Toroslar*'ı kuzeyden güneye geçiyordu. Bunlar, Profesör Helmuth Th. Bossert ile asistanları Dr. *Halet Çambel*, *Nihal Ongunsu* ve *Muhibbe Darga*'ydı. İstanbul Üniversitesi adına eski Anadolu uygarlığının izlerini aramaktaydılar. Çok az bilgi sahibi oldukları arazide hemen hemen hiç yol yoktu ve tehlikeden yana pek de tekin yerler değildi.

Feke adlı küçük bir köyde verdikleri mola sırasında, bu bölgenin son göçebelere olan birkaç yörükten, yakınlardaki Kadirli kasabasının ötesinde, "*Karatepe*"de bir "*Aslanlıtaş*"ın bulunduğunu öğrendiler. Aslan, Hititler'in en tanınmış simge hayvanlarından biri olduğu için, Bossert anlatılanlara iyice kulak kabartmıştı. Ancak o anda *Kadirli*'ye gitmek imkânından yoksundular – yollar artık geçilmez bir çamur deryası haline gelmişti, ayrıca heyetin zamanı da çok azdı. Şubat'ta Bossert tekrar geldi, yanında asistanı Dr. *Halet Çambel* vardı. Kendilerine yola çıkmamaları öğütlenmişti, çünkü mevsim elverişli değildi, son günlerde hayli yağmur yağmış ve *Kadirli* yöresi bataklık bir göle dönmüştü.

Ama Bossert kafasına koymuştu bir kez, ne olursa olsun eldeki izin ardından gidecekti. Bu da onun karakteri gereğiydi. Onu sadece makalelerinden Hitit hiyerogliflerinin önemli ve başarılı bir çözümleyicisi olarak tanıyanlar kişiliği hakkında pek az şey bilirler. 1889'da Ren kıyısında, Landau kentinde doğmuş ve çeşitli Alman üniversitelerinde sanat tarihi, arkeoloji, Alman filolojisi, Ortaçağ tarihi ve özellikle de eski yazılar bilgisi öğrenimi yapmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda subay olmuş, mütarekeden sonra Almanya'da askerlik alanında olduğu kadar, bilimsel kariyerde de yer bulma imkânları çok daraldığı için, sanat konusuyla ilgili yayınlar yapan önemli Alman yayınevi *Wasmuth*'a stajyer olarak girmişti. Birkaç yıl sonra bu yayınevinin müdürü oldu. Altı ciltlik "*Uygulamalı Sanatlar Tarihi*"ni yayımladı, bu alanda temel eserlerden biridir. Ayrıca kendi kendine daha sonra hayatının görevi olacak bir alanda, çivi yazısı ve hiyeroglifler üzerinde incelemeler yapıyordu (Berlin'de Asur bilimci Ernst Weidner ile Bruno Meissner'in çevresinde toplanmış bilginler grubuna girmişti).

Ancak bu şekilde merak sardığı konularda asla derinleşemiyordu. İlk çözümlene makalesi üzerinde uğraşırken (*Santas* ve *Kupapa* başlığı altında

1932'de yayımlanmıştır), o zamanlar Almanya'nın en iyi gazetesi olan "Frankfurter Zeitung"un kitap yayını bölümünde çalışmaktaydı. Burada birbirinden çok farklı çeşitli kitaplar yayımladı, "Fotoğraf Kılavuzu", her ikisi de resimli "Batı'daki Arkadaş" ve "Cephe Gerisinde Silahsız" bunlar arasındadır. Bu sonuncularda gelecek bir savaşta sivil halkın çekeceği acıları tasvir ettiğinden, adları Nazilerce kara listeye alındı ve Berlin'de törenle yakılan ilk kitaplar arasında alevleri boyladı.

1933 sonbaharında Türk Milli Eğitim Bakanı'nın kendisinden Türkiye'de kalmasını istemesi, hayat dolu bu adam için şüphesiz çok uygun bir teklif olmuştu (O sırada Boğazköy'e bir gezi yapmış, Kurt Bittel'in yanında kaya yazıtları üzerinde çalışmış, bu sayede arkeoloji uygulaması konusunda ilk görgü ve bilgileri edinmiş bulunuyordu). Teklifi kabul etti ve 1934 Nisan'ından itibaren İstanbul Üniversitesi'nde profesör ve buradaki Arkeoloji Enstitüsü'ne de müdür oldu. O zamana kadar benimsediği ilkelerine hep sadık kaldı; Türk uyrukluğuna geçti ve Türk kadınıyla evlendi.

Onun için, esrarlı "Aslanlıtaş"ı aramaya niyet etmiş bu adamı, yol bozuktur gibi bir gerekçe ileri sürerek kimse yolundan döndüremezdi. Asistanı Hallet Çambel de ona uymuştu, yüksek ateşi olmasına rağmen yola çıkmak istiyordu. Daha sonra bu bayan, Bossert'in en enerjik yardımcısı olacak, hatta tek başına Karatepe'de çalışmayı bile göze alacaktır.

27 ŞUBAT, saat öğleden sonra 1. Taş arabası ağır ağır yola koyuldu (Yüzyıllardan beri buralarda kullanılan yaysız bir at arabasıdır bu). Şunu da söyleyelim ki, Kadirli bir ilçeydi, yani bir bölgenin yönetim merkeziydi. Fakat doğru dürüst bir yolla en yakın yere bağlantısı, ancak 1954'te sağlanabilmiştir. Bu yolun yapımına kadar, yağmur mevsimi olan sonbaharda ve kış sonunda kasabanın dışarıyla ulaşımı tüm kesiliyordu. Bunun ilçe kaymakamı için iyi bir yanı yok değildi: Bu aylarda yönetim işi olmuyordu.

Kısa bir süre gittikten sonra Bossert, Bayan Çambel ve kendilerine Kozan'da katılmış bulunan Adana Müze Müdürü Naci Kum, yol iz bulunmayan çamur deryasının içinde saplanıp kaldılar. Serüven dolu bir yolculuktan bu. Atlar yorgunluktan yıkılmışlardı. Küçük bir köy olan Köseli'de ister istemez mola verdiler. Arabacı da bu yolları hiç bilmediğini söylemesin mi? Üstelik arabasına en lağar beygirlerini koştüğünü ağzından kaçırınca hemen Kozan'a geri yolladılar. Köylülerin yardımıyla (bu topraklarda yolcular her zaman köylülerden yakın ilgi görürler) yeni bir arabacıyla kuvvetli atlar bulundu.

Yavaş yavaş da ortalık kararıyordu. Yolun çamuru ise iyice derinleşmişti. Yeni atlar da çamura batıyor, ikide bir yürüyemez oluyorlardı. Yolcular arabadan inip yayan gitmek zorunda kaldılar. Derken araba da, atlar da bir hendeğe yuvarlanıverdi. "Fakat" diye yazar Bossert, "Yine de bizi bir patikalar labirentinden geçirerek sonunda sağ salım Kadirli'ye getirdi."

Gece olmuştu. Gelecekleri haber verildiği için kaymakam, belediye başkanı ve kasabanın ileri gelenlerinin de katıldığı mükellef bir ziyafete buyur edildiler. Bossert gerçi memnun kalmıştı, ama sabırsızlıktan yerinde duramıyordu, hemen sorusunu ortaya attı. Kadirli’de bir “*Aslanlıtaş*” var mıydı? Orada bulunanların hiçbiri böyle bir şey duymamışlardı. Bossert işin peşini bırakmıyordu. Acaba buraları iyi bilen, tanıyan, yaya ya da atla dolaşmış birisi yok muydu?

Gecenin on birine kadar hükümet konağına en az on kişi geldi. Her biri çevreyle ilgili çok garip hikâyeler biliyordu, ama “*Aslanlıtaş*”tan haberleri yoktu. Resimler, orman içinde eski duvarlar, yazılı taşlar, böyle şeyleri ne kimse görmüş ne de işitmişti. Saat on birde sonuncu adam görüldü, öğretmen Ekrem Kuşçu. Cevabı herkesi şaşırtmıştı: Elbette... Taşı görmüştü, hem bir kez de değil, 1927’den bu yana tam dört kez görmeye gitmişti. Yolcuları da oraya seve seve götürmeye hazırdı. Yarın havanın güzel olacağını sanıyordu, o halde beş, altı saat atla gidilirse rahat rahat varırlardı.

Bu günle ilgili notunu Bossert şöyle bitiriyor: “*Kadirli’de çok rahat bir gece geçirdik.*”

Kendisini *Karatepe*’de nelerin beklediğinden henüz haberi yoktu.

ERTESİ SABAH sekiz buçukta atlar hazır bekliyordu. Güzel bir gündü. Yol bir düzlükten geçip tatlı eğilimle karanlık dağlara uzanıyordu. Doğu yönünde Toroslar’ın karla örtülü tepeleri yükselmekteydi. Yolcuların önünde Karatepe adı verilen dağın yamaçları yavaş yavaş belirmeye başlamıştı. Saatlerce at sırtında gittikten sonra, şimdi sık ağaçlı karanlık bir orman yollarını kesmişti; atlardan aşağı inmek zorunda kaldılar ve eski bir patikanın izini sürerek yokuş yukarı tırmanmaya koyuldular. Tepeye varıp da çevreye göz attıkları zaman, önlerinde karanlık vadilerle güneşli tepelerin alabildiğine uzandığını gördüler. Bunların arasında çamurlu bulanık sularını hırçınca köpürdeterek Ceyhan ırmağı, Antikçağın Pyramus’u akmaktaydı. İlk şaşkınlıkları geçip de, kayalar ve kaypak taşlarla dolu yakın çevrelerine bakınca “*Aslanlıtaş*”ı gördüler.

Daha başka şeyler de gördüler. Bu “*Aslanlıtaş*” belli ki bir heykele temel görevi yapmıştı. Heykel ise yanbaşıyla yatıyordu, çok hırpalanmıştı, başsız ve kolsuzdu, ama bir yazıtı vardı.

Bossert yazıttaki işaretlere bakar bakmaz, bunların semitik¹ olduğu kanısına vardı ve birden keyfi kaçtı. Yoksa yanlış tanıklıklara aldanarak semitik bir ulusun yerleşme merkezine mi gelmişlerdi?

Burada bu vesileyle, bir buluntu hakkında doğru tahminlerde bulunmanın ne kadar güç olduğuna ve bir araştırmacının ilk beyanlarında ne kadar ihtiyatlı davranması gerektiğine dikkati çekmek isterim. Bu konuda ders alınacak

(1) Bkz: Açıklamalar bölümü.

bir olay, 1954 yılında acemi Mısırlı arkeologların başına gelmiştir. *Gizeh ve Sakkarâ*'da yeni bulunan ölü kayıkları ve lahitli bir piramit mezarı hakkında, bu nitelikte acele tahminlerde bulunarak dünya basınında çalkantılar uyardırmışlardı; sonradan yapılan dikkatli inceleme sonucunda bu buluntuların bilimsel açıdan hiçbir yeni özellik taşımadığı anlaşıldı.

Bossert taşın büyüklüğünü dikkate aldı. Bu taşın yakınlarda bir yerde yontulmuş olması gerekiyordu. Öte yandan taş koyu renkli, gözenekli bazalttı. Çevrede gerçi çok çeşitli taş vardı, ama hiçbir yerde bu renkte bazalt görülmemişti. Sonunda şu kaniya vardı: Heykel ve tabanın ikisi de şüphesiz Hitit işiydi, yazıt semitikti. Bossert o zaman bu yazıyı Arami yazısı sanmış, Fenike yazısı olduğunu sonradan anlamıştır.

Halet Çambel fotoğraf çeker ve bir kalıp çıkarmaya hazırlanırken, Bossert de heykelin alabildiğine ot bürümüş çevresini dolaşıyordu. Birçok kabartma parçaları buldu, bir tanesi bir insan başıydı, biri de yarım bir insan gövdesiydi. Ayrıca üzerlerinde hiyeroglif işaretleri taşıyan parçalar da buldu, ne yazık ki bunlar küçük parçalardı.

Birden Bossert'in zihninde bir düşünce belirdi. Burada bir Hitit sanat eseri üstünde bir semitik yazıt vardı. Ve yine burada hiyeroglif işaretleri de vardı. Eğer bu hiyeroglifler Hititler'e aitse, o halde bu iki yazı dar bir alan içinde yan yana bulunduklarına göre, bilimin oldum olası arzu ettiği bir bilingue – iki dilli metin buluntusu – söz konusu demekti. Hayır, Bossert bu düşünceden hemen vazgeçti. Sadece üç saatten beri Karatepe'deydiler; hiçbir noktada toprağın içine el atmamışlardı; bütün izlenimleri yalnızca yüzeysel görgülere dayanıyordu. Bu durumda yorumlara kalkışmak yanlış bir iş olurdu.

Ormanda karanlığa kalıp sıkıntıya uğramamak için yola çıktılar, atla bir buçuk saat yolculuktan sonra en yakın köy olan *Kızıyusuflu*'ya gelmişlerdi. Geceleyin kendilerini ağırlamak için toplanmış köylülerle birlikte kamp ateşinin çevresinde otururlarken, Bossert, Karatepe'ye tekrar döneceğini çok iyi biliyordu.

HERHALDE öğretmen Ekrem Kuşçu'yu *Karatepe*'nin asıl kâşifi olarak göstermek yerinde olacaktır (Kendisi daha sonra Bossert'in teklifiyle Türk Tarih Kurumu'ndan bir ikramiye almıştır). Ancak Kuşçu'nun içtenlikle belirttiğine göre; kendisi, "*Aslanlitaş*"ın varlığını ilk kez 1927 yılında *Kızıyusuflu* köyünden Abdullah adlı seksen yaşında bir ihtiyardan öğrenmiş, köyde ise bu anıtlardan herkesin haberi varmış (Yakın zamana kadar da ayakta duruyorlarmış, herhalde yörükler define aramak için devirmiş olmalıdır).

Bu konuda geriye doğru ne kadar gidilebilir? Burada yine eski tartışmalara dönmek gerekiyor. Bir şeyi bilmek iyidir, fakat bir şeyi anlamak ve anlamlandırmak bambaşka bir iştir. Helmuth Th. Bossert ile asistanı Halet Çambel, *Karatepe*'nin kâşifidirler, çünkü burayı ilk kez onlar anlamlandırmışlardır.

15 Mart 1947'de Bossert, ikinci kez *Karatepe*'deydi. Bundan sonraki olayları zaman bakımından hızlı bir tempo içinde anlatmak istiyoruz. Böylece ka-

tılanların hepsi üzerinde dramatik etkiler yapmış tek tek kazıların önemli noktaları özellikle belirginleşmiş olacaktır.

Bu sefer Bahadır Alkım da gelmiştir. Dr. Alkım, Bossert'in öğrencilerinden biriydi. 1915'te İzmir'de doğmuş, İstanbul Üniversitesi'ni bitirmiş, *Alaca-höyük*'te ve daha başka yerlerde yapılan kazılara katılmış (bir süre *Alalak*'ta Sir Leonard Woolley'in konuğu olmuştu); birkaç dil biliyordu, ancak Kemal Atatürk'ten sonra Türkiye'de yetişme imkânları sağlanabilmiş seçkin bilim adamlarından biriydi. Bossert'e yardımcılık yaparken, aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nde doçent bulunuyordu.

Birlikte yürüttükleri sondajlar 15 Nisan 1947'ye kadar dört hafta sürdü. Bu kısa zamanda olağanüstü değerde kazançları oldu. Yardımcı imkânları sınırlıydı; gereçlerden yoksundular, yatacakları doğru dürüst bir yerleri bile yoktu. Yüzyıllardan beri doğuyla batıyı güneye bağlayan eski kervan yolu *Ak-yol*'da, yörüklerin konuğu olarak çadırlarda kalıyorlar ve çok sıkıntı çekiyorlardı.

Bossert'in başka bir asistanı Muhibbe Darga, 1951'de beni bu kara çadırlara götürdü. Erkekler hayvanlarla birlikte otlakta olduğu için obada yalnızca kadınlar vardı. Bir sürü kadınla birlikte, sabahtan akşama kadar yufka pişirilen ateşin başında oturduk. Çok yaşlı bir ninenin, damla illetinden kıvrılmış kirli elleriyle bize ikram ettiği keçi peynirini yufkaya dürüp yedik. Onlara karı koca olduğumuzu, altı da oğlumuz bulunduğunu söylemek zorunda kalmıştık. Çünkü karı koca ya da kardeş olmadan bir erkekle bir kadının yörük çadırlarına konuk edilmesi görülmuş, duyulmuş iş değildi.

Bossert ile Alkım işte bu çadırlarda dört hafta geçirmişlerdi; koşuşup duran ve bir sürü çocuğun yaygarası ortasında, anlatılmaz pisliklere katlanarak ve sadece peynir ile yufka yiyerek dört hafta.

Her gün *Karatepe*'ye çıkıyorlardı. Sur duvarları gördüler, o halde burası bir kaleydi. Surların iç kesiminden başka duvar kalıntıları buldular, o halde burada bir tapınak ya da bir saray var olmuş demekti. Sondajlarda (kuyu açar gibi yapılan kazılardır, aşağıda bir şeyler olup olmadığını saptamaya yarar) iyi durumda ilk dikme taşları buldular. Boyu bir metreden fazla insan ve hayvan figürlü kabartmalar, koyu gri renkte bazalt plakalara yapılmış, binlerce yıl önce konuldukları yerde ve durumda durmaktaydı.

Bossert ayrıca uzun bir Fenike yazısının baş kısmını da buldu (Yazının uzunluğunun ne kadar olduğundan henüz haberi yoktu). Bu konuda tek kelime konuşmadı. Yine tek kelime kimseye bahsetmeden bütün hafta arayıp durduğu şey, üstünde Hitit hiyeroglifleri bulunan başka parçalardı. Vazgeçemediği umudu bir *biligüe* – iki dilli metin – keşfetmekti. Bir dikme taşın üst kenarını, sırf daha sonraki kazılar için bir yol saptamak amacıyla, eliyle ve malasıyla şöyle kazıdı; kabartmayı meydana çıkarmak için zaman yoktu, ama gördüğü şey irkilmesi için yetti de arttı.

Burada Hitit hiyeroglifleri vardı. İşaretler seçilir durumda değildi, fakat bütün Hititbilimcilerin yıllardır hayalini kurduğu "*biligüe*" keşfetmek arzu-

suyla öylesine doluydu ki, bunun iki dilli bir metin olduğu kanısına vardı (Çünkü Fenike alfabesiyle yazılı kısım okunur durumdaydı).

Hitit İmparatorluğu'nu keşif tarihinin dramatik olaylarından biriydi bu, çünkü Bossert burada yanılmıştı, ama sonunda yine de haklı çıkacaktı.

GERÇEK anlamda hazırlıklı ilk *Karatepe* kazı seferi 1947 Eylül'ünde yapıldı. Gerekli ödenek Türk Tarih Kurumu, İstanbul Üniversitesi, Müzeler ve Eski Eserler Genel Müdürlüğü'nce sağlanmıştı. Gerekli araçları ve her şeyden önemlisi de paraları vardı. Bu parayla istedikleri kadar işçi tutabileceklerdi.

Bossert'in insanları etkileme konusunda ilginç buluşları vardı ve çalışma arkadaşlarını şaşırtmaktan çok hoşlanırdı. Onun için de kazının ilk günü, son gelişinde uzun Fenike yazısını bulmuş olduğu yerde herkesi topladı (Dış görünüş bakımından buranın diğer yerlerden hiç farkı yoktu, keşiften sonra dikmetaşın olduğu yerin üstünü özenle kapattırmıştı). Şimdi ise ilk kazma vuruşu için burayı seçmiş bulunuyordu. Üstündeki biraz kum ve toprak, bir iki kürekte atılıp da belirgin Fenike yazısıyla dikmetaş meydana çıkınca, Bossert etraftan yükselen hayranlık çığlıklarını keyifle dinledi.

Bu sesleri bir kez daha dinlemek istediğinden, yaptığı işin sonucundan emin bir edayla kazıya birkaç metre daha devam edilmesini söyledi. Bu sefer de amacı hiyeroglifli yazıtı aynı mucizeli biçimde ortaya çıkarmaktı. Dikmetaş gün ışığına kavuşunca, yanındakilere bu yeni kabartma taşın üstündekileri hiyeroglif olarak açıklamaya hazırlanıyordu ki, birden yanıldığını fark etti.

O gelişinde, bir ikinci vakti şöyle bir bakıp hiyeroglif sandığı şeyler, şimdi çığ güneş ışığı altında bambaşka görünüyorlardı. Bunlar, sadece yazıya benzer resimlerdi.

O anda uğradığı düş kırıklığının derecesini kestirmek doğrusu çok güç. Her kazma darbesinde biraz daha meydana çıkan boz renkli taşa gözlerini dikmiş, bakıp duruyordu. Uzun bir hiyeroglif yazısı bulmayı umut etmiş ve bu yazının semitik işaretlerle birlikte özlenen *bilingue* düşüncesi bütün yaz ayları boyunca aklından çıkmamıştı. Böyle anlarda bilim bir karakter sorunu olurur.

Bossert, kazıyı durdurdu. Orada burada sondaj kazıları yaptırmaya koyuldu. İnsana inanılacak gibi gelmiyor ama, gerçek bu, yalancı Hitit hiyeroglifinin bir metre yanında sahici hiyeroglif yazısı buluverdi.

1947 sonbaharı çalışmaları, *Karatepe*'de yapılan en başarılı çalışma olmuştur. Gerçi daha sonra da pek çok şey bulunmuştur, özellikle çevre iyice araştırılmış, *Domuztepe*'de¹ Hitit ve Roma çağlarına ait eserler meydana çıkarılmıştır, ama 1947 güzünün verimliliği daha sonra elde edilenlerin hepsini gölgede bırakacak zenginlikteydi.

Karatepe üstünde kurulmuş kalenin mimarlık açısından planını soyut biçimde tasvir etmek yerine, başımdan geçen bir olayı anlatmak daha uygun

(1) *Karatepe*'nin tam karşısında Ceyhan'ın doğu kıyısında.

olacaktır. Bir plan belki konuya açıklık getirir, ama bir olay oranın havasını hissettirir.

1 Ekim 1951'de O'Callaghan, üniversite öğrencisi iki Alman ve ben, Kadirli kaymakamının yardımıyla bizi *Karatepe*'ye götürecek bir cip kiraladık. O'Callaghan iriyarı, şişman, neşeli bir adamdı. Birbirine zıt şeyleri çok sevimli biçimde şahsında birleştirmişti. Amerikalı bir Doğubilimciydi, Roma Kutsal Kitap araştırmaları Enstitüsü'nde çalışıyordu, cizvitti¹, keyifli eski Alman halk şarkıları söyler, birkaç ölü dili ve birkaç yaşayan dili çok iyi bilirdi, sonra birden durup dururken herkesten ayrılıp bir köşeye çekilir, Latince dua kitabına daldardı.

Üniversite öğrencilerinin ikisi de serüven heveslisi, meraklı ve sabırsızdılar. Sabırsızlıkları akşam saat yedide, ortalık kararırken *Kadirli*'den yola çıkmamıza neden oldu. Oysa bu Bossert'in kesin uyarısına aykırıydı. Bize, ne sebeple olursa olsun, karanlık bastıktan sonra, ne yayan ne de atla *Karatepe*'ye gelinmemesini söylemişti. Ancak bu sayede unutamayacağımız olayları yaşamak fırsatını da bulmuş olduk.

Yol bulunmayan bir düzlükte yarım saat ciple gittikten sonra, Türk şoför yolu kaybettiğini söyledi. Yine yolumuza devam ediyorduk, ama nereden gittiğimizin farkında değildik. *Karatepe*'ye doğru yol alıyorduk. Gerçi cip böyle seferler için çok elverişli bir taşıttır, ama bizimkisi de pek külüstürdü.

Derken gece bastırdı, şoför farları yakınca, yalnız tek farın çalıştığını gördük. Gerçi dolunay vardı, fakat gökyüzü bulutlarla kaplıydı. Tehlikeli bir yolculuk yapıyorduk. Şırıldayan derelerden geçiyor, taşlara çarpıp hopluyorduk.

Az sonra dört bir yanda uçurumlar seçilmeye başlandı. Şoför birden frene basınca motor stop etti. Gece vakti, dağ başının sessizliğinde etrafa kulak kabartmış duruyorduk, galiba karşımıza hayaletimsi bir şeyler çıkmıştı. Çok acayip sesler yaklaşıyordu. Boğuk boğuk yankılanan adımlar, ağır ağır puflamalar, insanı ürperten fıslamalar, kesik kesik solumalar... Sonra birden tek gözlü arabamızın ışığında develer görüldü, bir sürü deve, iki taraflarına öteberi yüklenmiş develerden bir kervan. Sağlı sollu arabamızın yanından geçtiler; aralarında adamlar vardı, gürültülü seslerin içinde kaybolmuş gibi adamlar. Yüzümüze bile bakmadılar, sanki geceyarısı bu yolun üstünde bir cipin varlığı çok doğal, her zaman olağan bir şeymiş gibi bizi umursamadılar bile.

Şoförümüz, onlarla karşılıklı bağışarak bir şeyler konuştu. Bu bağışlar yabancı denizlerde karşılaşan gemicilerin yaptığı gibi, karşılıklı anlaşma bağrı-

(2) Cizvit – Jesuit – Hristiyan azizlerinden Ignatius Loyola tarafından 1534'te Paris'te kurulmuş (Societas Jesu – İsa Derneği) adlı tarikatın üyelerine verilen ad. Katolik kilisesinin örgütlenmesinde, güçlenmesinde büyük çapta etkili olmuştu. Özellikle Katolik dininin Avrupa dışı ülkelere Güney Amerika, Afrika, Pasifik Adaları, Filipinler, Çin, Japonya, Hindistan gibi yerlere yayılması cizvit misyonierlerinin ülkücü gayretleri sayesinde olmuştur. Tarikat, orduya benzer bir örgütlenmeyi başarmış, Avrupa'da ve Avrupa'yla ilişkili ülkelerde siyasal, kültürel alanlarda etkili girişimlerde bulunmuştur. En önemli Hristiyan örgütü sayılır.

şıydı. Ürkünç dev alayı çekip gittikten sonra, yeniden takır tukur motoromuzla *Karatepe* yollarının çakılları üstünde dans etmeye başladık, o zaman birden hedefimize yaklaşmakta olduğumuz hissi uyandı içimde, *Akyol*'u, eski kervanların yolunu geçmiştik. Nitekim şoförümüz de yolu tekrar bulduğunu söyledi.

İkinci defa durduğumuzda, bir saat, iki saat geçmiş olmalıydı ve gece her zamankinden daha karanlıktı. Küçük bir düzlükte bulunuyorduk. Düzlük az sonra daralıyor, bir keçi yoluna dönüşüyordu. Üniversitelilerden biri fırlayıp gitti, bir anda gözden kayboldu. Şoför, heyecanlı bir dille bizi geldiğimize inandırmaya çalışıyordu.

Birden O'Callaghan kolumu tuttu, karanlıkta bir yeri gösterdi: Orada otomobilimizin farı karşısında felce uğramış gibi duran, kurda benzer bir hayvan vardı, gözleri pırıl pırıl yanıyordu. Büyülenmiş ve afallamış bir halde yolunun etrafında geniş bir yay çizmeye başladı. Bu yörede çok görülen yaban köpeklerinden biriydi, ancak birkaçı birden tehlikeli oluyordu.

O'Callaghan'la belirli bir haykırış parolası kararlaştırdıktan sonra, nerede bulunduğumuzu anlamak için üniversitelinin kaybolduğu yönde yürümeye başladım. Birden bana yabancı, uzak bir dünya, sadece kitaplardan tanıdığım bir dünya ile öyle ansızın, öyle burun buruna ve öyle elle tutulur biçimde karşılaşmak mutluluğuna erdim ki, böylesi normal şekilde ancak kazı yapan arkeologlara nasip olabilirdi.

Küçük düzlüğün kenarından başlayan daracık, taşlı keçi yolunda yürüyordum. Işığı kuvvetli bir cep lambasıyla da yolumu bulmaktaydım. Birdenbire patika genişledi, önümde basamaklar belirdi. Elimde olmaksızın duraladım.

O anda doğa da sanki bana melodramatik bir sahne etkisi vermek istercesine mehtabı bulutlardan sıyrıverdi. Parlak bir ay soluk ışıklarını merdivenin üzerine döktü, harap olmuş, ağır kesme taşlardan oluşan basamaklar ay ışığının yumuşak halkası içinde belirginleştiler.

Duraksayan adımlarla merivenlerden yukarı çıkmaya başladım. Merdiven genişledi ve sağımda solumda insan boyunda dikmetaşlar gördüm. Katı bir geçit töreni havası içinde kısa aralıklarla yan yana dizilmişlerdi, üstleri olağanüstü belirginlikte resimlerle kaplıydı. Bu resimler kalın kabartmalar olduğundan, ay ışığı kenarlarında çok canlı gölge oyunları yaratıyordu. Resimlerdeki hayvanlar ve insanlar bana bakmaktaydı. Acaba bunlar tanrılar mıydı, yoksa krallar mı?

Hayır, ünlü "*Asitavandas'ın Şöleni*" kabartmalarıydı bunlar. Kabartmalar da *Karatepe*'nin efendisi hükümdar ve savaşçı olarak değil de, gırtlığına düşkün bir kral olarak ebedileştirilmişti. Yüzüne baktım, sivri şapkasıyla oracıkta oturuyor, gözlerini açmış, kendisine yiyecekler, içecekler getiren hizmetkârlara sabırsızlıkla bakıyordu. Kocaman gaga burnu, basık alnı, geniş çenesi ona sevimli bir görünüm vermişti; ancak bir kibar, bir soylu edadan yoksundu. Kalın dudakları yemeklerin karşısında yuvarlaklaşmıştı ve solgun ışık oyunları yapan ay ışığında sanki hemen konuşmak için açılacak gibiydiler.

İki karanlık vücut da beni yukarıda bekliyordu, ay ışığının aydınlattığı gökyüzüne karşı tablosu yapılacak derecede güzel görüntüler halindeydiler. Seslendim, sesime dilsiz hareketlerle karşılık verdiler. Birkaç dakika sonra Bossert'in taşıdığı bir asetilen lambasının yaydığı göz kamaştıran çığ ışık hal-kasından içeri giriyordum. Seslenmelerimizi duymuş ve bize doğru yönü göstermek gereğini duymuştu. Kaybolan üniversiteli bulundu ve O'Callaghan da yukarı getirildi.

Az sonra Bossert ve yardımcılarıyla birlikte, küçük bir taş evin çalı çırpıyla kapatılmış ön avlusunda oturuyorduk. Bu evi onlar yaptırmıştı. Kabaca yapılmış bir masanın başına geçtik, her yanı sallanan iskemlelere kurularak akşam yemeği yedik.

Dört bir yanımızı kuşatan karanlığın içinden çakal ulumaları geliyor ve yaban köpeklerinin havlamaları uzaktan uzağa yankılanıyordu.

Bunlar kazı heyetinin değişmez gece şarkılarıydı.

SABAH saat yedide kahvaltıya oturmuştuk. Yedi buçukta da çalışma başladı. Biz de ilk kez etrafı dolaşacaktık.

İnsana burada güneş başka yerlerden daha çabuk tepe noktasına varıyormuş gibi geliyor; gittikçe daha şararan, gittikçe akkorlaşan yuvarlağa baktıkça da, kendini o gün ne yapılması gerekiyorsa bir an önce bitirme telaşına kaptı- rıyordu.

Şimdi karşımızda duran kale tesislerini, Bossert 1947'de tek bir çalışma mevsiminde – bütünüyle meydana çıkarmamakla birlikte – başlıca kısımlarını incelenir duruma sokmayı başarmıştı. Şimdi burada çalışan işçilerin büyük çoğunluğu 1947'de de çalışmışlardı. İnsana dostça bakan, temiz yüzlü adamlardı. Bunların arasında birçoğunun adam öldürmüş katiller olduğunu öğrendiğimiz zaman doğrusu çok şaşırmıştık (Bu topraklarda bugün de etkisini sürdüren acımasız bir kan davası töresi vardı). Şaşkınlığımız, bazılarının 1930'lara kadar *Akyol*, *Karatepe* ve *Adana Ovası*'na dek uzanan ormanlarda dehşet salmış ünlü eşkiyaların uzak yakın akrabaları olduğunu öğrenince, daha da arttı. Bu arada Bossert'in büyük kazıdan sonra, buraya bıraktığı ilk bek- çinin de kısa bir süre önce vurulduğunu öğrendik.

Dolaşmamıza güney kapısından başladık. Bu kapıya ulaşan merdivenlerden geçtiğimiz gece ay ışığında çıkmıştım. Yeniden Asitavandas'ın, *Karatepe* kralının önünde durup kaldık, neşeli şölenini gözden geçirdik. Surlar boyunca yürüyerek tahkimat duvarlarından ileri fırlamış gibi duran savunma kuleleri- nin temellerini gördük, sonra tepenin doruğundan aşp daha aşağılarda bulun- nan kuzey kapısına doğru yürümeye koyulduk ve heybetli Ceyhan vadisinin ufka kadar uzanan görünümü karşısında bir süre durmak zorunda kaldık. Kral burada, bu iki kapı aslanı arasında durmuş ve düşman ordusunun yaklaşmasını seyretmiş olmalıydı. Herhalde bütün görkemiyle birlikte her şeyin bittiğini de anlamıştı, çünkü kendisi büyük bir savaşçı olmadığını çok iyi biliyordu.

Kuzey kapısının girişini ve doğrudan doğruya bitişiğindeki iki odanın duvarlarını oluşturan sıra sıra dikmetaş kabartmalarının önünden geçmemiz, bu Geç-Hitit çağı kültürünün, bu ortakalmış taşra kültürünün yaygın biçim yoksunluğunu anlamamızı sağladı. Aralarında en küçük bir ilişki olmaksızın burada duran insanlar ve hayvanlar vardı; geçit alayları, armalar, gündelik yaşıntı resimleri, tanrı tasvirleri, dinsel tören sahneleri, müzik ve dans gösterileri, suda ve karada av tasvirleri ve yanyana bir arabayla bir gemi vardı. Bunların arasına yazılar serpiştirilmişti, kimi ayrı dikmetaşlar üstünde gruplar meydana getiriyor, kimi tek başına duruyordu.

Burada Fenike ve Hitit hiyeroglif yazıları dikmetaşların üstüne gelişigüzel kondurulmuştu. Tek tek figürlerden kocaman kapı aslanlarının gövdelerine kadar, sanki nerede boş yer varsa oraya yazalım gibi bir yöntem uygulamışlardı. Bossert'in bu arada saptamış olduğu gibi, metinlerin içeriği ile bu metinlerin üstlerine yazıldığı dikmetaşlar ve figürler arasında da en ufak bir ilişki yoktu.

KAZI heyetinin barınağına çıkınca bir kültürel biçimlenişin *Karkamış*, *Zincirli*'de, şimdi de *Karatepe*'de görülen bu garip kalıntılardaki esrar üzerinde tartışmaya koyulduk. İmparatorluk döneminde hiçbir zaman çağına damgasını basan bir stil bulunmadığı halde, nasıl olmuştu da yine de bir biçimleme tarzı beş yüz yıl etkisini sürdürmüştü?..

Bu noktada tarihsel bilgimizde bir gedik açılıyor. M.Ö. 1200'lerde Hattusas'ın yanıp Hitit İmparatorluğu'nun çökmesiyle M.Ö. 700'lerde son Hitit şehir-krallığının Asur İmparatorluğu'nun eline geçmesi arasında bulunan bu beş yüzyılı şimdilik yeterince aydınlatamıyoruz. Bir imparatorluk yıkılıyor ve buranın yerli halkı beş yüzyıl boyunca çeşit çeşit başka halkların ortasında, sayısız yabancı kültürlerin etkisine uğradığı halde, taşralı da olsa yine kendine özgü bir kültürü ayakta tutuyor, doğrusu çok garip bir olay.

"Günün birinde bu ilişkileri anlayacağız" dedi Bossert. Büyük bir kaba kâğıt tomarını özenle açıp önüne serdi, kâğıdın üstü Hitit hiyeroglifleriyle kaplıydı; az önce tamamlanmış bir tıpkı-kalıptı bu. "*Eğer Karatepe çift dilli metnine dayanarak, Karatepe hiyerogliflerini okuyabilirsek, bu büyük imparatorluk döneminin bütün hiyerogliflerini de okuyabiliriz demektir.*"

Böylece *Karatepe* kazılarının en heyecanlı, çift dilli metnin (*bilingue*) çözümlenmesine gelmiş bulunuyoruz. Hitit hiyerogliflerinin çözümlenmesi hareketinin tekrar bir kez daha durgunlaştığını kaydederek çözümleme konusunu kesmiştik. Bu bölüm işte şimdi burada, *Karatepe*'de sona ermek imkânını bulacaktır. Burada ilginç bir şey de, Fenike yazısının yanı sıra sahici hiyeroglif yazısının bulunması üzerine ortada bir çift dilli metnin (hem sadece iki farklı yazı değil, içeriği birbirinin aynı iki yazının) söz konusu olduğuna ilişkin kanıtın hiç de öyle hemen elde edilmediğidir.

Gariptir, hatta inanılacak gibi de değildir, ama yine de gerçektir; bu kanıt, Bossert'in çalışma arkadaşlarından biri tarafından uykuda bulunmuştur.

𐎎𐎠𐎵𐎶	Ülke
𐎶𐎠𐎶𐎶𐎶	Kurmak
𐎶𐎠𐎶	Sağlıklı olmak
𐎶𐎠𐎶	Adam
𐎶𐎠𐎶	Kadın
𐎶𐎠𐎶	Ana
𐎶𐎠𐎶	Ad
𐎶𐎠𐎶	Ayak
𐎶𐎠𐎶	Gün
𐎶𐎠𐎶	Barınak
𐎶𐎠𐎶	Ordu
𐎶𐎠𐎶	Kalkan
𐎶𐎠𐎶	Batı
𐎶𐎠𐎶	Doğu

Yeni Hitit hiyerogliflerinden birkaç kelime. Bunları Bossert, Karatepe-çift dilli metnine dayanarak daha 1952'lerde çözümlemiş bulunuyordu.

Asitavandas Konuşuyor

1947 KAZISINDAN SONRA yapılması gereken ilk iş, Fenike yazılı metnin bir an önce çevrilmesiydi. Çok eski dil özellikleri gösterdiğinden, burada iş uzmanlara düşüyordu. Sadece hiyerogliflerle uğraşmak isteyen Bossert, ilk Fenike metinlerini birkaç tanınmış semitiste gönderdi: Berlin’de Johannes Friedrich’e, Paris’te Dupont-Sommer’e, Roma’da O’Callaghan’a ve Londra’da R. D. Barnett’e.

İlk olarak da *Karatepe*’nin keşfine sebep olan “*Aslanlıtaş*”ın altlık yaptığı heykelin üstündeki yazının tıpkı-kalıbını göndermişti. Taş da bu arada bir hayli ün kazanmış bulunuyordu.

Ancak, çok gariptir, Profesör Güterbock’un ziyareti sırasında bu aslanların, aslında iki boğa olduğu anlaşıldı.

Bu heykelin dört kolonlu metni üzerinde uzmanlar çalışıyordu ve Bossert’e ilk çeviriyi gönderen Berlin’den Johannes Friedrich oldu.

Çeviriyi kelime kelime buraya aktarmanın bir anlamı yok; çünkü metnin birçok yerlerinin kırılmasından ileri gelen eksiklikler yüzünden yazı rahatça okunamıyordu. Üstelik *Karatepe* yazılarının asıl değeri içeriğinde değil, şimdiye kadar bulunmuş en uzun Eski-Fenike yazısı ve Hitit hiyeroglifleri oluşundaydı. Bu da içeriklerinin aynı olması umudunu uyandırmaktaydı.

Giderek yazıyı kaleme alanın bir kral olduğu meydana çıktı (Alt kapıda bulunan çok miktardaki yazıların çözümlenmesine katılan Amerika ve Avrupa’nın en tanınmış semitistleri de bunu doğruladılar). Kralın adı, seslisi bulunmayan semitik yazıda (*z t v d*) diye yazılmıştı (Bunu daha sonraları Bossert, seslisi bulunan hiyerogliflere dayanarak Asitavandas diye tamamlamıştır).

Burada metnin – Friedrich’in de fark ettiği gibi – “*Karışımı olmaksızın saf Eski Fenikece ile yazılmış olması*”, kralın yaşadığı zamanı saptama imkânını vermiştir. M.Ö. 8. yüzyılda yaşadığından kuşkuymuz yok ve başka buluntulara dayanarak da bu zamanı daha daraltıp, M.Ö. 730’lara getirebiliyoruz. Yine bu tarihlerde, belki de kral henüz hayattayken *Karatepe* düşmanlar tarafından ele geçirilip yıkılıyor. Asitavandas kendini beğenen biri, ancak Doğu’da herkeste görülen kendi kendini göklere çıkarmalarla karşılaştırılınca ondaki böbürlenmede, yine de Hitit asıllı olmaktan ileri gelen alçakgönüllülük öğeleri buluyoruz: “*Ve ben bu kenti yaptırdım ve ona Asitavanda adını verdim*”. – “*Ve ben*

bir anlam çıkarmış, kısacası yazıda Asitavandas'dan başka bir kral daha, bir Kral Anek keşfetmişti. Bu durum konuyla ilgilenenlerde büyük bir heyecan fırtınası kopardı. Profesör Barnett'in akıl yürütmeleri çok zekiceydi (çeviriye bir de tarihsel bir giriş bölümü yazmıştı), çevirisini ayrıca iki semitistin, Jacob Leveen ve Cyril Moss'un çalışmalarıyla da sağlamlaştırmak istemişti.

Yazı Fenike kelimesi (*n k*) ile başlıyordu, tekil I. şahıs zamiriydi, yani "ben" demekti. Beşinci satırda bu işaret tekrar ediliyordu, fakat öyle bir gramer ilişkisi içinde bulunuyordu ki, burada bunu "ben" diye okumak imkânsızlaşıyordu. Üçüncü kolonun dokuzuncu satırıyla da desteklenen bir teori ortaya çıkarılıyordu. Orada (*n k*) "ben" diye anlaşılırsa, burada metin "*ben'in oğulları ve kızları*" oluyordu. İngiliz araştırmacının fark ettiği "yalnız çeviride değil, Fenikece metinde de aynı derecede mantıksız" bir şeyin ortaya çıktığıydı.

Barnett bunu "ben" yerine, yeni bir kral adı olarak, "Anek" diye okuyordu (Ya da *İnak*, sesli harf yoktu çünkü). Bu yüzden de üç semitist araştırmacı olağanüstü bir bilimsel çalışmanın içine dalıyorlar. En uzak tarihsel ilişki noktalarını araştırıyorlar, bu Kral Anek ya da *İnak*'la uzak yakın akrabalığı mümkün olabilecekler üzerinde tahminler yürütüyorlar ve hatta bazı sonuçlar çıkarmaya bile cüret ediyorlar.

Ancak bu kralla ilgili olarak yürütülen bütün tahminleri hep yanlış varsayımlara dayanıyordu. Kral Anek ya da *İnak* hiçbir zaman var olmamıştı.

Ama ortada bir gerçek vardı, (*n k*) kelimesi bir sorun olarak boşlukta kalmıştı. Ne var ki Friedrich bunu ilk çevirisinde çoktan çözmüş bulunuyordu, bir dipnotunda bu sorunu çözümlemişti. Barnett'in dışında öteki çevirmenler de, Leveen ve Moss da bu görüşü paylaşmışlardır.

Friedrich, "yazıyı kaleme alanın" diye yazıyor; "barbar işi bir dil alışkanlığı var, (*n k*) "ben"e, tekil I. şahıs yerine, erkek tekil 3. şahıs anlamı yüklüyor".

Böylece eski yazıcının bozuk dil kullanmasından 2700 yıl sonra yeni bir kral doğmuş, fakat doğduğu gibi, yeniden ölmesi de çok çabuk olmuştu.

GENÇ bir bilimin evrimi içinde böyle aldanmalar kaçınılmaz şeylerdir. Bunlar daha sonraki gelişimi uzun süre engellerse tehlikeli olurlar. Böyle bir hali Jensen'in bir Hitit hiyeroglif yazısında, bir adı "*Syennesis*" diye okumasında görüyoruz. İsmi böyle okumasını o kadar zekice gerekçelere bağlamıştı ki, diğer bütün araştırmacılar tarafından da benimsenmişti (Gerçekte ad, Bossert'in tanıtladığı gibi "*Uarpalauas* – Asurca Urballa – diye okunuyordu). Fakat bir yanlış iş zararsız da olabilir – Barnett'in Kral Anek'i bu cinstendir – burada yanlış yayımlanmasından hemen sonra öteki araştırmacılar tarafından giderilmiştir.

Fenike metninin okunmasıyla herhalde çift dilli metinden yararlanmanın da zamanı gelmiş oluyordu. Yani hiyeroglif sözlerinin Fenike metni ile karşılaştırılması yoluyla Hitit hiyerogliflerinin kesin çözülmesine artık geçilmeliydi.

Görece ölçüler içinde bunu söylemek kolay, fakat alabildiğine güç bir durum vardı; kazı yapanların ilk başarı sarhoşluğu içinde inandıkları gibi, gerçekten çift dilli bir metnin elde olduğuna dair bir kanıt henüz elde edilebilmiş değildi. Ortada üç Fenike yazısı vardı, bunlardan ikisi Hitit hiyeroglifli metinlere eşlik ediyordu. Saçma sapan bir tutumla büyük kapıların ve yapıların orasına burasına dağılmış durumdaydı; öyle ki Hitit hiyeroglif yazısının nerede başladığı kestirilemiyordu.

Gerçekten yazılar gelişigüzel ikide bir taştan taş atlamaktaydı. Araştırmacının kelime bilgisinden yana güçsüz oluşu (o sırada yalnız bir kelimeyi “yapmak fiilini” biliyorlardı) – yazıların içerik bakımından niteliğini saptama olanağını vermiyordu. Bu bakımdan söz gelimi sadece bir Asitavandas isminin Hitit hiyeroglif metninde keşfedilmesi, gerçek bir bilingue ihtimali umutlarını alabildiğine güçlendirmişti.

Sorun bu hale gelip dayanmışken doğruyu bulmak ve anlamak yolunda şans, Bossert’in bir öğrencisine arka arkaya iki defa güldü.

FRANZ STEINHERR herkesten farklı bir insandı. Ona bugün Ankara’da Alman Büyükelçiliği odalarında, Türkiye ile Federal Almanya Cumhuriyeti arasındaki ticaret anlaşmalarını çevirir ve raporlar hazırlarken rastlayan, kendisinin boş zamanlarında neyle uğraştığını asla kestiremez.

1902’de İsar¹ kıyısında Landshut’ta doğdu ve ortaokul öğreniminden sonra muhasebeci yardımcısı olarak meslek hayatına başladı. Sonra bir vapur işletmesinde muhasebe memuru oldu, arkasından bir bankada, bir yapay ipek firmasında, bir inşaat şirketinde çalıştı ve bu şirketin temsilcisi olarak ilk kez İstanbul’a geldi. Görülmemiş çeşitten dil bilgisini bu şehirde yaptığı temsilcilik görevleri sırasında geliştirdi. Yayımladığı ilk makalelerinden birinin adı şöyleydi: “*İstanbul Halk Dili ve Külhanbey Deyimleri*”. İşverenin bu yazıdan haberi bile olmadı, zaten böyle bir şeyin olabileceğini dahi aklına getiremezdi.

15 yıl Türkçe, 17 yıl Arapça, 18 yıl Japonca, 19 yıl Rusça öğrendi. Bir konuşmasında şöyle demişti: “Öğrenilen dillerin sayıca çoğalmasıyla insan, başka dilleri öğrenmek için belirli bir teknik kazanıyor.” Fransızca ve İngilizceyi de ana dili gibi konuştuğunu söylememize bilmem gerek var mı? 1939’da bir rastlantı sonucu tanıştığı Profesör Bossert’in – böylesine olağanüstü dil yeteneği bulunan bir kimseden Eskiçağlar bilimi için yararlanmak amacıyla – Latince ve Grekçeyi öğrenmesinin zorunlu olduğunu söylemesi üzerine bu dilleri de öğrendi. Ancak gerçek bir inceleyici olabilmesi için üniversite öğrenimi yapması, bunu yapabilmesi için de önce liseyi bitirmiş olması gerekiyordu. 37 yaşında olduğu halde lise bitirme sınavlarına girmeye gitti. Sınavlarda parlak bir başarı gösterdi. Geri dönüp Bossert’in öğrencisi olmak üzere fakülteye yazıldı.

(1) İsar – Tuna’nın Bavyera bölgesinde akan sağ kolu.

Böylece o zamanlar İstanbul'daki Alman Hastanesi'nin muhasebecisi ve idare müdürü olan Steinherr, Bossert'in yanında felsefe doktoru payesini kazandı. 1947'de *Karatepe* kazılarına konuk olarak davet edildi.

Orada her işe koşan, her işe bakan oydu. Başlangıçta işçiler yeterince toplanmadığından, kollarını sıvayıp çadırları kurdu, kampı düzene soktu, fotoğraflar çekti; çevreyi araştırdı, yazıtları ve kabartmaları temizledi, yazıları kopya etti ve sıraladı (daha doğrusu, sıralamayı denedi), çünkü yazıların, özellikle Hitit hiyeroglif yazılarının sayısı her geçen gün biraz daha kabarıyordu.

Bir bayram akşamı, topraktan yeni çıkarılmış, iyi durumda bir sfenks'e göz gezdirir ve elini heykelin toz topraktan kabuk bağlamış sırtında oynatarak dolaştırırken, kabuğun ince kalmış bir yerini kaldırdı. "O zaman bütün gövdenin Hitit hiyeroglifleriyle kaplı olduğunu gördüm. Elimin ortaya çıkardığı hiyeroglifleri okumaya çalıştım ve yazının Fenike metninde sözü edilen Kral Asitavandas ile ilgili olduğunu anlayınca büyük bir heyecana kapıldım. Yazı tarzı gerçi çok değişikti... Ama yine de öteki bazı işaretler sayesinde okunması mümkün oluyordu... Gece bu önemli buluntu bütün kazı heyetince kutlandı ve Muhibbe Darga bana, buralarda çok kullanılan mavi incilerden bir kordonu törenle armağan etti, bu kordonu hatıra olarak hâlâ saklarım."

Bu durumda *Karatepe*'de her iki yazının aynı kraldan söz ettiği açıkça ortaya çıkmaktaydı. Sadece hikâyelerin değil, kelime kelime metinlerin de aynı olduğunu da ancak bir cümlemin okunması gösterdi.

Steinherr, yeniden İstanbul'a, Alman Hastanesi'ndeki masasının başına dönmüştü. Akşamları metinler üzerinde çalışıyordu. Bu çalışma haftalar sürdü, metinleri karşılaştırıyor, sıraya koyuyor, kopya ediyordu. "Bu şekilde her iki dildeki metnin bütün parçaları hafızama iyice yerleşti, adeta demir atmış gibi oldu, öyle ki dilediğim zaman dilediğim parçayı kâğıda aktarabiliyordum."

Bir öğle sonrası Bossert'in bir metin okuma dersine katıldı. Fenike metninin bir parçasıydı bu, içinde diğerlerinin arasında şöyle bir cümle vardı: "...ve ben yaptım at ata, kalkan kalkana, ordu orduya..."

Akşamleyin gecenin geç saatlerine kadar bu konu üzerinde çalıştı, sonunda yorulup, zihni hep bu sorunla dolu bir halde uyumaya gitti. Rüyasında kendini yine aynı sorunun içinde buldu. Birden uyandı, yatakta doğruldu ve önünde bütün açıklığıyla hiyeroglif yazının bir parçasını gördü: İki at başı art arda duruyordu. İşaretleri hemen tanıdı, "*ben yaptım*" için kullanılan işaretlerdi bunlar (Burada o zamanlar Hitit hiyerogliflerinde bilinen tek fiilin "*yapmak*" olduğunu hatırlayalım). Bir gün önce öğleden sonra Bossert'in dersinde inceledikleri metin ne diyordu? "...ve ben yaptım at ata..."

İşte kanıt buydu! Bir Fenike cümlesine tıpatıp uyan bir Hitit hiyeroglif cümlesi bulunmuştu. O halde *Karatepe* yazısı bir çift dilli metindi.

Şimdi her iki yazı arasında bir ilişki kurulduğuna göre, Bossert'in derin bilgisiyle Hitit hiyeroglif yazısının başlangıcını bulması gerekiyordu. Nitekim Bossert de onun keşfine dayanarak, kendisinden başka hiçbir araştırmacıda bu-

lunmayan bu malzemeden hareketle, başaracağına olan sağlam inancıyla Hitit hiyerogliflerinin kesin çözümlenmesi işine girdi. Bugün, bu satırları yazdığım 1955 yılının başlarında şunu söyleyebiliyoruz artık:

“Yetmiş yıla dağılmış ve üç nesil boyunca sürmüş bir bilginler çabasına dayanarak, Hitit hiyeroglifleri, uzun zaman bilinmeden kalmış bir ulusun, bilinmeyen bir yazıyla yazdığı bilinmeyen dili, Ceyhan ırmağı kıyısında *Karatepe*’de meydana çıkarılan çift dilli metin sayesinde artık okunabilmektedir.”

BOSSERT, yanında Bahadır Alkım ve onun karısı Handan Alkım olduğu halde, çoğu kez kendi karısı Bayan Hürmüz’ün de katılmasıyla, eski işçileri ve öğrencileriyle birlikte *Karatepe*’de uzun süre kazı yaptı. Arzusu, restore etmek, çeşitli heykel ve yazı parçalarını bir araya getirmekti. Ne var ki, sayısız kabartma ve yazı, kışın yağmur altında, yazın kızgın güneşte dura dura özgün durumlarını yitirip çok çabuk dağılmaya yüz tutuyordu.

Şunu da belirtelim ki, Bossert çalışmaları için gerekli parayı bulmakta sürekli güçlüklerle karşılaşmıştır. Bilim hamisi zenginlerin zamanı artık geçmişti ve Türkiye bilimsel kurumlarının imkânları da çok sınırlıydı. Son kazılardan birinin masrafını arkadaşlarıyla birlikte kendi cebinden ödemek zorunda kalmıştı. Üstelik 1953’te yapılan bu kazı, kimse ciddi şekilde bir şey beklemediği halde, yine de sürprizli bir sonuç vermiştir. Ancak bu sonuç, aslında masa başında kılı kırk yararcasına yapılan zihinsel bir çalışmanın ürününden başka bir şey değildi.

Karatepe’de bütün yazıların karşılaştırılmasından Bossert bazı gediklerin bulunduğu sonucunu çıkarmıştı. Yeterince tamamlanamayan mantıksal ilişkiler, güney kapısı yazılarının şimdiye kadar yapılan kazılara dayanılarak kabul edilen miktardan çok daha fazla olması gerektiğini gösteriyordu. O halde kaybolmuş parçalar var demekti. Bu parçaların aranması gerekiyordu, bunun için de güney kapısı önündeki sarp yamacın üzerinde arama yapmaktan başka çıkar yol yoktu.

Kayalar ve diken kümeleri arasında, insana korkunç zaman kaybettiren, zahmetli bir çalışma başladı. Burası ayrıca yılanlar ve akrepler için cennet bahçesi gibi bir yer olduğundan, bunların tehlikesi her an yanı başlarındaydı. Ancak sonuç Bossert’in kanısını haklı çıkardı: Yığınla yazı parçası bulundu. Bunlar bir araya getirildiklerinde, yeni metinli yeni bir “*bilingue*” oluşturdular.

Karatepe’deki çalışmalar henüz bitmemişti; Bittel’in *Boğazköy*’deki çalışmaları da öyle. Suppiluliuma ve Asitavandas konuşmaya devam ediyor...

Ben bunu kazı heyetinin konuğu olarak bulunduğum sırada, 1951 yılında bir akşam benliğimin derinliklerinde hissettim. Bir akşam karanlık çöktüğü sırada Asitavandas’ın resimlerine törensel bir yürüyüş yapıyorduk. Bossert elinde bir asetilen lambası tutuyor, bundan çıkan çığ bir aydınlık yolumuzu gösteriyordu. Dört bir yanımızı binlerce böceğin çıkardığı sesler sarmıştı; karan-

lık tepelerden esrarlı gece hıştırları yankılanıyordu. Bir kazı mevsimini sona erdirmiştik ve biz bunu şimdi krala, 2700 yıl önce buralara egemen olmuş ve artık bizimle konuşmasına ara vermiş krala bildirmek istiyorduk; bu amaçla huzurunda saygıyla eğildik.

Son Görünüm-

ARAŞTIRMALAR sadece *Karatepe*'de sürüp gitmiyor. Artık bu işi yapanlar sadece Avrupalılar da değil. Kemal Atatürk, Ankara'da Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ni kurdu; Hitit dili ve tarihi için ilk öğretmenler olarak da Alman bilginleri Landsberger ile Güterbock'u getirtti. Bossert daha önce İstanbul'a gelmişti. Alman, İngiliz ve Fransız arkeoloji enstitüleri, İstanbul ve Ankara'daki çalışmalarını hayli zamandan beri sürdürüyorlardı. Bu kurumların desteği altında Türk arkeolog ve Hititbilimcilerinin ilk nesli yetişti:

Bahadır Alkım'ı *Karatepe*'den tanıyoruz. Tahsin Özgüç ile karısı Nimet, *Karahöyük*, *Dündartepe*¹ ve *Kültepe*'de başarılı kazılar yaptılar. Remzi Oğuz Arık *Alacahöyük* kazılarını müdür yardımcısı olarak yönetti.

Aynı dönemde başka genç Türkler de yurtdışında öğrenim görmüşlerdi. Birçok dil bilen ve girişken bir insan olan Bayan Halet Çambel, Paris'te okudu (Dönüşünde yalnız Bossert'le değil, uzun süre Kurt Bittel'le de birlikte çalıştı); Hamit Zübeyr Koşay, Budapeşte'de okudu (Türkiye Müzeleri Genel Müdürü oldu ve başarılı kazılar yaptı); Ekrem Akurgal ile Sedat Alp de Berlin'de öğrenim gördüler.

Araştırmalar sürüp gidiyor, *Boğazköy* ile *Hama*, *İzmir* ve *Tell-Halaf* arasında birçok yerler kazıldı ve daha birçok yerler kazılacak. Bulunan ve bulunacak olan her hiyeroglif yazısı artık okunabiliyor. Böylece, Hitit İmparatorluğu tarihi her geçen gün biraz daha belirginleşen çizgilerle tamamlanıyor. Fransız Claude Schaeffer'in *Ugarit*'te yaptığı son kazılar da bu konuda destekler sağlıyor.

Yetmiş yıl önce ne Hititler, ne de onların kurduğu imparatorluk biliniyordu. Bugün okullarda hâlâ M.Ö. 2. binyılda askeri ve politik bakımdan Önasya ve Küçükasya'nın kaderine biçim verenlerin Mozopotamya ulusları ile Mısır olduğu okutuluyor. Şimdi bunların yanında "üçüncü büyük güç" olarak Hitit İmparatorluğu var. Başkent Hattusas, Babil ve Teb başkentleri yanında bunlara denk bir değerde yer almıştır. Bu denklik kültürel bakımdan olmasa bile, Hititler'in kendine özgü siyasal kudreti ve önemi bakımından kesindir.

Bir imparatorluğun keşfinin tarihi, oluşumu, yıkılışı, dilleri, yazıları üzerinde yaptığımız gezinti burada sona eriyor.

(1) Samsun'un 3 km. güneydoğusundadır.

Bir gelişimi saptamaya çalıştık. Bu gelişim, ilk keşiften son keşfe, Charles Texier'in hiçbir şeyden haberi olmaksızın *Boğazköy* harabeleri karşısında durduğu 1834 yılından, bu devletin ve bu ulusun öğrenilmesi için zorunlu en son anahtar olan *Karatepe* çift dilli metninin bulunduğu 1947 yılına kadar "*Boğazköy*"den "*Karatepe*"ye uzanmaktadır.

Hitit İmparatorluğu Tarihinin Kronolojik Tablosu

(Bütün Tarihler Milattan Öncedir)

Kralların egemenlik sürelerini gösteren tarihler Dr. Sidney Smith ve Prof. Albrecht Götze'nin çalışmalarından alınmıştır. Kesin yılların eksik olduğu yerlerde, ortalama insan ömrüne göre yapılmış boşlukların zaman bakımından ihya edilmesi çalışmaları Dr. O. R. Gurney'e aittir. Dr. Gurney 1590 ve 1335 tarihlerini her bakımdan güvenilir sağlam yıllar saymaktadır. Öteki tarihlerin hepsi yaklaşık olarak doğru kabul edilmektedir. Haklarında pek az bilgi bulunan krallar siyah puntolarla yazılmıştır.

**Kussaralı
Pitkhanas**

Küçükasya'da uluslar hareketi başlıyor. Hint-Avrupa kökenli boylar da kuzeydoğu veya kuzeybatıdan gelip, Anadolu'ya giriyorlar. Buranın yerli halkı, Protohattileri yenerek, ilk şehir-devletleri kuruyorlar. Bunlardan bir tanesi Kızılırmak yayı içinde bugünkü Boğazköy'de bulunan Hattusas'dır.

**Kussaralı Anittas
(1800 yılları)**

Kral Anittas, Hattusas'ı yenilgiye uğrattıyor, şehri yıkıyor ve yeniden kurulmasını önlemek için de bir lanette bulunuyor. Fakat şehir yeniden kuruluyor; yeni hükümdarlar, kökenlerini Kussara hanedanına dayandırmaktadır (Feodal düzen – seçimle krallık vardır).

I. Tudhaliyas (1740-1710)

**Pusarrumas
(1710-1680)**

Labarnas (1680-1650)

Gerçek anlamda Hitit Devleti'nin kurucusu olarak Labarnas kabul ediliyor. Şehir devletleri bir merkezden yönetilen federal devlet halinde birleştiriyor. Egemenliğini doğuya ve batıya doğru genişletiyor. Kral henüz soylular meclisinin denetimi altında olmakla birlikte, halefini kendi tayin etme hakkını elde etmiştir. Labarnas adı kendisinden sonra gelen hükümdarların genel unvanı oluyor.

I. Hattusilis (1650-1620)

İlk kez büyük çapta siyasal atılımlarda bulunan hükümdardır. Toroslar'ı aşır Halep üzerine yürüyor. Ölümünden kısa bir süre önce, tutumunu beğenmediği için oğlunu tahta çıkma hakkında yoksun bırakıyor ve halefi olarak I. Mursilis'i gösteriyor.

I. Mursilis (1620-1590)

Halep seferini tekrarlıyor, burayı aldıktan sonra Babil üzerine de yürüyüp ele geçiriyor. Hitit Devleti Yakındoğu'nun en önde gelen büyük gücü oluyor. Mursilis öldürüyor.

I. Hantilis

I. Zitandas

Ammunas

I. Huzziyas

Bu önemsiz krallar, fethedilmiş yerleri kaybediyorlar. Krallık ile soylular sert çatışmalara giriyor. Tahta çıkmayı baba ve kardeş katiliği tayin ediyor.

Telipinus (1525-1500)

Telipinus ilk kez gerekli yasal reformları gerçekleştiriyor, bunların en önemlisi, tahta çıkma hakkının sağlam kurallara bağlanmasıdır. Böylece iktidarını sağlamlaştırma ve egemenliğini dışarıya yayma olanağını buluyor. Bu dönemde Hitit yasaları topluca yazılı metin haline getiriliyor. Doğu ülkesinde yaygın olan göze göz ilkesinin aksine, insana değer veren ceza maddelerinin bulunması bu yasaları ilginç kılıyor.

Alluvamnas (1500-1490)

II. Hantilis (1490-1480)

II. Zitandas (1480-1470)

II. Huzziyas (1470-1460)

II. Tudhaliyas (1460-1440)

I. Arnuvandas (1440-1420)

II. Hattusilis (1420-1400)

III. Tudhaliyas (1400-1385)

II. Arnuvandas (1385-1375)

Hurriler, Doğu Anadolu'da siyasal ve kültürel bakımdan çok güçlü Mitanni İmparatorluğu'nu oluşturuyorlar. Özellikle kültürel bakımdan Hititler üzerinde etkileri oluyor. Ancak Hititler, özellikle üç kral zamanında – II. Tudhaliyas, II. Hattusilis, III. Tudhaliyas – yönetiminde güçlerini Suriye sınırına kadar olan bölgede sağlam biçimde korumayı başarıyorlar.

I. Suppiluliuma (1375-1335)

Hitit ulusu Suppiluliuma'nın şahsında en büyük hükümdarını buluyor. Gerek politika, gerekse askerlik alanında dâhilere yarış eylemleri oluyor. Çağın büyük gücü Mitanni İmparatorluğu'nu yıkıyor, sınırlarını Lübnan'a kadar genişletiyor. Fethettiği ülkelerin halkını, zamanın töresine aykırı ola-

rak köle yapmıyor, bağlı uluslar haline getiriyor; bu bağları kimi zaman da siyasal evlenmelerle pekiştiriyor. O günün dünyasında gücünü öylesine duyuruyor ki, Tut-enh-Amun'un dul karısı, Mısır kraliçesi, firavunlar tahtına oturmak üzere oğullarından birinin kendisiyle evlenmesini istiyor.

III. Arnuvandas (1335-1334)

II. Mursilis (1334-1306)

Arnuvandas bir yıl kadar krallık yaptıktan sonra ölüyor. Suppiluliuma'yı devam ettiren Mursilis oluyor. Babasının fetihlerini sağlamlaştırıyor. Sayısız sınır savaşları yapıyor-sa da, daha çok din ve sanatla ilgili işlerle uğraşıyor (Onun "Veba duası" ve "Vekayiname"si önemli edebiyat ve tarih belgeleridir).

Muvatallis (1306-1282)

Oğlu Muvatallis zamanında Mısır'la kesin hesaplaşma günü gelip çatıyor. O günkü dünyanın iki süper devleti Asi ırmağı yakınında, Kadeş kenti önlerinde M.Ö. 1296'da savaşıyor. Mısır'ın mağrur firavunu II. Ramses bozguna uğruyor ve canını güç kur-tarıyor.

Urhi-Teshup (1282-1275)

(II. Mursilis adıyla
tahta çıkıyor)

III. Hattusilis (1275-1250)

Muvatallis'in kardeşi olan III. Hattusilis, Urhi-Teshup'u zorla tahtından indiriyor. Mısır'la "sonsuz barış" antlaşmasını imzalıyor. Kızlarından birini Ramses'le evlendire-rek barışı pekiştiriyor (Onun yazdırdığı "Hayat Hikâyesi" tarihin özeleştirisel otobi-yografisidir).

IV. Tudhaliyas (1250-1220)

IV. Arnuvandas (1220-1190)

II. Suppiluliuma (1190 yılları)

İmparatorluk yavaş yavaş gücünü yitiriyor. Doğu'da ve Batı'da o zamana kadarki bağlı uluslar başkaldırıyor; yeni bir uluslar göçü sınırları aşp ülkeyi çiğniyor. Hitit İmparatorluğu yıkılıyor. 1200 yıllarında Hattusas yanıyor. Hitit kültürü (özellikle Hitit-hi-yeroglif yazılarıyla) Kuzey Suriye'de (Karkamış, Zincirli vs.) ve Kilikya'da (Karatepe gi-bi) kurulan şehir-devletlerde M.Ö. 700 yıl-larına kadar devam ediyor. Fırat'ın kuzey kesimlerinde Hitit kültürünün etkisi (Hitit hiyeroglif yazısıyla) M.S. I. yüzyıla kadar sü-rüyor.

Açıklamalar

DİE BIEN PHU SAVAŞI: 1953'te Vietnam'ı yeniden sömürgesi yapmak isteyen Fransızlarla Vietnam Bağımsızlık Cephesi Kuvvetleri arasında 55 gün ve 55 gece aralıksız yapılmış bir savaştır. Bu savaş Fransızlar'ın kesin yenilgisiyle sonuçlandı ve Fransızlar, ülkeyi terk etti.

DİL AİLESİ: Yeryüzünde şimdiye kadar kullanılmış ve günümüzde kullanılmakta bulunan dillerin sayısı (2786) olarak saptanmıştır. Bu sayıya lehçeler katılmamıştır. Diller (26) grupta toplanmıştır. Bu gruplardan ancak birkaçının karşılaştırmalı gramerleri yapılmış ve bilimsel anlamda birer dil ailesi oldukları belirlenmiştir.

Dil ailesi diye, ortaklaşa eski bir dilden çıktıkları kabul edilen ve aralarında dilbilgisi kuralları ile kelime hazinesi bakımından benzerlikler bulunan dillerin meydana getirdiği gruba denir.

Bu aileler şunlardır: Hint-Avrupa (Kuzey Hindistan, Pakistan dilleri, Farsça ve Avrupa dilleri), Altay (Moğol, Tunguz, Türk dilleri), Fin-Ugor (Fin, Macar, Estonya dilleri), Bantu (Ekvator'un güneyindeki Afrika dilleri), Dravit (Güney Hindistan dilleri), Malezya-Polinezya (Endonezya, Filipinler ve Pasifik Okyanusu Adaları dilleri), Sami-Hami (Arapça, Habeşçe, İbranice, Süryanice ve eski Mısır, Mezopotamya dilleri).

Öbür gruplara ise daha çok birer bölgesel topluluk gözüyle bakılmaktadır: Eski Akdeniz, Kafkas, Sudan-Gine, Çin-Tibet, Kore-Japon, Amerika yerli dilleri.

BASK DİLİ: İspanya ile Fransa'yı ayıran Pirene dağları bölgesinde ve Kuzey İspanya'da yaşayan Basklar, Hint-Avrupa dil ailesinden olmayan bir dil konuşurlar. Bu dil hiçbir zaman bir devletin resmi dili olmamıştır. M.S. VIII. yüzyıldan beri bilinen Baskça kelimeler vardır, ama tarihi bilinen en eski metinler XVI. yüzyıla aittir. Bask dili, İspanyolca, Fransızca ve Gaskonya lehçesinden çok sayıda kelime aktarmıştır. Ancak cümle kuruluşu ve genel yapısı bakımından Kafkas Grubu dilleriyle akrabalık göstermektedir. Bu akrabalığı açıklamak için çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Gerçeğe en yakın varsayıma göre, Bask dilinin en eski biçimi M.Ö. 2000 yıllarına doğru, maden çağı başlarında, Önasya'dan gelen göçmenler tarafından getirilmiştir.

HİNT-AVRUPA DİL AİLESİ: Bu aile içinde ölü ve yaşayan (132) dil yer

almaktadır. Dilciler, bu dilleri (II) ana kola ayırıyor. İndo-German, İndo-Cermen terimleri, bu aileyi belirlemek için kullanılmaktadır.

Eski Anadolu kolunda yer alan başlıca dil Hititçedir.

Hint-İran kolu, bugün Kuzey Hindistan'da konuşulan dillerle İran dilini kapsamaktadır.

Hint ve İran dilleri M.Ö. 2000 yıllarında birbirinden ayrılmıştır. Hint dilinin en eski dili Veda Hintçesidir. Hintliler'in Kutsal Kitabı bu dille yazılmıştır. Daha sonra bu dilin yerini Sanskritçe almış, Hindistan'ın klasik edebiyatı bu dille yazılmıştır. Çağdaş Hint dilleri geniş bir dallanma gösterir. Bugün kullanılan dillerin başlıcaları şunlardır: Kuzeyde Batı Pencabî ve Sindhi dilleri; güneyde Marathi ve Singhalî dilleri, kuzeydoğuda Oriya, Bilharî, Assamî, Bengali dilleri, orta kesimde Batı Hindî, Pencabî, Cucerati, Bhilî, Khandesî, Racastanî ve Paharî dilleri. Bu dillerin en önemlisi Batı Hindî'dir. Bunun Hindostanî, Urdu, Dakhinî, Bangaru gibi lehçeleri vardır. Çağdaş Hint dillerinin bu kolları dışında sınıflamaya giremeyen bir üyesi daha vardır: Çingene dili. Romanî veya Romanca denilen Çingene dili, Orta Hintçenin Paisaci lehçesinden oluşmuş ve yeryüzüne dağılmıştır.

Eski İran çağı biri imparatorluk dili, öbürü din dili olmak üzere iki dil bırakmıştır. Birincisi Eski Farsça, ikincisi Zerdüşî dininin Kutsal Kitabı Avesta'nın yazıldığı Avesta dilidir. Bugünkü Farsça VIII. yüzyılda oluşmuştur.

Hint-Avrupa dil ailesinde ölü dillerin sayısı çoktur. Bunların bazıları aile içinde birer kol oluşturur. Frig-Trak-Makedon ölü dilleri bir koldur. Makedon dili, Büyük İskender'in konuştuğu dildir ve bugün Yugoslavya'da Makedonya Cumhuriyeti'nde konuşulan dille bir ilgisi yoktur.

Eskiçağda Batı Anadolu, Güney İtalya, Ege Adaları ve Yunanistan'da kullanılmış, özellikle M.Ö. 4. ve 5. yüzyıllarda ünlü Grek kültürünü yaratmış olan Helence, ayrı bir koldur. Bu dil Bizans'ta devam etmiştir. 15. yüzyılda oluşan yeni Yunanca, eski Grekçeden farklılıklar gösterir.

Arnavutça ve Ermenice, bu aile içinde ayrı birer koldur.

Hint-Avrupa dil ailesinin Avrupa kesiminde başlıca üç kol görülür. Roman, Cermen, İslav dilleri.

Roman dilleri kolunda Roma Devleti'nin dili Latice, İtalyanca, Fransızca, Fransa'da Provansça, İspanyolca, İspanya'nın kuzeydoğusunda Katalonca, İspanya'nın kuzeybatısında Galisçe, Portekizce, Güney İsviçre'de Reteromans dili, Rumence yer alır.

Cermen dilleri kolunda Norveç, Danimarka, İsveç, Hollanda dilleri ile Almanca, İngilizce ve Belçika'da konuşulan Flamanca yer alır.

İslav dilleri kolunda Güney İslav dilleri (Bulgarca, Slovence, Makedonca, Sırpça-Hırvatça), Batı İslav dilleri (Çekçe, Slovakça, Polca-Polonya dili), Doğu İslav dilleri (Rusça, Beyaz Rusça, Ukraynaca veya Küçük Rusça) yer alır.

Bir zamanlar Avrupa'da yaşamış olan (Kelt, Galya, Briton, Venet, Osk, Umbria) dilleri bu ailede ayrı bir kol daha oluşturur.

DRAVİT DİL AİLESİ: Hindistan'ın güneyinde ve Seylan'da yaklaşık yüz milyon insanın konuştuğu dilleri kapsayan bir ailedir. Bu ailede yer alan başlıca diller şunlardır: Telugu, Tamul, Kanara, Tulu, Malalayam ve Brahni.

SAMİ-HAMİ (Hamito-Semitik) DİL AİLESİ: Altı binyıldan beri kullanıldığı saptanan dillerin meydana getirdiği bir ailedir. Çıkış yeri olarak Arabistan yarımadası kabul ediliyor. Dilciler bu aileyi Sami ve Hami diye ikiye ayırmaktadır.

Hami dillerinde başlıca üç kol vardır: Eski Hamice, Libya-Berber dili, Kuşî. Eski Hamice, eski Mısır uygarlığının dilidir. Eskiliği M.Ö. 4500 yıllarına kadar çıkar. M.S. 3. yüzyılda Mısır halkı Hristiyanlaşmış ve Kıptî denilen şekli almıştır. Kıptî adı, bizde Çingene anlamına gelirse de, bu dilin Çingenece ile bir ilgisi yoktur. Kıptî dili 7. yüzyılda Arapçanın önünde gerilemiş, 12. yüzyılda önemini yitirmiştir. 19. yüzyılda ise ölü dil haline gelmiştir. Şimdi sadece Mısır Hristiyanlarının kilise dili olarak yaşamaktadır. Mısır Kıptî topluluğundan bazı aydınlar, İsrail'de İbrani dilinin diriltilmesini gözönünde bulundurarak, Kıptî dilini de diriltmeye çalışmışlarsa da bu deney başarısız kalmıştır.

Libya-Berber dili, eski çağda bütün Kuzey Afrika'nın dili olmuştur. 7. yüzyıldan sonra Arapçanın karşısında gerilemiş, adacıklar halinde bazı toplulukların dili haline gelmiştir. Ancak bugün Libya'dan Fas'a, Senegal kıyılarından Mavritanya'ya kadar geniş bir sahada hâlâ konuşulmaktadır.

Kuşî dili bugün Eritre, Somali, Kenya ve Sudan'ın bir kısmında konuşulmaktadır. Birçok lehçeleri vardır. Eski edebiyatı yoktur. Bugün bu lehçelerden bazıları Afrika'da yeni kurulan cumhuriyetlerde devlet dili olarak kullanılmaktadır.

Sami dilleri tanımlamak için "Semitik" terimi kullanılmaktadır. **Sami diller, Doğu, Orta ve Batı olmak üzere üç dala ayrılır.** Doğu dalında tek bir dil vardır: Akadça. Eski Sümer resim-yazısından geliştirilmiş çivi yazı ile yazılan ve Akad-Asur-Babil krallıklarında kullanılan bu dilin eskiliği M.Ö. 3800 yıllarına kadar çıkar. Bu dilin en eski şekli, yani asıl Akadça M.Ö. 2000 yılına kadar sürmüştür. Babil'in kuruluşu ve başkent oluşuyla bu dilin Eski Babilce şekli başlamıştır. M.Ö. 2400 yıllarından sonra, daha kuzeyde, Dicle vadilerinde merkezi Asur şehri olan Asur Devleti meydana geldi. Akad dilinin orada kullanılan şekline de Asurca diyoruz. Bunun da eski ve yeni çağları vardır. Eski Asurca metinlerini Kayseri yakınında, Kül-tepe'deki kazılardan çıkarılan tabletlerde buluyoruz. Yeni Asurca M.Ö. 600 yıllarına kadar devam etmiştir. Akad dilinin son şekli Yeni Babilcedir. Bu da M.Ö. 626-539 yılları arasında kullanılmış ve İranlılar'ın 539'da Babil'i ele geçirmesiyle önemini yitirmiştir. Akad dili, en çok eski Babilce şekliyle, eski Yakındoğu'nun büyük kültür dillerinden biri olmuş, bu dille

zengin bir edebiyat gelişmiş ve hele M.Ö. 18-15. yüzyıllarda bu dil Yakındoğu'nun uluslararası diplomasi dili olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan bu dille yazılmış belgelerin çokluğu Hitit, Mezopotamya, Mısır, İran tarihinin aydınlığa çıkarılmasında başlıca etken olmuştur. M.Ö. IV. yüzyıldan sonra bu dil sadece bir din dili olarak kalmış ve M.S. I. yüzyılda büsbütün kaybolarak yerini Aramcaya bırakmıştır.

Sami dillerinin orta dalında da tek bir dil vardır: Ugarit dili. Suriye sınırımıza yakın bir noktada, Lazkiye'nin 12 km. kuzeyinde, Ras Şamra (Ugarit) denilen yerde 1929'da başlayan kazılardan yazılı kalıntıları meydana çıkan bu dil, doğrudan doğruya Sümer-Akad çivi yazısıyla ilgisi olmayan ve Fenike alfabe sistemine yaklaşan alfabetik bir çivi yazısıyla yazılmıştır. Kazılardan çıkan metinlerin çoğu M.Ö. 14. yüzyıla aittir.

Sami dillerinin Batı dalı, Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye bölünür: Kuzey bölümü başlıca iki gruba ayrılır: Kenani ve Arami. Kenani diller, eski Fenike ve Filistin'de konuşulmuş olan şu dört dilden oluşur: Eski Kenanca, Moabca, Fenikece, İbranca. Bunlardan Fenike ve İbran bölgesinin hemen her yerinde koloniler kurdukları için çeşitli kazılardan bu dille yazılmış pek çok belge çıkarılmıştır. Kartaca da bir Fenike kolonisi olduğundan, buradaki Pön dili de Fenike dilinin bir devamı sayılır. Buna göre Fenike dilinin M.Ö. 13. yüzyıldan M.S. 4. yüzyıla kadar kullanıldığını söyleyebiliriz. İbran dili – İbrani-İbrit-Leşon, Hakkodeş, İsrailoğulları'nın Kenan diyarında kullandıkları dildir. Tevrat ve Zebur bu dille yazılmıştır. M.Ö. 332'de Büyük İskender, Filistin'i ele geçirdiğinde İbranca, artık kullanılıştan kalkmış, ancak dinde kullanılan bir yazı dili haline gelmiş bulunuyordu. Ortaçağda Yahudiler Arapça, İspanyolca, Almanca ve Fransızca gibi yabancı diller kullandıkları halde, kendi hahamları ve din bilginleri, İbrancayı yazı ve edebiyat dili olarak yaşattılar. İbrancanın bu son şekline de Yeni İbranca denmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Siyonizm – uluslararası Yahudilik hareketi – İbrancayı diriltti. Bilginler bu dili işleyip zenginleştirdiler. İbranca köklerden İbranca dilbilgisi kurallarına göre yeni kelimeler ve terimler türettirler. Şimdi İbrancanın "İvrit" denilen bu şekli, 1947'de kurulan İsrail devletinin resmi dilidir.

Batı Sami dilinin Kuzey bölümünün ikinci dili Aramca-Arami, Sami ulusların anayurdu Arabistan yarımadasından çıkarak kuzeye doğru yayılan dil dalgalarının üçüncüsüdür (Birincisi Akadça, ikincisi Kenan dilleri, dördüncüsü Arapça). Aramca, Tevrat'tan ve Akad belgelerinden bilinen ve eskiliği M.Ö. 14. yüzyıla kadar çıkan bir dildir. Anayurdu Arabistan'dan Urfa'ya kadar yayılmış. Ortaasya'dan, Çin'den, Hint'ten Mısır'a, İtalya'ya, hatta İngiltere'ye kadar uzanan çok geniş bir alan içinde serpili olarak yazılı belgeler bırakmıştır. M.Ö. 6. yüzyılda bu dil Yakındoğu'nun yönetim ve diplomasi dili durumuna yükselmiş, İran hükümdarları, Aramca'yı kullanmışlardır. Bu yaygınlık M.S. 7. yüzyıla kadar sürmüştür. Bugün çeşitli lehçeleri hâlâ yaşamaktadır. Süryani, Yakubi, Fellihi, Nasturi

dilleri bunlar arasındadır. Hazreti İsa'nın ana dili de Taberiye-Nasra Aramcası denilen dildi.

Batı Sami dilinin Güney grubu da iki bölümlüdür: Güney ve Kuzey. Güney dilleri, Güney Arapça, Habeşçedir. Kuzey dilleri, Kuzey Arap veya Arap-öncesi lehçeleri, asıl Arapçadır.

HERO İLE LEANDER: Çok eski bir Grek efsanesinin kahramanlarıdır. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki kentte yaşayan Hero adlı bir kral oğlu, karşı yakada bulunan Tanrıça Aphrodite tapınağındaki Leandros adlı rahibeyle sevişir. Her gece yüzerek boğazı geçer. Bu geçişte kızın yakıtığı meşaleyle yolunu bulurmuş. Bir gece fırtına çıkar, meşale söner. Hero, yolunu kaybeder ve boğulur. Cesedi sabahleyin kıyıya vurur. Bunu gören Leandros da kendini denize atar. Bu efsaneyi İstanbul'daki Kız Kulesi'ne de yakıştırırlar. Bu nedenle de Kız Kulesi'ne Avrupa dillerinde Hero ve Leander Kulesi derler.

KUTSAL KİTAP: Eski Sözleşme (Ahd-i Atik) ve Yeni Sözleşme (Ahd-i Cedit) adlı iki bölümden meydana gelmiştir. Yahudi dininin kutsal kitabı olan Eski Sözleşme, üç bölümdür. Birinci bölüm beş kitaptır ve Tevrat adını taşır. Bu bölüme Musa'nın Beş Kitabı da denir. İkinci bölüm Peygamberler, üçüncü bölüm Ketubim kitabıdır. Yeni Sözleşme, Hristiyanların kutsal kitabıdır. Yeni sözleşme Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri ile Peygamberlerin İşleri adlı bölümden meydana gelmiştir. Türkçede kısaca İncil ya da İncil-i Şerif denilen kitap, bu Yeni Sözleşme kitabıdır.

MOHENJO-DARO: Bugünkü Pakistan'da, İndus ırmağının aşağı kesiminde bulunan büyük bir kent örenidir. M.Ö. 3. binyıla ait yüksek bir kültürü temsil etmektedir. **Paskalya Adası**, Şili'nin 3000 km. açığında, 118 km² yüzölçümünde, volkanik bir adadır. Üzerindeki dev büyüklükte yüzlerce heykel, bilim adamları arasında tartışmalara yol açmıştır. Adadaki yazıtları 1955'te Th. Bartel okumayı başarmıştır.

MARNE SAVAŞI: Birinci Dünya Savaşı'nda Fransız General Joffre'un Marne Ormanı kıyısında Alman ordularını durdurmak için 24 Ağustos-13 Eylül 1914 arasında giriştiği harekâtın tümüne verilen isimdir. Marne Savaşı, şiddetli bir saldırıyla Fransız ordusunu safdışı etmek isteyen Alman strateji planını başarısızlığa uğratmıştır.

VERDUN SAVAŞI: Birinci Dünya Savaşı'nda Meuse ırmağı kıyısında Verdun kasabası dolaylarında cereyan eden şiddetli çarpışmalara verilen isimdir. 4 Ağustos 1916'da başlayan Fransız karşı saldırısıyla Verdun kasabası bir yıkıntı halinde Almanlar'dan geri alınmıştır.

DİZİN

- Abd-ül-Hac, 27
Abdullah, 150
Abdülhamit II, 36, 40
Abu Simbel, 115, 130
Abydos, 115
Adana, 11, 148, 155, 160
Ahd-i Atik, 10
Ahhiyava, 111, 132
Akalar, 132, 100
Akurgal, Ekrem, 167
Akyol, 151, 154, 155
Alacahöyük, 17, 151, 167
Alalak, 151
Alalgar, 93
Albright, 100
Alişarhöyük, 136
Alkım, Bahadır, 151, 164, 167
Alkım, Handan, 164
Alman Doğu Kurumu Haberle-
ri, 37, 57, 61
Almanca, Gotça, Lituanca, La-
tince, Sanskritçenin karşıla-
ştırmalı grameri, 56
Almanlar ve Antik Dünya, 39
Alp, Sedat, 167
Alulim, 93
Amalekitler, 24
Amarna (Tell-el-Amarna), 26,
27, 28, 29, 37, 43, 47, 114
Amenophis III, 28, 37
Amenophis IV, 27, 28, 109,
112
American Palastine Explorati-
on Society, 18
Amka, 109
Ammunas, 88
Amon, 116, 117, 118, 120, 121,
122, 123
Amoritler, 10,
Amosis, 105
Amsterdam, 11
Amurru, 116, 125
Anittas, 85
Anittâ, 65
Ankara, 39, 48, 162, 167
Antakya, 18
Antilübnan, 109
Apil-Sin, 93
Aradus, 120
Arafat dağı, 18
Arami, 150
Arık, Remzi Oğuz, 167
Arminius, 113
Arnuvandas II, 108
Arnuvandas III, 110
Arnuvandas IV, 47, 132
Aron, 18
Arta Kserkses III, 97
Arthaud, G., 76
Arzava, 29, 37, 43, 48, 110, 132
Asi ırmağı, 18, 114, 115, 116,
117, 118
Asia Minor, 10
Asitavandas, 143, 154, 155,
159, 161, 162, 163, 164
Aslanlıtaş, 147, 148, 149, 150,
159
Asur, 11, 17, 20, 25, 26, 42, 48,
67, 85, 88, 97, 98, 99, 100,
101, 140, 141, 156
Asurbanipal, 47, 96
Asurbilim Dergisi, 76
Atatürk, Kemal, 151, 167
Atina, 30
Aton, 28
Avusturya, 31
Baal, 120
Baal, 121, 122, 123, 124,
Babil, 10, 37, 38, 44, 48, 88, 91,
93, 94, 95, 96, 97, 99, 102,
105
Babil-Asur, 42, 48, 97, 99
Bad-Tibira, 93
Ball, C.J., 76
Barca, Calderon de la, 89
Barnett, R. D., 159, 161
Barth, H., 17
Basel, 18
Bask, 57
Bati'daki Arkadaş, 148
Belzoni, 44
Bentesina, 116, 125, 127
Bergama, 17, 31
Berlin, 27, 30, 31, 33, 34, 36,
41, 43, 44, 48, 101, 135, 136,
137
Bethel, 10
Biedermeier, 14
Bittel, Kurt, 72, 78, 89, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 14,
164
Bizans, 115
Blegen, Carl William, 73
Boğazköy, 11, 13, 16, 17, 29,
36, 40, 42, 44, 48, 54, 57, 59,
63, 64, 65, 67
Boğazköy Yazılarında Sekiz
Dil, 64
Boğazköy, 72, 78
Bopp, Franz, 56
Bossert, Helmuth Th., 77, 80,
138, 143, 167
Botta, Paul Emile, 17, 97
Brahe, Tycho, 89
Britannica Ansiklopedisi, 21
British and Foreign Evangeli-
cal Review, 23
British Museum, 20, 48, 72
Bruckhardt, Johann Ludwig,
18
Bruno, Giordano, 89
Budapeşte, 167
Bulak, 2, 43
Bulgar Madeni, 67
Büyük kale, 41

- Cambridge, 18
 Campbell, J., 76
 Cannae, 113
 Carlyle, 84
 Carnarvon, Lord, 31
 Carter, Howard, 31
 Censorinus, 98
 Cephe Gerisinde Silahsız, 148
 Cereblus, 20
 Ceyhan, 149, 155, 164
 Champollion, Jean François, 54, 55
 Chantre, E., 29
 Charlemagne, 108
 Chicago, 101, 102, 136
 Churchill, Winston, 132
 Colorado, 102
 Conder, C. R., 76
 Corpus Inscriptionum Hettiticarum, 74
 Cowley, A. E., 76
 Curtius, Ludwig, 38, 39, 45, 47, 136

 Çambel, Halet, 147, 148, 150, 167
 Çanakkale, 9
 Çerkezler, 34, 35

 Danuna, 160
 Dardanel, 9
 Darga, Muhibbe, 147, 151, 163
 Davis, E.J., 20
 Delaporte, L., 63
 Deniz Ulusu, 132, 142
 Description de L'Asie Mineure, 16
 Dicle, 97, 99, 114
 Dien Bien Phu, 113
 Doerner, Friedrich Karl, 143
 Doğu Komitesi (Alman), 30, 41
 Doğu Kurumu, 57, 61
 Domuztepe, 152
 Dulkadiroğulları, 136
 Dumzi, 93
 Dupont-Sommer, 159
 Düdartepe, 167

 Ebers, Georg, 98
 Eduard VII, 36

 Ege, 9, 21, 26
 Ehnaton, 28, 29, 112, 114
 Ekeret, 120
 Elbistan, 34
 En-men-gal-anna, 93
 En-men-lu-anna, 93
 Ensariler, 32
 Eridu, 93
 Ermeni, 33, 75
 Eski Babil Kral Listesi WB 444, 93
 Europus, 20
 Evans, Arthur, 38, 73

 Feke, 147
 Fenike, 34, 115, 126, 150, 151, 152, 156, 159, 160, 161, 162, 163
 Ferezit, 24
 Fırat, 18, 20, 32, 97, 99, 108
 Filistin, 10, 18, 24, 58, 114, 115, 125
 Forrer, Emil, 64, 65, 77, 89
 Fotoğraf Kılavuzu, 148
 Frank, Carl, 76, 77
 Frankfurter Zeitung, 148, 10
 Friedell, Egon
 Friedrich, Büyük, 91, 89
 Friedrich, Johannes, 63, 64, 69, 71, 75, 159, 160, 161
 Friesland, 56, 62
 Frigyalılar, 133

 Galileo, Galilei, 89
 Garstang, John, 48
 Geçici Notlar, 47, 57, 61
 Gelb, J., 77
 Gilgamiş, 42, 121, 142
 Gibbon, Edward, 83
 Girgazit, 24
 Girit, 38, 54
 Gizeh, 27, 150
 Gleyse, A., 76
 Goell, Teresa, 143
 Gordium, 9
 Götze, Albrecht, 9, 63, 89, 101, 169
 Graf, Theodor, 27
 Grafenhainichen, 38
 Grekler, 9, 13, 20, 24, 34, 38, 91, 92, 107, 111, 113, 132, 143

 Grotefend, Georg Friedrich, 54, 70
 Guillaume, E., 17
 Gurney, Dr. O. R., 65, 169
 Güterbock, Hans Güstav, 78, 80, 101, 159, 167

 Habeş, 115
 Habeşistan, 18
 Halep, 18, 19, 86, 87, 109
 Halévy, J., 76
 Halil Bey, 39
 Halys, 11, 13
 Hama, 17, 19, 20, 23, 54, 69, 74, 167
 Hamdi Bey, 30, 32, 34, 35
 Hamilton, William, 14, 17
 Hamlet, 88
 Hamurabi, 94, 99, 100
 Hamurabi, 101
 Hantilis, 88
 Hareb, 120
 Haremhab, 114
 Harrow, 55
 Hasan, 46
 Hatti, 25, 26, 29, 37, 42, 43, 65, 84, 85, 87, 105, 109, 111, 114, 115, 120, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 132
 Hattusas, 44, 63, 83, 87, 108, 132, 133, 136, 137, 138, 141, 156
 Hattusilis I, 85, 86, 87
 Hattusilis II, 42, 79, 108
 Hattusilis III, 43, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132
 Hatusil, 42
 Hayasa, 108
 Hazar Denizi, 66
 Hazreti İbrahim, 24
 Hazreti Musa, 18, 24
 Hazreti Süleyman, 10
 Hebron, 10
 Heidelberg, 135
 Heidenheim, 135
 Hekataios, 112
 Helen, 34, 138
 Helenizme Kadar Önasya Tarihi, 101
 Hellespont, 9
 Herder, 84

- Herkulaneum, 133
Herkül, 121
Hero, 9
Herodot, 83
Herodot, 91
Heta, 25
Heta, 42
Heth Çocukları, 24
Hetsar, 42
Hiksoslar, 105, 106
Hindistan, 55, 87
Hint-Avrupa, 55, 56, 57, 59, 60, 63, 65, 66
Hiob Kitabı, 111
Histoire de L'Art dans L'Antiquité, 17
Hitit Dilbilimi İncelemeleri, 61
Hitit Kralları Cetveli, 89
Hitit Sorununun Çözümü, 57
Hitit Sözlüğü, 64
Hititçenin İlkeleri, 64
Hititler ve Ermeniler, 75
Hititlerin Büyük İmparatorluğu, 23
Hititlerin Dili, Yapısı ve Indo-Cermen Dil Ailesinden Oluşu, 61
Hititlerin Ülkesi, 48
Hitler, Adolf, 96
Hobbes, Thomas, 89
Hogarth, D. G., 36, 48
Homeros, 42, 116
Hommel, Fritz, 76
Hor dağı, 18
Horsabad, 93
Horus, 115
Hrozny, Bedrich (Friedrich), 49, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 77, 137
Huizinga, Johan, 84
Humann, Karl, 17, 30, 36
Hurri, 89, 105, 106, 108, 141
Huzziyas, 88
Hürmüz (Bossert), 164
İndus, 71
İran, 105
İrun, 120
İsar, 162
İskender, Büyük, 9, 31
İskenderun, 31, 34, 35
İslahiye, 31, 35
İsmail, 40
İspanya, 11, 89
İsrailoğulları, 10
İstanbul, 20, 30, 34, 38, 39, 40, 58, 66, 71, 135, 138, 147, 148, 151, 152, 162
İstanbul Halk Dili ve Külhanbey Deyimleri, 162
İstanbul, 163, 167
İhtar, 127
İtalya, 87
İvriz, 20
İzis, 98
İzmir, 21, 69, 71, 167
Jensen, Peter, 75, 77
Jessup, Dr., 18
Johnson, Augustus, 18
Jones, William, 55, 56
Josua, 24
Jovanoff, 71
Julian, 98
Jüpiter, 14
Kadeş, 105, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 123, 125, 127
Kadirli, 147, 148, 149, 153
Kadmonitler, 24
Kafkasya, 61, 66
Kahire, 26
Kaliforniya, 11
Kalküta, 55
Kammergruber, A., 49, 58
Kampman, 141
Kanez, 64
Kant, Immanuel, 132
Kapadokya, 67
Karadeniz, 12, 66
Karahöyük, 37
Karatepe, 138, 142, 143, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 163, 164, 167, 168
Karkamış, 20, 26, 36, 48, 67, 75, 76, 109, 110, 142, 156
Karl V, 89
Karl XII, 87
Karmel Dağı, 37
Karnak, 42, 115, 128
Kaska, 111, 125
Kassitler, 105, 106
Katalaun, 113
Kayseri, 11, 37, 67
Kenan Ulusu, 24
Kenan Ülkesi, 10
Kenisitler, 24
Kenitler, 24
Kepler, Johannes, 89
Keyhusrev, 15
Kızılderililer, 103
Kızılırmak, 11, 12, 13, 29, 32, 106
Kızıyusuflu, 150
Kikkuli, 106
Kizvadna, 120
Knossos, 38
Knudtzon, J. A., 60
Kober, Alice, 54
Koldewey, Robert, 38
Konstantin, 34
Koşay, Hamit Zübeyr, 167
Kozan, 148
Köseli, 148
Krezus, 11, 15
Kudüs, 37, 87
Kum, Naci, 148
Kurus, 31
Kussara, 85
Kuşçu, Ekrem, 149, 150
Kuzey denizi, 62
Kültepe, 37, 67, 85, 133, 142, 167
Kürt, 34
Kürtler, 32
Labarnas I, 85, 142
Landau, 147
Landau, Kont Wilhelm von, 39
Landsberger, Benno, 101, 167
Landshut, 162
Langlois, 17
Lapava, 37
Lawrence, T. E., 36, 48
Layard, Austen Henry, 17, 42, 44, 97
Leander, 9
Leibnitz, 89
Leipzig, 61
Lepsius, Karl Richard, 17
Leveen, Jacob, 161
Libby, Dr. Willard, 102, 103

- Likya, 116
 Londra, 18, 20, 21, 23, 27, 42, 48, 55, 64, 159
 Lui XIV, 45
 Luksor, 115
 Luschan, Dr. Felix von, 34
 Luther, Martin, 24
 Lübnan, 109
- Macbeth, 88
 Macridy Bey, Theodore, 39, 40, 41, 46, 136
 Malatya, 26
 Malta, 17
 Manetho, 97
 Maraş, 34
 Marburg, 135
 Marduk, 99
 Mari, 100
 Mariette, Auguste, 17
 Mariyas, 108
 Marne, 113
 Mattivaza, 109
 Maya, 91
 Medinet Habu, 132
 Meissner, Bruno, 147
 Mekke, 18
 Menant, J., 76
 Menes, 92, 97
 Menna, 123
 Meriggi, 77
 Mese, 120
 Messerschmidt, Leopold, 74, 76
 Meyer Ansiklopedik Sözlüğü, 10
 Meyer, Eduard, 61, 99
 Mezopotamya, 16, 67, 85, 87, 97, 135, 143
 Mısır, 10, 16, 18, 25, 26, 27, 31, 42, 44, 67, 91, 92, 94, 97, 98, 99
 Mısır Kronolojisi, 99
 Mısır, 102, 105, 109, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 143
 Miken, 47, 111
 Minos, 73
 Misyalılar, 132
 Mitanni, 28, 43, 89
- Mitanni, 105, 106, 108, 109
 Moğollar, 103
 Mohenjo-Daro, 71
 Molière, 89
 Month, 120, 121, 122, 123
 Moortgat, Anton, 101
 Moortgat, Anton, 126
 Mordtmann, A. D., 17
 Mordtmann, A. D., 71
 Moss, Cyril, 161
 Mursilis, 47
 Mursilis I, 85, 86, 87, 102
 Mursilis II, 105, 109, 110, 111, 112, 127, 129
 Myres, John, 73
- Napolyon, 87, 113, 127
 Nefesköy, 41
 Nehr-ül-Kelb, 126
 Nemrud, 42
 Nemrut dağı, 143
 Neri, 127
 Nesa, 65
 Nietzsche, 84
 Nil, 26, 91, 98, 105, 114, 128
 Ninova, 42, 44, 47, 96
 Nippur, 95
 Nişantaş, 78, 79
 Nişantepe, 17
 Nut, 124
- O'Callaghan, 153, 154, 155, 161
 Ober-Hollabrunn, 31
 Ongunsu, Nihal, 147
 Osten, Kont von der, 136
- Önasya Kurumu, 41, 60
 Ördeköl, 34
 Özgüç, Nimet, 167
 Özgüç, Tahsin, 167
- Paris, 16, 159, 167
 Parrot, André, 100
 Paskalya Adası, 71
 Pedes, 120
 Peiser, F. E., 76
 Perrot, Georges, 17
 Pers, 92, 97
 Petrie, William Flinders, 27
 Pompei, 133
- Portekiz, 89
 Prusya, 30
 Ptah, 116, 117, 118
 Pteria, 15
 Ptolemy, 54
 Puchstein, Otto, 30, 44, 46, 133, 136, 138
 Pusarrumas, 85
 Pylos, 73
 Pyramus, 149
- Queensland, 11
- Ramesseum, 115
 Ramesseum, 128
 Ramsay, 36
 Ramses I, 128
 Ramses II, 25, 42, 43, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 131
 Ramses, 143
 Ranke, Leopold von, 83, 84
 Rask, Rasmus Christian, 56
 Re (Ra), 115, 116, 117, 118, 120, 124, 130
 Reke, 120
 Ren, 147
 Reşit Taşı, 54
 Richard III, 88
 Riemschneider, Dr. Margarete, 87
 Rigveda, 60
 Roma, 14, 159
 Romalılar, 24, 107, 112, 113
 Romanya, 136
 Rozetta Taşı, 54
 Rusch, R., 76
 Rusya, 87
- Sabu, 93
 Sakkara, 150
 Saksonya, 38
 Samsi-Adad, 99, 100, 101
 Samsu-Iluna, 94
 Sargon, 85, 94, 96, 101
 Sayce, Archibald Henry, 21, 23, 25, 26, 27, 29, 33, 48, 67, 69, 71, 72, 75, 80, 143
 Schaeffer, Claude, 167
 Schede, Martin, 135, 136

- Schliemann, 30, 42, 46
 Scripta Minoa I, 73
 Serhas, 9
 Seth, 130
 Sethos, 114, 115, 129
 Shakespeare, 88
 Sidon, 38, 39
 Simon, James, 136
 Sin-Muballit, 93
 Sirius, 98
 Sisam, 31
 Sittig, Ernst, 54
 Skeene, W. H., 20
 Smith, George, 20, 42
 Society for Biblical Archaeology, 21
 Sommer, Ferdinand, 63, 66
 Sothis, 98
 Sothis, 99
 Spengler, Oswald, 84, 91
 Spinoza, 89
 Stalingrad, 9, 113
 Steele, 30
 Steinherr, Franz, 163
 Strabo, 14
 Sturtevant, 64
 Sueton, 83
 Sumu-Abi, 93, 94
 Sumu-la-il, 93, 94
 Suphi Paşa, 19
 Suppiluliuma I, 29, 37, 47, 78, 79, 102, 108, 109, 110, 126, 129, 132, 138, 164
 Suppiluliuma II, 133
 Suriye, 10, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 25, 26, 28, 29, 48, 67, 105, 107, 109, 112, 114, 125, 131
 Sutekh, 116, 117, 122, 124
 Sümer, 107
 Şam, 18, 19, 114, 124
 Şeyh İbrahim, 17
 Tacitus, 83
 Tarhundaraur, 37
 Tarkumava (Tarkondemos) Mührü, 72
 Tarkondemos Mührü, 72
 Tarsus, 17, 20
 Tarteshub, 128
 Tavium, 13, 14
 Teb, 44, 167
 Telipinus, 85, 88, 89, 105, 108, 126,
 Tell-el Amarna, 26, 27, 37, 47
 Tell-Halaf, 167
 Tell-Hariri, 100
 Teutoburg, 113
 Tevrat, 10, 111
 Texier, Charles Felix-Marie, 13, 18, 20, 36, 40, 44, 84, 168
 The Empire of the Hittites, 25, 48
 Thompson, R. C., 76
 Thukydides, 83
 Thutmosis, 25
 Tiglat-pileser, 26
 Toros, 11, 147, 149
 Toroslar, 67, 149
 Toulouse, 11
 Toynbee, 84
 Travels in Syria and the Holy Land, 18
 Trayan, 113
 Trier, 63
 Troya, 30, 42, 46, 113, 116
 Tudhaliyas I, 85
 Tudhaliyas II, 79, 105, 108
 Tudhaliyas III, 79, 108
 Tudhaliyas IV, 132, 138
 Tushratta, 28
 Tut-enh-Amun, 31, 102, 109
 Ugarit, 167
 Ungnad, 100
 Ur, 107
 Urhi-Teshub, 126
 Uygulamalı Sanatlar Tarihi, 147
 Ürdün, 24, 37
 Varus, 113
 Ventrism, Michael, 54
 Verdun, 113
 Versay (Versailles), 45
 Viyana, 58, 135
 Voltaire, 83
 Wasmuth, 147
 Waterloo, 113
 Weidner, Ernst, 57, 58, 61, 100, 147
 Wilhelm II, 36
 Winckelmann, Johann Joachim, 56
 Winckler, Dr. Hugo, 36, 44, 46, 48, 57, 63, 89, 128, 133, 136, 137
 Winter, Franz, 30, 33, 34
 Woolley, C. Leonard, 36, 48, 107, 133, 151
 Wright, William, 19, 20, 23, 25, 29, 33, 48, 54, 67, 143
 Württemberg, 135
 Yabuzitler, 24
 Yago, 39
 Yakim Addad, 100
 Yazılıkaya, 11, 15, 17, 20, 138, 140
 Yerusalemler, 37
 Young, Thomas, 56
 Yunanistan, 95
 Zamal, 26
 Zidantas, 88
 Zincirli, 30, 31, 33, 34, 142, 156
 Ziya Bey, 40, 41, 45, 136, 137

C. W. Ceram'ın son eseri olan *Tanrıların Vatanı Anadolu*, yüzyıllar önce Anadolumuza gelip olağanüstü bir uygarlık kurmuş olan Hititler üzerine en tutarlı bilgi ve belgeleri sunmaktadır.

Örneğin, Önsasya'da 500 yıl süreyle toplumsal, siyasal ve kültürel açıdan en önde gelen topluluklardan biri olan Hitit devletinin çağdaşlarına oranla üstünlüğü, kuruluşundan M.Ö. 1200 yıllarına kadar sürmüştür. Kutsal kitaplarda da kendinden söz ettiren, buna karşılık Yunan ve Roma'ya yabancı kalmış bu büyük uygarlığın araştırma ve kazılar sonucu günışığına çıkarılması, çağdaş arkeolojinin en coşkulu anları sayılır.

C. W. Ceram, yurdumuza da gelerek bizzat katıldığı araştırmalarda edindiği bulguları bu kitapta bir roman akıcılığıyla yansıtmaktadır.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-0356-8

9 789751 403568

12,50 YTL